

Zempléni Múzsá

társadalom-
tudományi
és kulturális
folyóirat

XVII. évfolyam
4. szám

2017
tél

Nyírfák a mocsárban

LÁTÓTÉR

D. MOLNÁR István:
Magyar-lengyel
kálvinista kapcsolatok –
Debrecen és Sárospatak
5

ANGELOVICS Helga:
A vajai Vay család.
Vay Miklós báró
(1802–1894) ősei
13

**SZÉKELY András
Bertalan:**
Vallás és hazafiság az
erdélyi magyarórmények
önazonosságában
24

VENCZEL Sándor:
Színházi és filmgyári
egypercesek, 1983–1989
32

DEME Péter:
Múzeumok a változó
világban
43

LÁTÓMEZŐ

VÁMOSI Katalin:
Mazsaroff Miklós
festőművész tájképei
51

SZÉNÁSI Miklós
versei
67

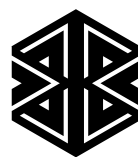
ZALA Eszter
versei
70

PAPP Gréta
versei
72

FODOR Barbara
versei
75

SZENDI Nóra:
Ottfelejtett tárgy
(regényrészlet)
77

VÖRÖS Anna:
Vadoma meglátogat
84

LÁTÓSZÖG

SZEMERE Anna:
A hatalom zenéje
és a zene hatalma
86

LUKÁTS János:
Rendezte: Zsurzs Éva
90

Polcra való
(könyvajánlók)
93

**A XVII. évfolyam
összesített
tartalomjegyzéke**
98

. . . .

*Lapszámunkat Mazsaroff
Miklós festőművész
alkotásaival illusztráltuk.
A címlapon a Bükk télen, a
hátlapon a Miskolci utca télen
című festmények láthatók.*

Zempléni Múzsza

t á r s a d a l o m t u d o m á n y i é s k u l t u r á l i s f o l y ó i r a t

Szerkesztőség

Bolvári-Takács Gábor alapító főszerkesztő (btg@zemplenimuzsa.hu)

Bordás István lapigazgató (bordas@zemplenimuzsa.hu)

Barna Péter irodalmi szerkesztő (barnapeter@zemplenimuzsa.hu)

Haffner Anikó olvasószerkesztő

Baráth Béla Levente, Egey Emese,

Takács Ádám, Ugrai János szerkesztőségi tagok

Tanácsadó Testület

Balászi Károly, Dobrik István, Fehér József, Földy-Molnár Lilla,

Hoppál Mihály, Jósvainé Dankó Katalin, Koncz Gábor (elnök),

Lapis József, Marczi Mariann, Nyiri Péter, Orosz István,

Pocsainé Eperjesi Eszter, Stumpf István, Tamás Edit

Logó: Csetneki József

Arculat és tördelés: Tellingner András

Szakmai partner:

Magyar Tudományos Akadémia Miskolci Területi Bizottsága

Állandó támogatók:

Pallas Athéné Domus Animae Alapítvány

Nemzeti Kulturális Alap

Sárospataki Református Kollégium Alapítvány

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk, a szerkesztőség tagjainak fenti e-mail címlein,

illetve a szerkesztőség címén: titkarsag@zemplenimuzsa.hu

Honlap: www.zemplenimuzsa.hu; www.facebook.com/zemplenimuzsa

Megjelenik évszakonként. Ára: 400,- Ft. Előfizetési díj egy évre 1600,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múzsza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Lapunk a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben megvásárolható az *Inmedio* és

Relay hirlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen. Felelős vezető: Kapusi József

D. MOLNÁR István

Magyar-lengyel kálvinista kapcsolatok – Debrecen és Sárospatak

A lengyelországi reformátusok közössége „Mini-egyház, egyre jobban ismert múlttal, biztos jellel és jövővel” – olvasható e sorok írójának *Kálvinista csepp a katolikus tengerben. A lengyelországi reformátusok és kultúrájuk* (Budapest, 2009) c. könyve V. fejezetének címeként. Hívei nyolc egyházközségben, diaszpórában öt, 400 ezernél több lakosú nagy- és néhány kisvárosban élnek. Számuk az interneten közzétett különböző oldalak szerint maximum három és félezer, minimálisan – valószínűleg csak az istentiszteletekre rendszeresen járó hívőket figyelembe véve – kb. 1200.

Ha így van, kérdés, érdemes-e vizsgálni a magyar-lengyel kálvinista kapcsolatokat. A válasz egyértelműen igen, mert egykor tömegek, néhány száz gyülekezet vallása a református volt. Néhány évvel 1540 után az akkor nagyhatalomnak számító Lengyelországnak, azaz lengyel-litván államnak a mai Belaruszt (Fehér-Oroszországot) és Ukrajna nagy részét magában foglaló hatalmas területén, a viszonylagos toleranciának köszönhetően, szinte egy időben három kálvinista egyház jött létre. Az elsőt az akkori Nyugat-Lengyelországban (Poznań tágabb környékén) 1548-ban és később másutt (így Varsóban is) a hazájukból menekülő Cseh Testvérek *Jednota* (= szövetség, egység) elnevezésű közössége hozta létre. Hamarosan lengyel nemesek is csatlakoztak hozzá. A korabeli Közép- és Dél-Lengyelországban (Lublinhoz és Krakkóhoz közel vagy távolabb) eleve a lengyel nemességnek köszönhetően jött létre református egyház. 1552-öt követően, mágnások pártfogásával ugyanez történt az akkori Litvánia területén, Wilno (a mostani Vilnius) környékén. Itt azért általában nem litvánok voltak az új hit követői, mert addigra a litván, valamint a fehér-orosz nemesek lengyellé asszimilálódtak. A régi Litván Nagyfejedelemség csak földrajzi fogalom, nyelvi és kulturális tekintetben lengyel volt. A három egyház rövidesen szövetségre lépett egymással, a 17. század első felében össze is olvadtak, ezért az évszázad végétől már teljes joggal egy és egységes református egyházzól beszélhetünk.

Az 1660-as évek után, az ellenreformáció felerősödése ellenére, számos gyülekezet maradt. A 17. század második felétől kezdve a cseheken kívül bőven akadtak Közép- és Nyugat-Európából lengyel földre menekülők vagy ott jobb megélhetést remélő emberek: skótok vagy angolok, francia hugenották, svájciak, köztük olaszok, németek, valamint kikeresztelkedett zsidók, sőt kevesen még magyarok is. A hívek száma a 18. század végére, a lengyel állam Oroszország, a Habsburgok és Poroszország általi bekebelezése után csökkent jelentős mértékben. Ekkor két kálvinista egyház létezett, nem csak a lengyelországi, hanem a Wilno székhelyű is, mert az etnikailag részben litván terület szenvedte el a legkisebb veszteséget.

A reformátusok „mássága”, „idegensége”, sőt „ellenségessége” már a 18. században benne volt a köztudatban. Az első világháború után talán még tízezeren is voltak. A második világhé-
gést

követően a csehek, illetve cseh származásúak és a németek tömege hagyta el Lengyelországot, így maradt a „mini-egyház”. A hívek jelentős részének neve jól mutatja idegen származásukat.

Voltak-e számottevő kapcsolatok a magyar kálvinistákkal? Ha azt vesszük figyelembe, hogy a Magyar Királyság az első világháború végéig szomszédos állam volt, igenlő választ kell adnunk. Zoványi Jenő debreceni egyháztörténész viszont 1898-ban még azt állította, hogy a protestáns felekezetek közül csak a lengyelföldi ariánusok, vagyis az ellenreformáció győzelme miatt menekülők, Erdélyben már unitáriusoknak nevezett hívek között. Ám a későbbi *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikonban*, legalábbis annak 3. kiadásában (1977) arról is említést tett, hogy Méliusz Juhász Péter (1536 körül – 1572) debreceni püspök együttműködött a krakkói reformátor Thretiuszal, azaz Krzysztof Tretyvel, és hogy 1791-ben Budán a kálvinista zsinat által elfogadott egyházi alkotmányt a lengyel „disszidens”, vagyis protestáns kánonok alapján fogalmazták meg.

Valójában a magyarok már 1887-ben elkezdték a lengyel kötődések kutatását. A lengyelországi egyházi törvénykönyv befogadását egyébként 1818-ban a debreceni püspök is helytelenítette. Más magyarországi kutató 1893-ban a poznańi levéltárban magyar tárgyú kéziratokat és nyomtatványokat talált, amelyek a közeli Leszno városból való protestánsoknak köszönhetően kerültek oda. Közöttük van (Debreceni) Ember Pál (Paulus, 1661–1710) lelkipásztor egyik műve (*Dissertatio historico-theologica enarrans...*, 1703), valamint bizonyos Isaac Basire levele Hartmann lesznoi lelkészhez – a lengyel földre menekült – már katolikus – II. Rákóczi Ferenc haláláról és két epitáfium a magyar fejedelemtől.

Időben Hieronim (Jarosz) Łaski (Laszki, Laskó, Laszky Jeromos, 1495 vagy 1496–1542) az első lengyel kálvinista, aki kapcsolatba került Debrecennel. Főnemes volt, már a 16. század 30-as éveinek első felében mind Lengyel-, mind Magyarországon a vallási újdonságok iránt fogékony, titkoltan lutheránus. A Szepességben a katolikus papok egyik legádázabb fosztogatója és kolostorok megszüntetője. Szapolyai János király követének nevezte ki, és valószínűleg 1529-ben neki adományozta Debrecent. Ő azonban lényegileg nem élt birtokjogával, de a város lakóit rettegésben tartotta. Magával vitte Sike Péter főbíró és két tanácsnokát, akiknek kiváltásáért több ezer aranyforint váltságdíjat követelt és kapott. Egyikük a fogságban meghalt, de ezzel nem törődve Łaski zálogba adta Debrecent. Ugyanezt tette Szapolyai is, miután főurak nyomására megszabadult a lengyeltől. Ő ezután diplomataként a Habsburgok szolgálatába állt. Valószínűleg róla szól a neves reneszánsz költő, Mikołaj Rej (1506–1569) műve, a *Wiersz na śmierć Jarosza Łaskiego* (1541, *J. E. halálára*).

Kálmáncsehi Sánta Márton (1500 körül – feltehetően 1571) 1523–25 között a krakkói egyetemen tanult, hasonlóan számos korabeli magyarhoz. 1545 előtt Krakkóban jelentette meg liturgikus könyvét, majd az évszázad 50-es éveiben lett református lelkész Debrecenben, 1556-tól pedig az itteni székhelyű egyházkerület püspöke. Debrecenben hunyt el.

Méliusz (Melius) Juhász (Somogyi) Péter már említett krakkói együttműködő partnerén kívül igyekezett kapcsolatot tartani Dudich (Dudith) András (1533–1589) protestáns, de valószínűleg nem református tudóssal, akit királyi követként 1565-ben küldtek a régi lengyel fővárosba.

A 16. században élő magyar kálvinisták közül talán Szegedi Kis István töltötte a leghosszabb időt lengyel földön. 1537-től tanult Krakkóban, ahonnan 1540-ben vagy csak két évvel később, már meggyőződéses reformátusként tért haza Debrecenbe. A törökök fogságába esett, de a város segítségével kiszabadult. *Pannoniae luctus*, vagyis *Pannónia siralma* c. műve Krakkóban jelent meg (1544).

Félegyházi Tamás (1540–1586) Debrecen város ösztöndíjával 1561-ben, szintén a régi lengyel fővárosban, egy esztendővel később pedig a sziléziai Boroszlóban, azaz Breslauban,

a mai Wrocławban volt diák. Lelkész, majd püspök lett, ő volt az első jelentős debreceni kálvinista pedagógus. A régi magyar irodalmat kutató Szabó András szóba hozta egy magyar tanulmányban és egy könyvben is (1986, 2004).

Szicszai Hellopaeus Bálint (1550–1575) 1573 és 1575 között debreceni lelkészként szolgált. Már teljesen kálvinista szellemű katekizmusát 1573-ban Krakkóban adatta ki. Valószínűleg azért nem Debrecenben, mert azt a magyar királyi cenzúra nem tette lehetővé. A katekizmus megjelenése a buzgó krakkói református nyomdásznak, Maciej Wierzbietanak (1523–1605) köszönhető.

A prédikációíró és zsoltárfordító Szcenci Molnár Albert (1574–1634 vagy 1639) először Debrecenben tanult. A kálvinista tudós 1616-ban családjával együtt Alsó-Sziléziába költözött. Feleségének egy rokona fogadta be őket Boroszlóban és Bytom Odrzański (ma egyszerűen Bytom) városban. Ott, nem tudni, miért, a gimnáziumban nem alkalmazták. Egyik fennmaradt levelében azt írta, hogy egykor Hollandiából hajóval érkezett Gdańskba (Danckába), ahol folytatta tanulmányait, majd onnan utazott Krakkóba. Egy másik levele szerint a tengerparti nagyvárosban szívesen látták és anyagilag is támogatták. Érdekes még 1616-os levele, amelyben megemlíti, hogy társaival együtt vacsora után a sörházba ment ita-lért, és ebben kedvük telt részeg lengyel parasztoznak.

A joggal Sárospatakhoz is köthető I. Rákóczi Györgyről Kovács Endre történész és irodalomkutató így vélekedett: „1643-tól szövődtek a szálak a hatalmas lengyel főúrral, Janus (*helyesen sz betűvel – D. M. I.*) Radziwiłłal (...) Ami különösképpen egybekötötte Erdély fejedelmével: sűríg tartó szilárd kálvinizmusa (...) Radziwiłł készen áll arra, hogy IV. Ulászló halála esetén Rákóczit vagy valamelyik fiát (Györgyöt vagy Zsigmondot) jelölje a lengyel trónra”. A cseh-morva Jan Ámos Komenský (1592–1670), azaz Johannes Amos Comenius élete jelentős, 1628–1655 közötti részét, 1648-tól, mint a Cseh Testvérek egyházának feje, Lengyelországban töltötte. Már 1643-ban hívták Sárospatakra, hogy az iskolát megreformálja, de akkor még nem ment, 1648-ban pedig Rákóczi meghalt.

Utódja az erdélyi fejedelmi székben a szintén kálvinista II. Rákóczi György lett. Ő nem tudott lemondani Lengyelország trónjára kerülésének tervéről, a lutheránus svédekkel szövetkezett, a protestáns államok koalíciójának létrehozásán is gondolkodott. Ebben meghatározó szerepet játszott Comenius, aki e szövetségtől cseh honfitársainak hazatérését remélte. „Már sárospataki működése, 1650–1654 idején az Erdély és Svédország közötti kapcsolatok szorosabbra fonásán fáradozott, tudott Janusz Radziwiłł (...) királyellenes összeesküvéséről, amelynek célja Rákóczi lengyel uralkodóvá választása volt. A litvániai főúr a Cseh Testvérek között is szerzett híveket. Az itteni lengyel nemesek többsége megadta magát az egyik lengyel mágnással érkező svéd csapatoknak. Leszno képviselőjében behódolt neki Comenius is. Csodálattal nézte a svéd katonaságot, elégedetten szemlélte a katolikus papok és szerzetesek menekülését, meg volt győződve arról, hogy Lengyelország és benne a pápisták elpusztulnak. *Panegyrist* írt Svédország uralkodójának, amely inkább kétségbeesett kérés volt a politikai és vallásszabadság visszaállításáért érdekében”.

Érdemes Kovács Endre terjedelmes értékeléséből tovább idézni: „Sárospatak nem annyira az új, átfogó eszmék inspiráló forrása a comeniusi életműben (...) Amit mindehhez hozzáadott, az elsősorban bizonyos korábbi elvek új, változott megfogalmazása s mindenekelőtt a nevelési reformeszmék gyakorlati valóra váltásának nagyszabású kísérlete. (...) a pataki évek jelentősége pusztán azért is megnő szemünkben, hogy most volt első ízben alkalma egy már régebbi idő óta fennálló, bizonyos nevelő-oktató rendszer hagyományait magán viselő, s emellett a közérdeklődés tárgyát alkotó iskolában kipróbálni a maga elveit. (...) Ha nehezen és akadályok között is, (...) a comeniusi elvek győzelmet arattak, s e győzelem nyomán gaz-

dagabb lett az egész magyarországi neveléstudomány. (...) A sok részadat feltárása ellenére, mindmáig maradt elég homályos pont, és Comenius pataki életét illetően még ma is sok a történetileg nem hitelesített állítás, feltételezés. (...) a cseh comeniológia (...) mindeme kérdésekre eléggé negatív választ adott. Általános az a felfogás, hogy Comenius Patakon primitív viszonyokat talált, a talaj itt még nem érlelődött meg az ő haladó nézetei számára, új környezete sem támogatta megértéssel. (...) E megállapítások természetesen nem vonják kétségbe azt, hogy a nagy nevelő életművét tekintve a pataki időszak rendkívül fontos állomás”. *A nagyfényű pataki iskola tervezete* c. írásából kiolvasható, „hogy Comenius a pataki iskolát olyan nevezetes gócpontnak látta, melynek (...) ki kell sugároznia a tudást, a korszerű művelődés fényét egész Magyarországra (...)”. Kovács Endre így folytatja: „1654-ben (...) elbúcsúzott a pataki iskolától. Későbbi írásaiban keserűen emlékezik meg az utolsó pataki időszakról, amelyre rányomta bélyegét pataki küldetésének teljes kudarcra. II. Rákóczi György (...) nem volt hajlandó a súlyos következményű Habsburg-ellenes fellépésre, s ez az egyik legfőbb oka lett Comenius távozásának.”

A híres pedagógus veje, a lengyel Daniel Ernest Jabłoński (1660–1741), az országában élő Cseh Testvérek és a litvániai református egyház szeniora, vallási és politikai művek szerzője, az egész Lengyel Királyság Európa-szerte nagyra becsült képviselője volt. 1703 körül ő vitte Ember Pál már említett művét nyomdába. Hagyatékából (*Spuścizna Daniela Ernesta Jabłońskiego*) tudjuk, hogy élénken érdeklődött a magyarországi felekezetek iránt, és baráti kapcsolatot tartott fenn a katolikus II. Rákóczi Ferencsel, rokonszenvezve annak szabadságtörekvéseivel.

Ember Pál a cívisvárosban is tanult, 1683-tól két évtizeden át volt lelkész Sárospatakon, majd Debrecenben. Könyvtárában megvolt a *Historia Ecclesiae Reformatae...* c. könyv, amely beszámolt a Radziwiłł család életének nagy fordulatairól. Ugyancsak a poznańi levéltárból került elő Kocsi (Csergő) János (1648–1711) debreceni püspök, teológia- és egyháztörténész tanár, valamint költő 1703–1705 körül keletkezett levele.

A szintén református Vay Ádám (1657–1719) főkapitány sárospataki diák volt. Mint II. Rákóczi Ferenc harcostársa, a szabadságháború bukása után családjával együtt, a fejedelem hívására követte őt lengyel földre. Először az ország déli részén bujdosott, majd 1712-ben Gdańskban telepedett le. Az ottani evangélikus templomban temették el, mert református nem volt a nagyvárosban.

A következő magyar-lengyel kálvinista kapcsolatra a lengyelországi református egyház meggyengülése miatt tudomásunk szerint a 20. század elejéig kellett várni, és az is csak közvetve nevezhető lengyelnek. Georg Loesche bécsi teológus professzor *Luther, Melancton und Calvin in Österreich-Ungarn* (Tübingen, 1909) könyvéről van szó, amely egy részének, alapos ismertetésével együtt, Debrecenben megjelent a magyar fordítása: *Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban* (1912). Ez a problémakör talán máig egyetlen szintézise, mégis szinte teljesen elfelejtődött. Negyedik fejezete az akkor már a Habsburgok, majd Poroszország birtokolta Lengyel-Sziléziában lezajlott reformációról, a következő rész pedig a 16–17. századi lengyelföldi kálvinizmusról szól. A Lengyel Köztársaságnak nevezett királyságban egyébként a kálvinista mágnásoknak és olyan szellemi tanácsadóknak volt a legnagyobb tekintélyük, mint a reneszánsz kori költőnek és prózaíróknak, Mikołaj Rejnek, akinek műveiből az évszázad közepétől kálvinista hitére utaló nézetek olvashatók ki. (Számos alkotása magyarul is megismerhető: Mikołaj Rej, Jan Kochanowski, Mikołaj Sep-Szarzyński: *Versei*. Budapest, 1980.)

A lengyelországi reformációról 1916-ban számos cikk jelent meg az *Evangélikus Óralló* c. folyóiratban. Baltazár Dezső (1871–1836) debreceni püspök írt bevezetőt Göde Lajos tá-

bori lelkésznek *Wolhyniában* c. könyvéről, amelyet a cívisvárosban adtak ki (1918). A kötetből szerzőjének azokat a benyomásait ismerhetjük meg, amelyeket az első világháború idején az Osztrák-Magyar Monarchia által birtokolt Galíciában, a régmúltban és a világháborúk között Lengyelországhoz, ma Ukrajnához tartozó vidéken szerzett.

Részletes értékelést kíván a mind Debrecenhez, mind Sárospatakhoz köthető Kis Sándor (1924–2016), Orosháza és a környékbeli falvak lelkésze, aki végrendeletében a „Bodrog-parti Athén” Nagykönyvtárának adta hagyatékát. 1948-ig az akkor még Tisza István nevét viselő debreceni egyetem diákja volt. Idegen nyelveket Svájcban, francia hugenotta gyülekezetben, Gádoros Békés megyei községben egyedül és cseh származású lengyelországi reformátusok körében, sőt északi rokonainknál még finnül is tanult. Így születhetett meg *Képek ismeretlen református egyházak történetéből* (Budapest, 1993) c. könyve. Ennek nagyobb része a lengyelföldi kálvinista egyházzal, annak múltjáról és akkori jelenéről szól. A létező nyolc közül féltucatnyi egyházközséget és nyolc papot ismert meg. Néhány mondatot az ottani reformátusok hazafiasságának is szentelt, ismertetve 11 olyan személy emléktábláját, akiket a szovjetek, hogy lengyel értelmiségieket pusztítsanak el – tettüket a megszálló németekre fogva – 1940-ben a Szmolenszkhez közeli Katyńban kivégeztek. A szerző részletesen ismertette az 1561-es *Breszti* (lengyelül *Brześci*) *bibliát*, amely korábbi fordítás, mint a lengyel katolikusoké. A könyvhöz Csohány János debreceni teológiai professzor írt ajánló előszót. Kis Sándor így fejezte be kis kötetét: „Amíg Makkai László professzor, történész, a debreceni Kálvinista Teológiai Akadémia tanára élt, a magyar református Egyházzal élénk volt a kapcsolat. Néhány évvel ezelőtt csaknem megszakadt, úgy vélem, kárára mindkét egyháznak.”

A kálvinisták folyóiratainak tanúsága szerint jobb volt és napjainkban is az a helyzet. A lengyelországi reformátusok *Jednota* c. folyóirata már 1926-os első évfolyamában megemlékezett a debreceni gályarabok kiszabadulásának 250. évfordulójáról. A lapnak Baltazár püspök 1930-ban, Ludwik Zaunar varsói lelkész pedig négy esztendővel később, Szabó S. József (1862–1944) cívisvárosi gimnáziumigazgató, irodalmi, néprajzi és iskolatörténeti munkák szerzője *Protestantizmus Magyarországon* c., Debrecenben kiadott könyve (1927) alapján írt a magyar református egyház múltjáról és jelenéről. Hangsúlyozta az 1881. évi debreceni zsinat jelentőségét is. A lengyel pap a trianoni döntések következményeit ismertetve kiemelte, hogy a püspök a debreceni Református Kollégiumnak igyekezett pénzt szerezni az USA-ban, majd megemlíti, hogy a kálvinista Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök a város lelkes támogatói voltak.

A Wilno székhelyű református egyház *Szlakiem Reformacji, azaz A Reformáció Útján* c. folyóirata első évfolyamában, 1936-ban nagy terjedelemben méltatta az akkor elhunyt Baltazár Dezső egyház-, iskola- és egyetemszervezői érdemeit, azt, hogy „Debrecenből egyféle Genfet teremtett”. Hangsúlyozta, hogy a püspököt az 1919-es proletárdiktatúra bebörtönözte. Úgy tudta, temetésén több tízezres tömeg volt jelen. Idézett a debreceni római katolikusok nekrológiájából is. A folyóirat „a testvéri nemes nemzet és egyház” veszteségéről írt, ami kivételes eset a két lengyelországi sajtóorgánium történetében. (A világháború kitörése után már nem jelent meg.)

A *Jednota* 1937-ben nemcsak Baltazár utódjának, Maklárny Károlynak a megválasztását ítélte elémlyésre méltónak, hanem beiktatásáról is beszámolt. A következő évben Stefan Skierski püspök, aki a lengyelek közül alighanem elsőként használta a „kálvinista Róma” kifejezést, részletesen írt a debreceni Kollégiumról, és megállapította, hogy – a tanárok és hallgatók többségének köszönhetően – az egyetem „református jellegű”. Őt és a már szóba hozott Zaunart meghívták az intézmény elődje megalapításának 400. évfordulója alkalmából rendezendő ünnepekre, amelyet a wilnai folyóirat is jelzett. 1939-ben, a világháború kitö-

résének esztendejében Incze Gábor (1898–1966) még ismertette Debrecen várost, de a varsói lap megjelenésében – Lengyelország német és szovjet megszállása és a főváros lerombolása, valamint a hívők számának megcsappanása, részben Csehszlovákiába települése miatt, majd az 50-es évek elején politikai okokból is – egy évtizedes szünet következett.

A *Jednota* olvasói 1958-ban értesülhettek Péter Jánosnak a debreceni püspöki funkcióról való lemondásáról és a japán atomcsapásokra emlékező debreceni békekonferenciáról. Nagyobb terjedelmű anyagot csak öt esztendővel később közölt. *A magyarországi református egyház* c. írást a Nagytemplom és a főutca (valamint egy hortobágyi gémeskút) fotója illusztrálta. Az alapos cikk szerzője hangsúlyozta, hogy a Tiszántúlon a legmagasabb a kálvinisták aránya. Felsorolta a már 400 éves Debreceni Református Teológiai Akadémia legfontosabb adatait: nyolc tanár, körülbelül 60 hallgató, 80 ezer kötetes könyvtár. Hangsúlyozta, hogy itt található az ország talán leggazdagabb református múzeumi gyűjteménye. Egy esztendővel később Jerzy Śliziński varsói szlavista világi jellegű magyarországi úti beszámolóját lehetett megtalálni a folyóiratban. Debrecennek nagy teret szentelt, különös tekintettel a reformációra. A cikk egyik illusztrációja ismét a Nagytemplom (és a „Pusztá”).

Ezt követően megint bő fél évtizedet, 1970-ig kellett várni a „kálvinista Róma” említésére. A református egyházzal szóló, annak a nemzeti történelemben játszott szerepét méltató írás szerzője hangsúlyozta, hogy Debrecenben és környékén él az ország második legnagyobb egyházi közössége, amely sokszor kimutatta hazafiasságát Ausztriával szemben. A cikkíró viszont rosszul tudta, hogy Bartha Tibor (1944–2010) püspököt a fasizmussal való szembenállásának köszönhetően tisztelik. Két esztendővel később a lap hírt adott Bartha 60. születésnapjáról. Ez öt év múlva megismétlődött, azzal a megjegyzéssel, hogy a debreceni egyházi vezető többször járt Lengyelországban. 1987-ben egyébként még nyugdíjba menetelét is megemlítette a *Jednota*.

1976-ban a varsói folyóirat közzétette Makkai László (1914–1989) *A gályarabok kiszabadulásának 300. évfordulóján* c. írását és – a 17–18. századi Otrokocsi Főris Ferenc *Furor bestiae...* (magyar fordításban *Fenevad dühöngése Magyarországon a Jézus Krisztusról bizonyoságot tevők ellen s azoknak dicsőséges győzedelme*, 1928) c. műve alapján – közölte a kálvinista mártírok krónikáját.

A *Jednota* 1978-ban, a világháború után másodszer, magyar számot állított össze, címlapján ismét a Nagytemplom képével. Bartha Tibor beköszöntőjében felidézte a korai magyar kálvinizmus lengyelországi kapcsolatait és hangsúlyozta, hogy Pál apostol leveleinek első nyomtatott magyar fordítása 1533-ban Krakkóban jelent meg, ahol sok magyar diák is tanult. Bertalan Tamásnak a magyarországi keresztény egyházak helyzetét vázoló cikkében is szó esett a Kollégiumról, és megint megjelent annak fotója. Csohány János *Reformátusok Magyarországon* c. történelmi visszatekintésének bevezető mondatában – a szocialista táborban akkor szokatlan módon – leírta, hogy a Kárpát-medencében több mint három millió református magyar él, akik közül sokan a vallási tolerancia hívei és a függetlenségi harcok résztvevői voltak.

1984-ben a *Jednota* interjú készített Kürti Lászlóval (1931–2013), a Tiszáninneri Egyházkerület püspökével, aki korábban a Debreceni Teológiai Akadémia professzora és a Kollégium főigazgatója volt. A *Reformátusok Lapja* főszerkesztőjének társaságában néhány lengyelországi gyülekezetet is meglátogatott.

Három esztendővel ezután a lap hírt adott a Debrecenben rendezett református-pravoszláv dialógról, 1989-ben pedig közzétette Kocsis Elemér (1926–2009) püspökkel, a magyarországi zsinat elnökével folytatott beszélgetés szövegét. Napjainkban is megszívlelendő az interjú címe: *Az egyháznak ismét a társadalom lelkiismeretévé kell válnia*. Javító szándékú

programjának vázolását követően így nyilatkozott: „Elismeréssel üdvözöljük a társadalmunkban végbement demokratikus változásokat és erkölcsileg támogatni akarjuk azokat”. Beszélt a gyülekezeti életben és a lelkészképzés terén szükséges változtatásokról, valamint a családok erkölcsi erősítéséről. Úgy vélte, kell egy az egyházi vezetést ellenőrző testület, és az addigaknál kisebb mértékben szabad beleszólni a politikába. Védni kell a lelkiismereti szabadságot, mert csak úgy lehet megszabadulni a rossz példáktól. Ugyanebbe a folyóiratzámba bekerült az a hír, hogy az addigi budapesti püspöknek, Tóth Károlynak le kellett mondania tisztségéről. Arról is tájékoztatott, hogy a protestáns egyházi vezetők tiltakoztak a magyarság romániai elnyomása ellen, valamint hogy milyen változásokat terveznek a magyar református közösségekben.

1991-ben a lengyelországi olvasók megtudhatták, hogy a négy egyházkerület közül csak a Debrecen székhelyű élén maradt meg a korábbi püspök. Ugyanebben az esztendőben a varsói református sajtóorgánium hírt adott az első magyar bibliafordítás 400. évfordulója alkalmából tartott ökumenikus istentiszteletről, megemlítve, hogy ilyen rendezvényen először vett részt a magyar katolikus egyház prímása. Egy másik szám szerint nagy jelentőségű II. János Pál pápa debreceni látogatása, az, hogy megkoszorúzta a gályarabok emlékoszlopát.

1997-ben a *Jednota* közölte a Protestáns Világszövetségnek a Nagytemplomban tartott gyűlésén részt vevő lengyel lelkész terjedelmes beszámolóját, aki emlékeztetett 1849-re, a kálvinista egyházzal összefonódott város függetlenségi örökségére. E folyóirat szám borítóján – immár hagyományosan, de a lengyelek számára is az erős magyar reformátusság jelképeként – ismét a Nagytemplom látható.

2003-ban a *Jednota* e sorok írójának a lengyel- és magyarországi református egyház és szellemiség kutatásáról szóló gondolatait tette közzé, amelyek előzőleg nyelvünkön is olvashatók voltak egy tanulmánykötetben, mégpedig ilyen címmel: *Miért „rosszabb” a lengyel kálvinista? (Mir – susne – xum. Tanulmányok Hoppál Mihály tiszteletére. II. kötet. Szerk.: Csonka-Takács Eszter et al. Budapest, 2002).* Egy évvel később ugyancsak ő írt tanulmányt a Varsói Tudományegyetem által kiadott kötet (*Dwudziestowieczność. Szerk.: Dąbrowski, Mieczysław – Wójcik, Tomasz*) számára, amelynek magyar változata, *A reformátusok „mássága” és „idegensége” a XIX–XX. századi lengyel nyelvben és irodalomban, az Interkulturális kommunikáció: nyelvi és kulturális sokszínűség Európában* c. tanulmánygyűjteményben (szerk.: Nagy Sándor István, Budapest, 2006) látott napvilágot. A lengyel református folyóirat egyik 2005-ös számában ismertettük a már említett reneszánszkori alkotó, M. Rej magyarországi fogadtatását (*Czy na Węgrzech znają Reja?*).

A lengyelországi kálvinisták folyóiratában ezután legfeljebb említészerűen fordul elő debreceni vagy sárospataki reformátusokhoz köthető esemény vagy adat. E szöveg papírra vetőjének egy Debrecenben 2008-ban tartott konferencián elhangzott előadása megjelent angolul (*Calvinism on the Peripheries: Religion and Civil Society in Europe*, szerk.: Kovács Ábrahám, 2009.), de ott nem kerültek szóba 2006 utáni kapcsolatok.

Meglepő, hogy közel egy évtized óta a *Jednota* nem tett közzé jelentősebb anyagot a lengyel és magyar református kötelékekről. Az interneten természetesen azóta is találunk lengyel nyelvű anyagokat a kálvinista Debrecenről, a Nagytemplomról és a Kollégiumról, valamint Sárospatak református múltjáról és jelenéről. Egy honlap az ottani Kollégium országos jelentőségéről szól. Közli, hogy a tanítóképző főiskola – ma már egyetemi kar – névadója az egykor a városban működő Comenius. Az ő munkásságát is dokumentálja az iskolamúzeum. Az ősi gimnázium iskolakertjéről azt írja, ritkaság, hogy hasonló egy település közepén másutt nem igen található. Megállapítja, hogy a Nagykönyvtár Magyarország egyik legnagyobb ilyen intézménye, félmillió kötettel. 1945-ig (vagy csak 1944-ig?) – tegyük mi hozzá, amíg a szovjet

katonaság egy budapesti banktrezorból, ahol éppen a biztonságos megőrzés végett tárolták, el nem vitte – 1708-tól itt volt az első lengyel biblia, amely Zsófia királyné (1405 körül–1461), II. Jagelló Ulászló lengyel-litván uralkodó (1386–1434) özvegye, III. Várnai, nálunk I. Ulászló lengyel, majd magyar király (1440–1444) anyja megbízásából a 15. század közepén íródott. Most csak másolata van a könyvtárban. Az interneten a *Biblia królowej Zofii* elnevezés szerepel, de 1930-as krakkói kiadásának címe *Biblia szarospatacka*, sőt zárójelben még az 1965-ös wrocławiban is ott van a *szarospatacka* jelző.

Áttekintésünk bizonyára nem teljes, feltehetően a magyar református vagy más egyháztörténeti folyóiratokban és az interneten is találhatnánk más adatokat a kálvinista kapcsolatokról. Hogy egyesek tudnak a cívisváros református jellegéről, bizonyítja egy lengyel költő, a magyar irodalmat is fordító, a Hajdú-Bihar megye számára testvéri közigazgatási egységben, a Lublini vajdaságban élő Bohdan Zadura (szül. 1945) verse. A *Debreceni aprópecsenye*. Egy sora Kovács István fordításában így hangzik: „(...) a kálvinista város utcáit róttuk”. Ez szintén olvasható egy lengyel nyelvű honlapon.

Felhasznált irodalom (a szerző *Kálvinista csepp a katolikus tengerben. A lengyelországi reformátusok és kultúrájuk*. Budapest, 2009. kötetének hivatkozásain kívül):

Dawni pisarze polscy od początków piśmiennictwa do Młodej Polski, t. 1. A-H. Varsó, 2000.

Hermann Péter (főszerk.): MTI Ki kicsoda 2006. Budapest, 2005.

Hopp Lajos: A felszabadító háborúk tükröződése a lengyel irodalomban = Irodalomtörténeti Közlemények, XC. évf. 3. szám, 1986.

Kovács Endre: Comenius pataki éve; A krakkói egyetem és a magyar művelődés. In: Uó: Népek országútján. Budapest, 1972.

Kovács Endre: A krakkói egyetem magyar diákjai. In: Uó: Magyarok és lengyelek a történelem sodrában. Budapest, 1973.

Makkai László: Debrecen mezőváros művelődéstörténete. In: Szendrey István (szerk.): Debrecen története 1693-ig. 1. kötet. Debrecen, 1984.

Murányi János: Debrecen lexikon. Debrecen, é. n. (legkésőbb 2011).

Mikolaj Rej: Pieśni. Varsó, 2005.

Szabó András: A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598). Debrecen, 2004.

Szabó András: Melanchtontól Lipsiusig. (Tanárok, diákok és prédikátorok Sárospatakon 1562–1598) = Irodalomtörténeti Közlemények, XC. évf. 5. szám, 1986.

Varjas Béla: A magyar könyvkiadás kezdetei és a krakkói magyar nyelvű kiadványok. In: Csapláros István et al. (szerk.): Tanulmányok a magyar-lengyel irodalmi kapcsolatok köréből. Budapest, 1969.

ANGELOVICS Helga

A vajai Vay család

Vay Miklós báró (1802–1894) ősei

A jelentős, 19. századi konzervatív politikus, Vay Miklós báró 1802. április 29-én született Alsószolcán, Borsod vármegyében, a nagytiszteletnek örvendő id. Vay Miklós tábornok és Adelsheim Johanna elsőszülött fiaként.¹ Kiemelkedő közéleti-politikai pályafutását nem kis részben családjának, illetve őseinek hírneve alapozta meg, akik a kora újkori, újkori Magyarország egyházi, társadalmi és politikai közéletének meghatározó szereplői voltak.

Munkámban Vay Miklós őseit, felmenőit, azt a társadalmi-családi környezetet mutatom be, amelyből származott, s amely életútját befolyásolta. A prominens, elsősorban férfitagok életrajzát vázolva ábrázolom a családot összefogó közös értékrendet és a református egyház iránti nemzedékről nemzedékre erősödő mély elkötelezettségüket.² Figyelmemet a Tiszáninneni Református Egyházkerület és a Sárospataki Református Kollégium életében betöltött szerepükre, tevékenységükre összpontosítom.³ Ezzel párhuzamosan bemutatom társadalmi felemelkedésüket, útjukat az arisztokráciába.⁴

Az ősök hagyománya

A vajai Vay nemesi, bárói, majd 1830-tól egyik ágon grófi család a hagyományok szerint Szabolcs vármegye egyik legősibb familiája volt. A feudalizmus időszakában a főrangú nemesi családok különösen fontosnak tartották, hogy legalább az Árpádokig visszavezethessék családfáikat. A Vay bárók sem voltak kivételek, bár nem tartoztak a régi arisztokráciához. A család eredetét egészen a 10. századig, pontosabban egy Voja nevezetű pogány magyar ősig vezette vissza, aki már Szent Istvánnal együtt felvette a keresztséget, amelyben a Tamás nevet kapta.⁵ Az ősi származást hangsúlyozta az 1418-ban Zsigmond királytól kapott címerük is. A Vay nemzetség címerében ugyanis szarvas látható, amely a családi monda szerint a Tanais vizén átszökve a honfoglaló magyar sereg útját mutatta a Kárpát-medencébe.⁶ Az ambiciózus eredetlegéval szemben hiteles dokumentumok alapján történetük a 14. század közepétől datálható.⁷

A befolyásos, és a jelek szerint vagyonos köznemesi család tagjai közül többen már a kora újkorban alispáni tisztséget töltöttek be Szabolcs vármegyében. A família névadó, központi birtoka itt, Vaján feküdt.⁸ A 16. században a megyei nemes társaik többségéhez hasonlóan református hitre tértek. A vallási hovatartozás ettől kezdve meghatározóvá vált a család életében. A 17. században a família egyedül Vay Péter (1611–1662) ágában folytatódott, aki 1631 körül I. Rákóczi György étekfogója és kamarása volt, majd 1650-ben Szabolcs vármegye másodalispánjaként találkozhatunk vele.⁹ Feleségétől, Zoltán Annától két lánya: Erzsébet és Katalin, valamint három fia: Ábrahám, Mihály és Ádám született.

A Vay család házassági, rokoni kapcsolatai a kora újkorban

A magyar történelem 17. század végi és 18. század eleji viharos évtizedeit a török, majd a Habsburgok elleni fellépés, és ennek következtében katonailag forrongó, létbizonytalanságot és gazdasági válságot követő évek sorozata jellemezte. Ennek hátterében nem meglepő, hogy a Vayak az erdélyi nemesekkel szövetkezve egymásnak biztos hátországot igyekeztek teremteni, családjaik és birtokaik biztonsága érdekében. Ennek rendelték alá házasságaikat is. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az erdélyi arisztokrácia a „hazainál” könnyebben befogadta a magyarországi nemeseket. Számukra is előnnyel járt egy-egy magyar nemesi családhoz fűződő szorosabb kapocs, még ha azok nem a főnemesi réteghez tartoztak is.

Ezen a ponton érdemes röviden kitérni e házassági stratégiára. Vay Ádám, családtagjainak rangos hivatalviselői és eddig is előnyös házasságai révén a jómódú megyei nemesség felemelkedő rétegéhez tartozott. Ő is elődei útját követte e téren. Első felesége ugyanis a dúsgazdag iványi Fekete Erzsébet,¹⁰ míg a második, a báró Zay családból származó Anna volt. Házasságai révén további ingatlanokhoz, nagyobb tekintélyhez, presztízshoz s fontos kapcsolatokhoz juttatta a famíliát. Lányai szinte kizárólag főnemesekkel házasodtak, ezen belül elsősorban erdélyi grófokhoz mentek feleségül. Erzsébetet gróf Bethlen Miklós kancellár fia, Mihály vezette oltár elé, majd megözvegyülvén, szintén egy előkelő erdélyi família leszármazottjához, Dujardin János Ferenc császári ezredes fiához, Ferenchez ment nőül.¹¹ Másik lányát, Katalint az erdélyi vezető politikus, gróf széki Teleki Pál fia, Mihály vette feleségül.¹² Elmondható, hogy a Teleki család tagjai a későbbiekben is szívesen nyújtották kezüket a Vayaknak.¹³ De a Vay házastársak között a korszakban feltűnnek még a Rhédeyek, a Kemény és Pongrácz bárói famíliák. Sőt Erdély egyik legrégebbi családjához, az 1744-től grófi rangra emelkedett cegei Wass családdal is rokoni szálak fűzték őket. Témánk szempontjából ez azért érdemel külön figyelmet, mert Vay Judit (1688–1770)¹⁴ és Wass Dániel házasságból származott Wass Anna grófnő, Vay Ábrahám felesége, Vay Miklós nagyanyja.¹⁵

Vay Ádámnak bizonyára imponált, hogy lányai révén előkelő erdélyi grófi családokkal került szorosabb kapcsolatba úgy, hogy ők még báróságig sem jutottak ekkor. E tudatosan felépített kapcsolatrendszer 1707-től – mikor is Rákóczi Erdélyre helyezte a súlypontot – egy ideig számos előnyt nyújtott számára.

A Rákóczi-szabadságharc és következményei

A Rákóczi-szabadságharc és az azt követő évek változást hoztak az addig egyenletesnek mondható társadalmi emelkedésükben. A családtagok ugyanis – mint Szabolcs vármegye szinte összes lakosa – II. Rákóczi Ferenc táborához csatlakoztak és kezdetektől aktív résztvevői voltak az eseményeknek.¹⁶ Közülük leginkább a fentebb már említett „kuruc” Vay Ádám (1657–1719) vált ismert történeti szereplővé. 1703-tól ő állt a fejedelmi udvar élén, mint udvari kapitány, vagy ahogy egyre gyakrabban nevezték, udvari marsall. Egyben egyike volt a fejedelem legfőbb bizalmi embereinek. Bár Rákóczi *Emlékirataiban* Vay Ádámot bárónak nevezi – amit számos szakirodalom is átvész –, nem volt az, a fejedelem nyilván ezzel is emelni akarta egykori udvara fényét.¹⁷ Vay a szabadságharc ideje alatt gyorsan lépkedett előre a ranglétrán, amellyel párhuzamosan országos hírnévre tett szert. Mint ismert, a fentebb említett pozíció mellett többek közt a jászok és kunok, majd Munkács főkapitánya lett. A miskolci táborban létrehozott Udvari Tanács elnökeként pedig 1705-ig, annak megszűnéséig tevékenykedett. A fejedelem később Békés vármegye főispánjává és Máramaros adminisztrátorává is kinevezte.¹⁸

Az elkötelezett református Vay a szabadságharc bukásával elvesztette politikai hatalmát és anyagi biztonságát is. Rákóczi felszólítására követte őt Lengyelországba, ahol már súlyos pénzügyi gondok között élt egészen haláláig, 1719-ig.¹⁹ Fia, ifjabb Vay Ádám 1713-ban ke-

gyelmet kapott és hazatért, bár ezt követően még közel harminc évébe került, hogy az apai örökség maradványait visszakaphassa. Ennek érdekében azonban családja politikai szerepét ellensúlyozó katolikus hitre kellett áttérnie. A tőle származó katolikus ágból az 1760-as években két férfi is bárói címet nyert, de mindketten utódok nélkül haltak meg. Végül Vay Lászlóval indult 1799-ben a katolikus Vayak bárói vonala.²⁰ „Kuruc” Vay Ádám fivérei, Ábrahám és Mihály azonban kitartottak református hitük mellett.

A Vay család alsózsolcai ága

Vay Ábrahám és Ibrányi Anna házasságával a Vay család történetében új fejezet kezdődött. Bárius Katalin és Ibrányi Ferenc lánya, Anna ugyanis az egykor oly kiterjedt és jelentős Bárius famíliának egyetlen leányági leszármazottjaként, a családi vagyon egyedüli örökösévé vált 1668-ban. Igaz, a terjedelmes birtokokért a török kiűzését követően 10% fegyverváltságot, azaz 9000 forintot voltak kénytelenek fizetni a királyi kamarába. Ekkor került Alsózsolca a Vay család birtokába.²¹ Vay Ábrahám és felesége ezzel letette alapkövét az utóbb két és fél évszázadig virágzó Vay család alsózsolcai ágának. Két lányuk és egy fiuk, László született. Gyermekük sorsát a továbbiakban nagymértékben meghatározta a protestáns vallás.

Miklós dédapja, Vay László (1674–1733) rokonaihoz hasonlóan 1703 után csatlakozott a felkelőkhöz és Rákóczi brigadéros lett.²² 1711-ben letette a hűségesküt és az 1715. évi országgyűlésen már a vallás ügyében kiküldött bizottság egyik nevezetes tagja volt. Ugyancsak ekkor vásárolta meg nagybátyja, Vay Ádám elkobzott birtokainak egy részét több mint tízezer forintért. Részben készpénzben, részben ingatlanban fizetett két Zemplén vármegyéhez tartozó szőlőért Tokaj-Hegyalján, illetve egyes szabolcsi, szatmári, beregi, zempléni, ugocsi és máramarosi jószágokért.²³ 1720-ban pedig a Szatmár megyei Majtis helysége nyert királyi adományt. Első feleségétől, Teleki Borbálától származott legidősebb fia, Ábrahám. Neje korai halála után, feltehetőleg az 1710-es évek elején vette el Boros Katalint, Bagossy Pál özvegyét.²⁴ A második házasságából két fiú született: László és Mihály. Utóbbi Kraszna vármegyében lakott és utódai képezték a család erdélyi ágát.²⁵

Vay Miklós nagyapja, a Vay László első házasságából született Ábrahám (1697–1762) mind a megyei, mind a református egyházi közéletben tevékenyen részt vett.²⁶ Az 1731-ben kiadott, a protestánsok vallásgyakorlatát és helyzetét 1781-ig meghatározó *Carolina Resolútiót* követően azonban Vay kálvinista nemes társaihoz hasonlóan hivatalt már nem vállalhatott. Megjegyzendő, hogy a nagyobb tömbben, különösen Magyarország északkeleti, keleti részén élő református közösségek életében az országos szabályozás, bár okozott nehézségeket, mégsem bénította meg teljesen az életüket. Ez részben a világi református birtokosok egyházvédő tevékenységének volt köszönhető.²⁷

A Vay család tagjai is elsősorban egyházi téren jeleskedtek ebben az időszakban. Vay Ábrahám 1735-től a Tiszáninneni Református Egyházkerület első főgondnokaként különösen aktív szerepet töltött be a református egyház életében.²⁸ Többek közt igyekezett szabályozni a bécsi református ágens munkakörét és megteremteni működésének anyagi feltételeit. Fellépett a vallási sérelmek orvoslása, a protestáns tábori lelkesység megszervezése és a szlovák anyanyelvű református lelkészek képzése érdekében.²⁹ A Sárospataki Kollégiumhoz kezdettől szoros kapcsolat fűzhető, bár hivatalos formában nem látogatta azt. Házitanítója azonban egy pataki diák, Miskolczi Coriari János volt. 1750 és 1761 között a kollégium főgondnokaként nagy hangsúlyt fektetett az oktatás korszerűsítésére. Ennek érdekében számos természettudományi eszközt sikerült beszereznie, amivel jelentősen hozzájárult a későbbi kollégiumi múzeum létrejöttéhez.³⁰ Emellett korszerűsítette a fizikaszertárt és segítette a diákok külföldre jutását.³¹ Gyulaffy Borbálával kötött házasságából három fia született, de

közülük egyedül István érte meg a felnőttkort.³² Felesége halála után három évvel, 1746-ban újránősült, másod unokatestvérét, Wass Annát vezette oltár elé. A harmonikusnak tűnő házasságból három fiú származott: Dániel, József és főszereplőnk édesapja, Miklós.³³

Vay Ábrahám birtokainak fő központja a Szabolcs megyei Berkesz mellett, a Miskolc térszomszédságában fekvő Alsózsolca volt. Családjával itt, Alsózsolcán az első Vay (-Haller) kastélyban élt, amelyet ő építtetett fel az 1720-as években, a rommá lett Bárius kastély helyén.³⁴ A falu omladozó katolikus templomának reformátussá való átalakítása is komolyan foglalkoztatta, mivel a Bárius ősök, majd elhalt gyermekei és felesége is ide lettek eltemetve. De erre nem kapott engedélyt. Többek közt emiatt építtette 1760 körül a Vay kriptát, amely ettől kezdve a család ezen ágának temetkezési helyéül szolgált.³⁵ A ma is álló református templomépület építésére – kijátszva az egri érseket – csak a türelmi rendelet kiadását követően került sor.³⁶

Id. Vay Miklós életében az apa szerepét nagybátyja, Vay László ezredes (1715–1782) töltötte be. László, testvére Ábrahám támogatásával, az ő széleskörű kapcsolatait – főként a Károlyi családdal – felhasználva fiatalon katonának állt. E protestánsoknak is nyitva álló karriert a Károlyi lovasezredben (a későbbi 6. huszárezredben) kezdte 1737-ben.³⁷ Témánk szempontjából különösen fontos kitérnünk Vay Lászlónak az osztrák örökösödési háború idején tett nagyvonalú katonai felajánlására. Vay ugyanis 1744-ben saját költségén, a Károlyi-ezredben belül 200 lovaszt állított ki. Mindennek azért van nagy jelentősége, mert ezen tette érdemként és fő érveként szerepelt később Vay Dániel és Miklós bárósító diploma kérvényében.

1758-ban ezredessé léptették elő a Dessewffy lovasregimentben (a későbbi 4. huszárezred), majd két év múlva, 1760-ban leszerelt és visszavonult golopi jószágaira. Elődeihez hasonlóan számára is meghatározó tényező volt a kálvinista felekezethez való tartozás. Tudjuk például, hogy katolikus cselédet azon megfontolásból nem alkalmazott, nehogy a valláskülönbségek a cselédségen belül bármiféle konfliktushoz vezessenek.³⁸ A szigorú ezredes nőtlen maradt, így az 1782-ben bekövetkezett halála után javain öccse, Mihály és unokaöccsei, István, Dániel, József és Miklós osztoztak.³⁹

Id. Vay Miklós féltestvére, a több mint húsz évvel idősebb István (1734–1800), apja, Vay Ábrahám példáját követve a Tiszáninzeni Református Egyházkerület világi főgondnokaként tevékenykedett 1776 és 1788 között.⁴⁰ Elkötelezetten képviselte egyháza érdekeit és a türelmi rendelet előkészítése kapcsán minden vallásügyi vitában, tanácskozáson vezető szerepet vitt. Ugyanilyen agilisán lépett fel az oktatást érintő kérdésekben is. Vay apjához hasonlóan megkapta a királyi tanácsosi címet.⁴¹ Az 1790–91. évi országgyűlést követően – ahol Szabolcs vármegye követeként vett részt – a tanulmányi bizottság protestáns tagjaként tüntette ki magát.⁴² Vay Istvánt H. Balázs Éva energikus, tehetséges és a közjóért tenni akaró férfiként látta, aki ugyanakkor a „politikai élet porondjáról leszorított protestáns nemesség tipikus képviselője.”⁴³

Ebben az időszakban, 1781–82-ben patvaristáskodott mellette Berkeszen Berzeviczy Gergely, akinek leveleit olvasva betekintést nyerhetünk Vay és felesége, Lónyay Ilona életébe is.⁴⁴ Említésre méltó, hogy Berzeviczy egyrészt azért töltötte Vay mellett joggyakorlatát, hogy a vallás ügyében jártasságra tegyen szert, másrészt, hogy magyar nyelvismeretét tökéletesítse.⁴⁵ A Vay család tagjainak ugyanis a magyar nyelv ügye, annak előmozdítása lényegi kérdés volt. Ezt nyomatékosítja, hogy egymás közt magyarul leveleztek és a magánélet nyelve is a magyar volt.

Id. Vay Miklós legidősebb édesbátyja Dániel (1749–1798). A közéletben a Vay fiúk közül ő vett a legkevésbé részt, mégis császári és királyi kamarás, 1783-ban pedig báró lett. Első felesége a vagyonos Korda György gróf kolozsi főispán lánya, Anna volt.⁴⁶ A második az eredetileg Westfáliából származó, 1706-tól birodalmi grófi címet viselő evangélikus család

tagja, Wartensleben Eszter grófnő.⁴⁷ Dánielnek egyik házasságából sem született gyermeke, ráadásul a második meglehetősen rosszul sikerült.

Vay Dániel és testvére, Miklós bárósításával kapcsolatban megjegyzendő, hogy az szervezsen illeszkedett II. József rangemelési politikájába. A közép- és kora újkorban a főnemesség sorába lépést ugyanis sok esetben a vitézség, a személyes katonai teljesítmény tette lehetővé. A Vay család tagjai is kitüntették magukat e téren, de a família ezen ágának társadalmi emelkedését a türelmi rendelet kibocsátása előtt vallása akadályozta. Ezt követően azonban több jeles protestáns családdal együtt – például Jeszenák, Ráday, Prónay, Podmaniczky – rangemelésben részesültek. Vay Dánielnek a báróság kérvényezésekor családja katonai és hivatali érdemein kívül az volt a fő érve, hogy felesége grófnő. Az ő sikeres bárói kérvényéhez csatlakozott 1783-ban Miklós.⁴⁸ Hangsúlyozandó, hogy a Vay fivérek bárósításával a protestáns ág egy része felemelkedett az arisztokráciába.

Id. Vay Miklós ifjabb fivérének, Józsefnek (1752–1821) életében szintén központi helyet foglalt el az egyházpolitika. Mindössze 32 éves volt, amikor a miskolci református egyház főgondnokává választották, amely tisztséget 1786-ig töltötte be. Majd 1796-tól haláláig a Tiszáninneni Református Egyházkerület főgondnokaként tevékenykedett. Többek között a nevéhez köthető az egyházmegyei határok újragondolása, ezáltal a könnyebben érvényesíthető egyházigazgatási rend bevezetése. Iskolája, a pataki kollégium érdekében végzett korszakos jelentőségű negyedszázados munkálkodása különösen figyelemre méltó. Ennek keretében eredményesen lépett fel a 17. században már működött kollégiumi nyomda újraindítása érdekében, amelynek köszönhetően a kollégium később e téren is be tudta tölteni regionális kulturális központi szerepét.⁴⁹ Fontos kiemelni, hogy határozottan fellépett az anyanyelvű oktatás ügyében. Ennek szellemében az 1810-ben elfogadott új tantervben a magyar nyelv önálló tantárgyként kapott helyett. Ez akkor is jelentős eredménynek számít, ha tudjuk, hogy csak 1815-ig volt érvényben. Ekkor Vayt háttérbe szorították és újra a latin lett a tanítás nyelve.⁵⁰ Mindemellert a kollégium nagyszabású kibővítésének ösztönzőjeként a munkálataira, illetve egyéb fejlesztésekre feleségével, Mocsáry Erzsébettel⁵¹ együtt 1809-ben 5000 váltóforint alaptőkével létrehozták a Vay-Mocsáry Alapítványt. A család áldozatkészségét és ezen intézmény jelentőségét mutatja, hogy a későbbiekben ezt további összegekkel növelték, összesen mintegy 29.000 forintot ajánlva fel.⁵²

Az egyházi és kulturális életben betöltött szerepe mellett közéleti, politikai szerepvállalása sem elhanyagolható. Minthogy 1781 után megnyíltak a protestánsok előtt is a magasabb hivatalok, Vay 1789-ben a szabolcsi alispánságból (1786–1789) a helytartótanácsosok közé emelkedett. Megemlíthető, hogy Vay József, Miklós és István testvéréhez hasonlóan elkötelezett szabadkőműves volt, illetve 1790-ben a porosz és brit udvarral a Habsburgok trónfosztásáról tárgyaló magyar nemesi csoport aktív tagja.⁵³ Bár az 1790-ben összeült diétán Borsod megye és a kálvinista reformnemesség követeként szót emelt a magyar nyelv ügyéért, amely által Kazinczy nagyrabecsülését kivívta, az udvar a „veszélyes elemek” közé sorolta őt. A következő év tavaszán az uralkodó már nem engedélyezte, hogy követként megjelenjen az országgyűlésen, noha Borsod megye újfent megválasztotta. Budán ezért öccse, Miklós képviselte a megyét.⁵⁴ Vayt ezekben a „viharos években” testvéreivel együtt a magyarországi ellenzék vezetői között találhatjuk. A magyar „jakobinusok” Benda Kálmán által publikált irataiban Vay József és István neve számos alkalommal felmerül.⁵⁵ A kivégzések után, 1795-ben elvégzett politikai tisztogatások következtében így Vayt is elmozdították helytartó tanácsosi székéből. Ezt követően, bár 1802 és 1811 között Szabolcs vármegye követeként részt vett a diétákon, de „állást” csak 1807-ben nyert.⁵⁶ Ekkor lett a hétszemélyes tábla ülnöke. Tekintélyét, műveltségét széles körben – köztük József nádor is – elismerték.⁵⁷

Ábrahám fia 1789-ben született Alsózsoltán. A Sárospataki Református Kollégium növendéke volt, majd tanulmányai befejeztével közpályára lépett. 1825-ben Borsod vármegye első alispánjává választották és a hamarosan összeülő diétán, mint megyéje első követe vett részt.⁵⁸ Vay számára ez az országgyűlés hozta meg a népszerűséget. Mint ismert, a nyelvügyben folytatott tanácskozások közben, a november 3-i kerületi ülésen Széchenyi nagyvonalú felajánlásához többek közt Vay Ábrahám is csatlakozott 8000 forinttal.⁵⁹ A művelődéspolitikai szempontból korszakos jelentőségű Magyar Tudós Társaság (1840-től Magyar Tudományos Akadémia) anyagi alapjainak lefektetéséhez való hozzájárulásával országszerte neves személlyé vált. 1830-ban a Tudós Társaság igazgatói választmányába is beválasztották, elismerve az ügy érdekében tett addigi erőfeszítéseit.⁶⁰ I. Ferenc király 1830-ban Bereg vármegye főispáni helytartójává nevezte ki, s ugyanebben az évben grófi címet adományozott neki, megalapítva ezáltal a Vay familia grófi ágát.⁶¹

Vay élete során számos jelét adta lojalitásának, udvarhűségének. Többek közt ennek is köszönhető, hogy magas uralkodói elismerésekben részesült. Példaként említhető császári és királyi kamarási vagy valóságos belső titkos tanácsosi címe, de elnyerte a Szent István rend középkeresztjét is. A ranglétrán tovább haladva 1832 és 1845 között Máramaros vármegye főispáni székét foglalhatta el, majd lemondása után, 1848-ban a Batthyány-kormány ismét visszahelyezte abba. E tisztséget 1849-ig töltötte be.⁶²

Vay a nemzeti kultúra fejlesztéséhez a fentebb említett „akadémiai” felajánlása mellett a miskolci színház építésének, majd belsőépítészeti munkálatainak nagyvonalú támogatásával is hozzájárult. A művészetek, főként a szobrászat mecénásaként nem meglepő, hogy évekig Ferenczy István legfőbb patrónusa volt. Emellett a Vay család elkötelezett oktatás- és egyháztámogató tevékenységét folytatva, 1819 és 1855 között a miskolci református egyház és iskola főgondnokaként is aktívan fellépett.⁶³ 1810-ben vette feleségül Kazinczy Ferenc unokatestvérét, Kazinczy Zsófiát, kitől tizenkét gyermeke – öt lány és hét fiú – született.⁶⁴ Családjával a jelentősen kibővített berkeszi kastélyban élt. Témánk szempontjából megemlítendő, hogy fiatalabb unokatestvéreivel, Miklóssal és Lajossal baráti kapcsolatot ápolt, kezdetben segítette őket a megyei politikai közéletbe való beilleszkedésükben.

A szülői háttér

Vay Miklós édesapja a Gömör vármegyei Serkén, nagyanyja, Vay Judit házában született 1756. szeptember 6-án. Iskoláit Sárospatakon kezdte, majd nagybátyja, Vay László ezredes biztatására 1776-tól Bécsben a hadmérnöki akadémián folytatta tanulmányait. Bár a Vayak – elsősorban a katolikus ág – előszeretettel választották a fizetett és egyéni kiemelkedés lehetőségével kecsegtető katonai pályát, László és Miklós esetében döntő tényező volt, hogy a hadsereg a hivatalokból kiszorított protestánsokat is befogadta.⁶⁵ A báró személyisége nagyrészt itt, az 1770-es évek Bécsében formálódott: a hadmérnökiskolában szakmai korszerűséget, a szabadkőműves páholyokban újszerű szemléletet sajátított el.

Felsőfokú tanulmányai elvégzése után, mint mérnökári százados vett részt Aradon és Theresienstadban a várépítkezéseknél.⁶⁶ Majd 1785-ben Németalföldről indult élete egyik legmeghatározóbb utazására, amelynek keretében előbb Franciaország érdekesebb részeit kereste fel, majd másfél évet töltött korának gazdasági és politikai mintaállamában, Nagy-Britanniában.⁶⁷ Tudományokban való jártassága és szakmai felkészültsége révén a tágabb, európai tudóstársadalom szereplőjévé vált. Ezt tanúsítja, hogy 1787-ben a londoni királyi tudóstársaság (Royal Society) tagjává választották.⁶⁸

Európai útjáról hazatérve nagy hangsúlyt fektetett gazdasága fellendítésére, korszerűsítésére. Eleinte főként a brit tapasztalatok gyakorlati alkalmazására, a modern – ipari, technikai

(textilipari) és mezőgazdasági (eke, vetőgép) – technológia magyarországi elterjesztésére tett kísérleteket. Legnagyobb sikerének a burgonya- és lótenyésztésben elért eredményeit tekintette. A modernizálás igénye megfigyelhető birtokgazdálkodása mellett, de ahhoz szorosan kötődve, kúriai – főként Alsózsolca, Golop, Tiszacsege – beosztásán is. Végül azonban nem az angol eszközök átplántálása, hanem a háborús konjunktúrát kihasználó, szervezeti formájában újszerű salétromtársasága hozta meg számára az anyagi sikert. A salétromvállalkozás kiváltképp fontossá vált számára, és fiait megkezdett munkája folytatására ösztönözte.⁶⁹ Kiemelendő emellett borkereskedése is, amely bár nem nyitotta meg számára a külföldi piacokat, a családi vállalkozás egyik fontos ágazata lett.

Működése azonban nemcsak a gazdasági szféra területén ragadható meg, hiszen haláláig aktív résztvevője volt a közéletnek. Többek közt a II. József reformjaival szembe forduló felvilágosult magyar nemesi reformellenzék londoni küldöttjeként tevékenykedett 1790-ben, de emellett több országgyűlésen is részt vett.⁷⁰ Ezek közül kiemelkedik az 1807. évi, amikor Vay a katonai kérdés tárgykörében elmondott felsőházi beszéde kapcsán a figyelem középpontjába került. Ugyanis az 1791. évi XIX. törvénycikkre hivatkozva a „magánadományok” ellen szólalt fel, abban a hivatalok venalitásának (megvesztegethetőségének) távoli veszélyét érzékeltetve. Bár hozzátette, hogy I. Ferenc személye önmagában is biztosíték ennek elhárítására, mégis ez lett beszéde legvitatottabb eleme, amelynek következtében megfosztották tábornoki rangjától. A felségsértéssel vádolt bárót ért retorzió az országgyűlés mindkét házában nagy felzúdulást keltett, felvetve a sérthetelenség kérdését is. Hűségesküje, illetve a nádor és számos felsőházi tag hosszas közbenjárása által sikerült csak elérnie, hogy az uralkodó visszaadja tábornoki rangját.⁷¹ Mindeközben nem szakadt el teljesen a katonáskodástól sem. Bár gyenge jobb szemére hivatkozva 1793-ban leszerelését kérte, később végigszolgált a nemesi felkelést.⁷² 1802 és 1824 között királyi biztосként Kelet-Magyarországon, a Tisza- és a Körösvidéken megkezdődő folyószabályozást irányította.

Vay Miklós édesapja, mint láthatjuk, sokoldalú képzettséggel bírt, élete szerepek sokaságában ragadható meg. Fiára személyisége kiváltképp nagy hatással volt. Adelsheim Johanna utal rá, hogy Miklós 1864-ben apja életrajzának írását is elkezdte.⁷³

Vay későn, negyvenhárom éves korában házasodott. 1799. június 1-én vette el a badeni nagyhercegségből származó báró Adelsheim Johannát.⁷⁴ Felesége, Frigyes Károly badeni őrgróf főerdőmesterének lánya volt, ki itt, a tartománygrófi udvarnál nevelkedett. A nagyhercegnő saját lányaival, Amáliával, Karolinával és Luizával együtt taníttatta, majd a nagykorúvá nyilvánított hercegnők udvarhölgye lett.⁷⁵ Levelezéseiből tudjuk, hogy később is tartotta velük a kapcsolatot, sőt Karolina, a későbbi bajor királyné – Zsófia főhercegnő anyja, Ferenc József nagyanyja – és Frigyes badeni tartománygróf lettek elsőszülött gyermekének, Vay Miklósnak a keresztszülei.⁷⁶

Johanna igen művelt, vallásos nő volt, aki mindenben igyekezett férje támasza lenni. Annak érdekében, hogy hathatósabban tudjon segíteni a tábornoknak, elmélyedt a gazdasági és vegytani szakirodalomban, illetve ismertek egészség- és jobbágyvédő intézkedései is.⁷⁷ Az 1831. évi kolerajárvány idején például a család zsolcai kastélyában a falu betegeinek 60 ágyas kórházat rendezett be.⁷⁸ Folytatták a Vay ösök kultúrapártoló-mecénási hagyományait is. Ismert, hogy Vay, testvéreivel együtt a Nemzeti Színház építésére jelentős összeget adományozott.⁷⁹ A magyar nyelv ügye, annak elmozdítása, mint már korábban említettem különösen fontos volt számukra. Vay Miklós baráti kapcsolatot ápolt a nyelvújító Kazinczy Ferencel, aki kiváltképp tisztelte a család tagjait.⁸⁰ A német származású Johanna is szorgalmasan tanulta a magyar nyelvet, és mindent elkövetett, hogy azt minél tökéletesebben elsajátítsa. A bárónő emellett segítette Brunszvik Teréz óvodaalapításait és az első miskolci kisdudóvó intézet létrehozását 1842-ben, bár számára a falusiak támogatása volt az elsődleges.

A testvér: Vay Lajos

Vay Miklós és testvére, Lajos (1808–1888) gyerekkorukat vidéken, a református többségű Alsózsoltán, illetve az ugyancsak református túlsúlyú Zemplén megyei Golopon töltötték. Édesanyjuk vallotta, hogy e falusi levegő, környezet és maga a csend „a zsenge kor szellemi kifejlésére oly igen üdvös.”⁸¹ A Vay házaspár boldog, harmonikus magánéletet élt és a legnagyobb szeretettel, odafigyeléssel vették körül gyermekeiket. Vay Miklós tábornok részéről kezdettől érzékelhető egyfajta „tudományos alaposság” fiai neveltetésében. Lajos a mágánások körében különösen népszerű familiáris nevelésben részesült. Nevelője Váradi Szabó János, sárospataki diák volt, amely jelzi, hogy ezen generáció is szoros kapcsolatot ápolt a Sárospataki Kollégiummal. Felsőfokú jogi tanulmányait Pesten végezte, majd édesapja kifejezett kívánságára 1823 és 1824 között a bécsi Polytechnikumban műszaki, kereskedelmi és gazdasági tudományokat hallgatott testvérével együtt.⁸² Tanulmányait befejezve 1825-ben a Magyar Királyi Udvari Kancellárián mint gyakornok tevékenykedett, de ez a légkör kevésbé vonzotta. 1826-ban már Zemplén vármegye táblabírájaként találkozunk vele.⁸³ Ezekben az években azonban elsősorban birtokügyeivel foglalkozott. Mint édesanyja egyik, 1827-ben írt levelében olvasható: „megható azt látni, hogy kisebbik fiam Lajos, ki a gazdaságnál maradt, mint igyekszik egyengetni teljes erejéből bátyjának utját.”⁸⁴

A gádzálkodás mellett, ha nem is oly intenzíven, mint testvére, de részt vett mind a megyei, mind az országos közéletben. Az 1839–40-es országgyűlésen Borsod vármegye másodköveteként volt jelen és a fennmaradt titkosrendőri jellemzés többek közt megemlíti, hogy „jóllelkű, liberális elveket táplál, azonban kevés tudása van, és a szónoki tehetséget is nélkülözi, miként a vm-ben híveinek elég jó a tábora, de kevés befolyása van, egyébként tisztelik. Rögtön az ogy. elején az ellenzék karjaiba vetette magát és a legszívesebben az ő társaságukban volt.”⁸⁵ Adelsheim Johanna ugyanerről az országgyűlésről, azon belül is fiai szerepéről a következőket írta: „A legutóbbi országgyűlésen, független állásu Lajosom méltó fia volt atyjának. Miklóst már jobban korlátozzák a rendszabályok, azonban mégis mint főcurátornak, tág tere nyílik hitsorsosai között tehetségei érvényesítésére, miután a nevelés felügyeletével ő van megbízva.”⁸⁶ Vay Lajos tehát, bátyjával ellentétben, nem a reformkori konzervatívok táborához tartozott. A két testvér mégis mindvégig jó viszonyban állt és mint édesanyja írta, segítették egymást.

Vay Lajos közéleti szerepvállalása kapcsán meg kell említenünk, hogy 1845-ben a Borsodi Védegyelet elnöki tisztségét töltötte be, majd 1847-ben a pesti Ellenzéki Kör tagja lett. 1848 májusa és 1849 júniusa között Borsod vármegye főispánja, illetve ez idő alatt főrendi tagként az országgyűlésen is részt vett és megjelent Debrecenben is. Emellett a harci eseményeknek aktív résztvevője volt. Önkéntes nemzetőr őrnagyként a borsodi nemzetőrök élén harcolt a pákozdi és a schwechati csatában. 1851-ben az uralkodótól kegyelmet kapott és alsózsoltai birtokára vonult vissza. 1860 és 1861, illetve 1867 és 1872 között újból Borsod vármegye főispánjaként tevékenykedett.⁸⁷ 1829-ben feleségül vette Teleki Erzsébetet.⁸⁸ Fiaival (Béla, Emil) és öt lányával (Róza, Etelka, Ilona, Erzsébet, Hedvig) Alsózsoltán a családi kastélyban éltek.

*

A Vay család történetén végigtekintve határozott, ambiciózus és tehetséges családtagok egész sorával ismerkedhettünk meg, akik tudatosan építették karrierjüket és gyarapították vagyoniukat. A feldolgozott szakirodalomból és levéltári forrásokból a család, ezen belül is a minket közelebről érintő alsózsoltai ág két fő jellemzője határozottan kidomborodik: az érvényesülés vágya és a református elkötelezettség. A família 17. században induló látványos társadalmi emelkedését a Rákóczi-szabadságharcban játszott szerepük, majd kálvinista hitük visszavetete. Ezt bizonyítja, hogy a türelmi rendelet kiadását követően a család két tagja szinte azonnal

báróságot nyert. Emellett a 18. század végétől többen magas megyei és kormányzati állásokat töltöttek be. Előnyös házassági stratégiájuk és ezzel összefüggően szélesedő kapcsolatrendszerük is hozzájárult emelkedésükhöz és ismertté válásukhoz.

Vay Miklós előkelő, bárói család leszármazottjaként örökölt kapta egyrészt a hivatalnoki pálya befutásának lehetőségét, másrészt a református egyház iránti elkötelezettségét. Utóbbit jelzi, hogy a Tiszáninneri Református Egyházkerület és ennek keretében a Sárospataki Református Kollégium világi főgondnokai másfél évszázadon át – kevés megszakítással – a család seniorai közül kerültek ki. Nevezetesen: II. Vay Ábrahám (1735–1762), Vay István (1776–1788), Vay József (1796–1821), majd Vay Miklós kancellár (1860–1894).

Jegyzetek

- 1 Jelen dolgozatom a készülő Vay Miklós (1802–1894) életrajzi disszertáció része.
- 2 Fontosabb források: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára. Sárospatak (a továbbiakban: SRKL) Vay család golopi levéltára. Idősebb Vay Miklós iratai. Vay generálisra vonatkozó iratok. Teleki Borbála családi bibliája. SRKL Kii. IV. 6. F–6; SRKL Vay család golopi levéltára. Birtok ügyek 1688–1900. Vay Ábrahám elleni per. SRKL Kii. I. 4. A család nemzetségi levéltára, a berkeszi archívum 1956-ban szinte teljesen megsemmisült. A megmaradt részre lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai. Vay család berkeszi levéltárának maradáka (1626–1937) MNL OL P 2055.; illetve az oklevelek: MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Acta generalia MNL OL A 39.
- 3 A kérdés szélesebb összefüggéseiről lásd: Bolvári-Takács Gábor: Pataki tudósok az Akadémián. A Magyar Tudományos Akadémia és a Sárospataki Református Kollégium szellemi kapcsolatai = Magyar Tudomány, XLV. évf. 5. szám, 2000. május, 612–620. o.
- 4 Újabb adatokkal kiegészítve Kovács Ágnes és Szakály Orsolya munkáit: Kovács Ágnes: A Vay-család felemelkedése a magyarországi arisztokráciába. In: Heckenast Gusztáv – Molnár Sándor – Németh Péter (szerk.): Rákóczi-kori tudományos ülésszak II. Rákóczi Ferenc fejedelem és bujdosótársai, valamint Vay Ádám hamvai hazahozatalának 90. évfordulója alkalmából. 1996. október 25. Vaja, 1997. 94–102. o.; Szakály Orsolya: A vajai Vay család a XVIII. században. In: Fodor Pál – Pálffy Géza (szerk.): Emlékkönyv Szakály Ferenc születésének hatvanadik évfordulójára. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2002. 353–364. o.
- 5 Vay Dániel és Miklós bárói diplomájának fogalmazványa, Bécs, 1783. ápr. 18. MNL OL A 39. 1783:3675. fol 3–10.
- 6 Teljes címerleírás: Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. Budapest, 1865. 108. o.
- 7 Nagy Iván XII., i. m. 92. o.; Piti Ferenc: A Vay család berkeszi levéltárának 1342–1382 közötti oklevelei. In: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. LII. kötet, Nyíregyháza, 2010. 387–606. o.
- 8 1413-ban Zsigmond királytól kapta Vaját Vay Jánosnak fia László. Nagy XII., i. m. 92. o.
- 9 Petrovay György: A Vayak és az Ibrányiak = Turul, 28. évf. 1910. 15. o.
- 10 A nagyiváni Feketéknék eredetileg főleg Baranya vármegyében voltak birtokaik, de a 16. században az ország északi (felvidéki) részébe költöztek. Birtokaikra lásd: Mocsáry István: A nagyiváni Fekete család = Turul, 19. évf. 1901. 122–134. o.
- 11 A Bethlen, Vay és Dujardin család kapcsolatára részletesebben lásd: Jankovics József: Bethlenek, Vayak, Dujardinok – Vay Erzsébet életének tükrében. In: Mercs István (szerk.): Kuruc(kodó) irodalom: Tanulmányok a kuruc kor irodalmáról és az irodalmi kurucokról. Móróc Zsigmond Kulturális Egyesület, Nyíregyháza, 2013. 87–196. o.
- 12 Ők is részt vettek a Rákóczi-szabadságharcban a fejedelem oldalán.
- 13 Többek közt: Vay Ádám ifjabbik bátyja, Mihály Teleki Zsuzsannát vette nőül, s Erdélyben telepedtek le. Vay Miklós dédapjának, Vay Lászlónak (1674–1733) szintén Teleki lány, Borbála volt a felesége. Míg testvére, Vay Anna Teleki László első felesége volt. Később Vay Lajos (1803–1888) szintén Teleki lányt vett el.
- 14 Első férje Rhédey Mihály gróf volt, míg a második Wass Dániel. Nagy XII., i. m. 101. o.
- 15 A Vay és Wass család történetére lásd: W. Kovács András: A cegei Wass család története. (16–20. század) = Erdélyi Múzeum. LXVI. kötet, 3–4. szám, 2004. 1–57. o.
- 16 1701-ben a Vayakat – Ádám, Ábrahám és fia, László – Rákóczi-val való együttműködésük, szervezkedéseik miatt zárták a bécsújhelyi börtönbe. A Vay család és Rákóczi kapcsolata a későbbiekben egyre szorosabb lett, erre utal többek közt, hogy 1711-ben a fejedelem Pálffy tábornokkal Vaján, a család ősi kastélyában tárgyalt.
- 17 II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. Ford.: Vas István, tanulmány és jegyzetek: Kópeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 342. o.

18 Vay Ádám tisztségeire lásd: Heckenast Gusztáv: Vay Ádám szerepköre a szabadságharc vezetésében. In: Heckenast Gusztáv – Molnár Sándor – Németh Péter (szerk.): Rákóczi-kori tudományos ülészet... i. m. 7–18. o.

19 Heckenast Gusztáv, i. m. 7–14. o. Anyagi gondjairól és az emigrációról lásd: Jankovics József, i. m. 105–106. o.

20 Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes. Vay Miklós báró (1756–1824). ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003. 15. o.

21 Bodnár Tamás: Alsózsolca története. A honfoglalástól a XVIII. századig. Alsózsolca, 2005. 41. o.

22 Szakállas Sándor: A szabolcsi nemesség a kuruc hadseregben és tehervállalása a Rákóczi-szabadságharcban = Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle, 30. évf. 2. szám, 1995. 192. o.

23 Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes, i. m. 15. o.

24 Uo. 16. o.

25 Nagy XII., i. m. 103. o.

26 Dienes Dénes: Tanulmányok a Tiszánineni Református Egyházkerület történetéből. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak, 1998. 58. o.

27 Ravasz Boriska: A magyar állam és a protestantizmus Mária Terézia uralkodásának második felében (1760–1780). Budapest, 1935. 55–56. o.

28 Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Hernád Kiadó, Sárospatak, 2013. 65. o.

29 Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes, i. m. 16. o.

30 Uo.

31 Egyházipolitikai tevékenységére lásd: Dienes Dénes, i. m. 58–60. o.

32 Teleki Borbála családi bibliája. SRKL Kii. IV. 6. F–5.

33 Egy további fiú és két lányuk született még, de ők korán meghaltak.

34 Bodnár Tamás, i. m. 60. o.

35 1762-ben öt temették ide elsőként. Uo. 73. o.

36 Ennek történetét részletesebben lásd: uo. 70. o.

37 Vay katonai pályájáról, előléptetéseiről bővebben lásd: Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes, i. m. 18–20. o.

38 Uo. 20. o.

39 Az örökségre vonatkozó iratokat lásd: MNL OL A 39. 1783:531. ff. 11–16.

40 Vay István 1800-ban utód nélkül halt meg.

41 Vay Ábrahám 1751-ben kapta e címet.

42 H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus (1763–1795). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 56–57, 69–71. o.

43 Uo. 56. o.

44 A levelekre lásd: uo. 237–273. o.

45 Berzeviczy patvarista éveiről lásd: uo. 55–85. o. Vay István és Berzeviczy között, mint a két protestáns egyház kerületi vezetője között, a későbbiekben egyre szívélyesebb, barátiabb viszony alakult ki. Ez elmondható a Vay család többi tagjával való viszonyára is.

46 Nagy XII., i. m. 100, 104. o.

47 Édesanyja azonban Teleki lány volt.

48 Vay Dániel és Miklós bárói diplomájának fogalmazványa, Bécs, 1783. ápr. 18. MNL OL A 39. 1783:3675. fol 3–10.

49 Vö.: Takács Béla: A sárospataki nyomda története. Magyar Helikon, Budapest, 1978.

50 Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes, i. m. 32. o.

51 Házasságukból tizenhárom gyermekük született, de csak két fiúk, József és Ábrahám, illetve három lányuk: Erzsébet, Johanna és Katalin érte meg a felnőttkort.

52 Az alapítvány sorsáról: Dienes Dénes – Ugrai János, i. m. 84. o.

53 Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes, i. m. 24. o.

54 Uo. 214. o.

55 A magyar jakobinusok iratai, II. kötet. A magyar jakobinusok elleni felségértési és hűtlenségi per iratai, 1794–1795. (S. a r.: Benda Kálmán) Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

56 1808-ban nem vett részt az országgyűlésen. Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Budapest, é. n., 491. o.

57 Birtokpolitikája is eredményesnek tekinthető, mivel végrendeletében 250000 forintra becsült ingatlan vagyronról rendelkezett. Vay József végrendelete. Pest, 1814. szeptember 13. (Legutolsó kiegészítés: 1819. január 2.) SRKL K.ii. I. 4.

58 Vay Ábrahám 1825-től 1830-ig volt Borsod megye alispánja. Alispáni tevékenységére részletesebben lásd: Dobrossy István: Vay Ábrahám és a Magyar Tudományos Akadémia alapítása. (A Vay család szerepe Borsod vármegye történetében). In: uő: (szerk.): Tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémia megalapításáról. Miskolc, 1997. 61–79. o.

- 59 Továbbá Károlyi György 40 ezer, Andrássy György 10 ezer forintot ajánlott fel. A felajánlásról lásd: Jolsvai András: „Írók akadémiaja” A megalapítástól a megalakulásig = Irodalomtörténeti Közlemények, XCIII. évf. 5–6. szám, 1989. 605–626. o.; Ponori Thewrewk József: Gróf Vay Ábrahám életrása. Pozsony, 1830. 9–13. o. Az alapítók kötelevényeire lásd: Felséges Első Ferentz Austriai Császár, Magyar- és Cseh Ország Koronás Királyától Posony Szabad Királyi Várossában, 1825-dik esztendőben, Szent- Mihály Havának 11-dik Napjára rendeltetett Magyar Ország Gyűlésének Írásai: [Acta comitorum Regni Hungariae...] I. Posony, 1825. 139., 591–593. o.
- 60 Glatz Ferenc (főszerk.): A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. III. kötet. Budapest, 2003. 1370–1371. o.
- 61 Nagy XII., i. m. 104. o. A szakirodalom felveti annak lehetőségét, hogy apja is a grófságra pályázott, ezért sem csatlakozott testvérei bárói kérvényéhez.
- 62 Pálmány Béla: A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja, 1825–1848. I. kötet. Argumentum Kiadó – Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2011. 231. o.
- 63 Dobrossy István, i. m. 75–78. o.
- 64 Házasságukra, családi életükre lásd: Cs. Gárdonyi Klára: Kazinczy Zsófia és Vay Ábrahám házasságának története (Ismeretlen Kazinczy-levelek) = Napkelet, 18. évf. 3. szám, 1940. 144–148. o.
- 65 A Vay család kilenc tagja szolgált tisztként a császári hadseregben a 18. században. Lásd: Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes, i. m. 43. o.
- 66 A theresienstadti kiserőd kezdettől várbörtönként funkcionált. A sors iróniája, hogy 1852-ben Miklós fia itt raboskodott.
- 67 Vay utazásáról naplót vezetett. Tartalmának rövid ismertetése: Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes, i. m. 63–87. o.
- 68 Köleséri Sámuel (1729) és Podmaniczky József után (1780) Vay volt a harmadik magyar tag. Tagfelvételén Széchenyi Ferenc is jelen volt.
- 69 Salétromvállalkozásukra lásd: Szakály Orsolya: Hadiipar és nemesi vállalkozás: a Vay Miklós-féle salétromtársaság, 1798–1856 = Levéltári Közlemények, 71. évf. 1–2. szám, 2000. 129–165. o.
- 70 Londoni megbízatását Szakály Orsolya részletesen feltárta. Lásd: Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes, i. m. 107–137. o.
- 71 Tábornoki rangját 1807-ben kapta. Az országgyűlési eseményekre, különösképp az őt ért támadásra lásd: Poór János: Kényszerpályák nemzedéke 1795–1815. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1988. 154–160. o.; Szakály Orsolya: Vay Miklós és az 1807. évi országgyűlés. Egy közéleti botrány családi levelek tükrében = Fons, IV. évf. 3. szám, 1997. 301–323. o.
- 72 Jobb szeme gyermekkori himlőfertőzése következtében egyébként is gyenge volt, de Belgrád ostrománál annyira begyulladt, hogy 1796-ban el kellett távolítani.
- 73 Házi Kincstár, 23. évf. 1864. 353. o.
- 74 Johanna első férje Puky András gránátos kapitány volt, aki Napóleon itáliai hadjárata során, 1797-ben elesett. A német származású bárónő neveltetéséről és életéről emlékiratszerűen összegyűjtött leveleiben és önéletrajzában olvashatunk. Emlékek: Vay Miklósné Adelsheim Johanna leveleiből. (Ford. és közread.: Jókai Etelke.) Athenaeum, Budapest, 1888.
- 75 Karolina később bajor királyné, illetve Luiz orosz cárné lett.
- 76 Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. (Szerk. és utószó: Petnecki Áron, bevezető: Lévay József) Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999. 12. o.
- 77 Vay Miklósné, i. m. 90–91. o.
- 78 Uo. 142. o.
- 79 H. Balázs Éva, i. m. 205–206. o.
- 80 Kazinczy lányának, Eugéniának Vay Miklós generális volt a keresztapja. Kazinczy – Berzsényi Dánielnek. Széphealom, 1809. február 14. In: Kazinczy Ferenc összes művei. Kazinczy Ferenc levelezése. VI. kötet, (S. a. r.: Váczy János) MTA, Budapest, 1895. 226. o.
- 81 Nevelési Emléklapok 1. 1846. XXVIII. o.
- 82 Szakály Orsolya: Egy vállalkozó főnemes, i. m. 236–237. o.
- 83 Táblabírói kinevezése és esküje: Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoralja-újhelyi Fiókleveltár Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének, Bizottmányának és Haynau-féle közigazgatásának iratai. Közgyűlési és megyei közigazgatási jegyzőkönyvek. IV. 2001/g. jkv. 1826: 623. 1826. november. 30.
- 84 Testvérét, Miklóst 1827 októberében Zemplén vármegye első alispánjává választották. Vay Miklósné, i. m. 129. o.
- 85 Pálmány Béla, i. m. 1221. o.
- 86 Vay Miklósné, i. m. 155. o.
- 87 Pálmány Béla, i. m. 1220–1221. o.
- 88 Tőle eredeztethető a Vay családi hagyomány, miszerint az Erzsébet nevű lányokat Lillának becézték. Lillafüred névadója így lehetett lányuk Vay Erzsébet (Lilla), aki gróf Pejacssevich Tivadar (1855–1928) horvát bán felesége lett később.

SZÉKELY András Bertalan

Vallás és hazafiság az erdélyi magyarörmények önazonosságában

A magyarsággal a 17. század óta folyamatosan együtt élő magyarörmény néptöredék olyannyira azonosult a befogadó magyarsággal, hogy ismereteim és megítélésem szerint szeretet és megbecsülés illeti őket. Mivel e tanácskozás¹ témája a táj és a vallás összefüggéseinek vizsgálata, választott témám szerint e nép hitbéli szilárdsága és magyar patriotizmusa egymást erősítő tényeit szeretném kifejteni, illetve meggyőző érvekkel alátámasztani.

Alapok

A hazai örmények saját csoporttudata szerint már a honfoglaló eleinkkel együtt örmény családok érkeztek a Kárpát-medencébe, sőt a hét törzs egyike akár örmény is lehetett. Azt is tudni vélik, hogy a törzsszövetség létrejöttékor, Árpád pajzsra emelése örmény szokás szerint történt,² bár ez már a görög-római kortól általános gesztus volt.³ Erdélyben Talmács központtal telephelyet hoztak létre, a kaukázusi templomépítéssel rokonítható kápolnákat építettek másutt is Erdélyben az Árpád-korban.⁴ Bizonyos fokú betelepülés történt továbbá a 13. században, amire az esztergomi örmény negyed, a Terra Armenorum okleveles említése utal. A következő évszázadban IX. Bonifác pápa már Brassóban is tud – minden bizonnyal külkereskedő – örményekről.

A következő, legjelentősebb betelepülési hullámuk a 17. század utolsó harmadára tehető. Miután a török terjeszkedés elől menekülni kényszerültek már két-három évszázaddal korábban, a velünk szomszédos Lengyelországban (Galíciában) és Moldvában is kiépítettek jelentékeny kereskedelmi, vallási központokat. A török-lengyel harcok dülásai következtében a hagyomány szerint 1672-ben érkezett az általuk jól ismert szorosokon az első nagyobb csoportjuk Erdélybe, amelyet inkább több éves folyamatként kell felfognunk. Apafi Mihály fejedelem jó szívvel fogadta őket: Besztercén, Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen, Görgényszentimrén, Petelén, Marosfelfaluban, Kantán, valamint saját ebesfalvi birtokán telepítette le őket. 1680-ban olyan privilegialis szabadságlevelet adott nekik, hogy bizonyos gazdasági szolgáltatások ellenértékezéséként egész Erdélyben szabadon folytathattak kereskedést. Sokan közülük egyszerre voltak iparosok és kereskedők – kimagaslottak közülük a szamosújvári állat- és a székelyföldi fakereskedők.⁵ Fia, II. Apafi Mihály újabb kiváltságokban részesítette őket: szabadon választhattak bírót, kereskedelmi ügyekben pedig a görög companiához fellebbezhettek.⁶

Az örmények saját *companiáját* az autonómia sajátos formájaként kell értelmeznünk. Apafi felmérte, hogy a hazájába érkezett népcsoport értékes, hasznos, ezért a megtelepedése érdekében olyan körülményeket biztosított a számára, hogy az jól érezze magát, s ne vándoroljon tovább. „Az örmény compania egy közigazgatási és egyházi egységet alkotott. A saját belügyeit intézte, az adókat egységesen szedték össze. Volt egy örmény bíró, ennek a

compániának a feje, és tanácsosok, akik vezették az ügyeket. Az örmények egymás közti, apró-cseprő peres ügyeit is az örmény bíró intézte, de viszont ha a székelységgel vagy külső emberekkel volt probléma, akkor is elsősorban az örmény bírónak kellett fordulni, és az örmény bíró fordult aztán a csiki királybíróhoz, aki elintézte (...) A világ felé kifelé az örmény bíró képviselte ennek az örmény közösségnek a belügyeit, amibe nem szóltak bele a hatóságok.⁷

Származás-földrajzilag heterogén, szociológiai szempontból viszont homogén, főként kézművesekből és kereskedőkből álló csoport alkotta a kolóniát.⁸ A beköltöző családok száma 300 alatt lehetett, ami később durván megtízszereződött.⁹

Felfelé ívelés

Besztercéről – ahol a vezető rétegük, a legtökeesebb, jómódú családok éltek – a százok 1712-ben kiűzték a számukra nemkívánatos konkurenciát. Ezt követően költöztek át Szamosújvárra (Armenopolis), ahol megalapították az „örmény metropolist”, amely az egyetlen, terv alapján épült város lett Erdélyben. Barokk épületei, templomai sajátos szint képviselnek, tükrözvén egykori lakóik jólétét. Szamosújvár 1726-ban, Ebesfalva 1733-ban kapott kiváltságlevelet III. Károlytól – utóbbi ekkortól az Erzsébetváros (Elisabethopolis) nevet viseli. E két település képezte a kezdetben egységes *compania* belső és külső alkotórészét. A székelýföldi örmények sokáig az erzsébetvárosi bíró joghatósága alá tartoztak, de 1715-től a szentmiklósi és szépvízi örmény bíró volt az elsőfokú hatóság az ott élők számára, szabad királyi városi rangot II. Józseftől kaptak.¹⁰

Az udvar tehát különösen pártfogolta őket, hisz beleillettek merkantilista gazdaságpolitikájába, a török és zsidó alattvalókat kívánták velük kiszorítani a keleti kereskedelemből, a katolikussá vált vallásuk pedig az ellenreformáció folyamatában nyert jelentőséget.¹¹

Eredeti vallásuk szerint az örmény apostoli egyházhoz – a világ első államvallássá vált keresztény egyházához – tartoztak. Apafi idején a nyilvános vallásgyakorlás jogát nem tudták megszerezni, így kezdetben magánháznaknál, később bérelt fakápolnáknak végezték a liturgiájukat. A 17. század végén Szebelébi Bertalan kézdiszentléleki plébános és püspöki helynök két kápolnában engedélyezte a saját rítusú istentiszteleteik tartását.¹²

Az évszázad utolsó évtizedeiben – hathatós szentszéki, magyar katolikus egyházi és Habsburg udvari támogatással – a rekatolizáció nagy lendületet vett az ortodox erdélyi románok és a felső-magyarországi rutének körében. Ebben az összefüggésben a protestánsellenes hatalmi játszma részévé vált az örmény apostoli egyház. Bár Minas püspökük vezetésével egy részük ellenezte, az erdélyi örmények Lembergben 1681-ben deklarálták az uniót, elismerve a pápa primátusát. A folyamatot Oxendius Virziresco missziós unitus örmény pap vitte végig sikeresen 1709-ig.

Az általa alapított és felépített Szamosújvár mellett Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz kanonizálódott örmény kolóniaként, amely nem csupán az örmények nagyobb számának, hanem mindenekelőtt az örmény katolikus egyház húzóerejének köszönhető. Ott építették fel első, szerényebb kőtemplomaikat, majd monumentális szentegyházakat. Építésetileg a helyi hagyományba igyekeztek beilleszkedni, a szamosújvári Salomontemplom például a vidék késő gótikus falusi templomainak alaprajzát követi.¹³ Az erzsébetvárosiak első templomukat 1725-ben építették a Szentháromság tiszteletére, ahová négy év múlva mechitarista szerzetesek érkeztek. A ma is álló hatalmas Istenházát 1766–91 között emelték, védőszentje Árpád-házi Szent Erzsébet. Mellette még kilenc kápolna és templom épült a városban a hívek adakozásából.¹⁴

Virziresco apostoli helynök, majd püspök Szamosújváron nemcsak a lelkeket gondozta, hanem kialakította a sajátos örmény barokk városképet a kereskedő polgárság számára, amely

stílus a környék városi és nemesi hagyományaihoz is illeszkedett.¹⁵ Létrehozta az örmény tí-márcéhet, megalkotván annak alapszabályát. A Rákóczi-szabadságharc alatt a protestáns rendek által kiutasított Illyés András püspök felkérésére ellátta a latin hívek gondozását is: papokat szentelt, templomokat és harangokat áldott meg, házassági ügyekben bíraskodott, főpapi infuláns miséket végzett, szent olajokat szentelt.¹⁶ Tekintélyét jól példázza Szongott Kristóf armenológus jellemzése: „Abban az időben a katolicizmus és a trón érdekében a hit-élet, a politika, a diplomácia terén, az ország anyagi és szellemi javának előmozdítása, híveinek jólétéért, senki sem tényezett annyi és oly sikeres munkát, mint Verzereskul.”¹⁷

A kézműves bőrfeldolgozás a szintén az örmények által űzött mészárosra meg a marha- és bőrkereskedelemre épült. Az Erdélyben monopolhelyzetet kivívott állatkereskedők Moldva, Havasalföld mellett eljutottak Bécsig, a délnémet és itáliai városokig. A szegényebb vándorkereskedők pedig a vidék áruellátásában játszottak fontos szerepet. Szétterjedvén az országban, a 18. században már az Alföldön béreltek pusztákat állattartásra, anyagi helyzetük már a nemesség megszerzését is lehetővé tette. Székelyföldön fafeldolgozással és kereskedelemmel, valamint a modern pénzforgalom meghonosításával foglalkoztak, utóbbi révén a városiasodást is elősegítették.¹⁸

A magyar közjog a betelepedés után egy évszázadig különleges jogállású idegenekként kezelte őket. Privilegiumaikat és nemesleveleiket minden esetben az államhatalomtól nyerték, ám azok nem kerültek az erdélyi országgyűlés elé. Az alkotmányos elismerésük érdekében Szamosújvár és Erzsébetváros beadványt intézett az 1790–91. évi kolozsvári országgyűléshez, kérvén, hogy az ismerje el szabad királyi város státusukat. Az indoklásuk szerint „mivel az ők megtelepedésének ez Hazában már az egy századot meghaladta, őket mint jövevényeket vagy vándorlókat tekinteni nem lehetne, úgy mint akik itten megtelepedvén és lakó városokban királyi privilegiumok által megerősítettvén, hozzá vagynak a Nemes Hazához kötelezve, annak Köz-javát munkálodni jó s bal sorsát egyaránt szenvedni kéntelenítettnek.”¹⁹ Az erdélyi országgyűlés végül felvette e két várost a nemes királyi városok és taksás helyek sorába s számukra üléshelyet és szavazati jogot biztosított. Ez elősegítette azt is, hogy egyre közelebb kerültek a magyar nemzethez a kultúra, a politikai gondolkodás és a nyelvhasználat terén.²⁰

Így Erdélyben és a teljes birodalomban sor került a jogi integrációjukra is: ekkortól fogva közhivatalokat is betölthettek, ezáltal jogaik és kötelességeik megegyeztek az államalkotó többségével.²¹ Megnyílván ez által előtűnt a társadalmi és térbeli mobilitás, a földbirtokszerzés lehetősége is (pl. a Bánságban), szétszóródtak az országban, újabb közigazgatási, értelmi-ségi pályákra kerülhettek, s érthettek el rendkívüli sikereket.

Az örmény egyház jellegzetességei

Az örmény nép a világon a legrégebben, több mint 1700 esztendő óta keresztény. Bertalan, Tádé és Jakab apostolok már térítették örmény földön.²² Liturgiájuk bizánci, szíriai, nyugati és keleti elemeket egyaránt tartalmaz. Az inkább ortodox jellegű örmény apostoli egyháznak – amelyet korábban a gregorián jelzővel is illettek – saját egyházfője, ún. katolikosza van, aki Ecsmiadzinban székel. Világosító Szent Gergely is itt tette a világon először a kereszténységet államvallássá.

A korábban részletezett unió során létrejött az örmény katolikus egyház nem autokefál, hanem a római pápát ismeri el egyháza vezetőjének. Ő alá tartozik az örmény pátriárka. A két egyház miséjének liturgiája gyakorlatilag azonos azzal a különbséggel, hogy az előzőben a katolikoszt, az utóbbiban a pápát említik.²³

A mai erdélyi és magyarországi magyarörmények az ún. nyugati nyelvjárást beszélték, ami a mai törökországi, szíriai, libanoni nyelvjárásnak felel meg. A kaukázusiak nyelve a ke-

leti örmény változat, amely írásmódjában, nyelvtanában, kiejtésében a nyugatitól jelentősen eltér.²⁴ Ősi nyelvüket, a *grabart* az örmény egyház és liturgiája konzerválta a leggondosabban. Az erdélyi és csonkaországi örmény szertartású római katolikus templomaikban az ünnepi szentmisék egyes részei – a *saragánnak* nevezett egyházi énekek – ezen a nyelven csendülnek fel. Élő nyelvként azonban egy-két 90 év körüli idős emberen kívül ma már senki sem használja e közösségben az örményt.²⁵

Tudvalévő, hogy az erdélyi rendiség a három elismert natio – a magyar, a szász és a székely –, valamint a négy bevett vallás – a római katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius – rendszerén épült fel és működött. Az örmények honosításában az egyik problémát az jelentette, hogy a keleti különálló vallásuk és egyházuk nem volt bevett felekezet: bejövételükkor ún. disunitus, vagyis nem egyesült egyház hívei voltak. Ugyanakkor mindig rokonszenvvel viseltettek a római katolikus egyház iránt, amit 1690 után az első áttért püspökük, Verzár Oxendius a Rómával való egyesülésig tovább is vitt. Beilleszkedésükhöz, teljes jogegyenlőségükhöz ez igen jelentős lépés volt.²⁶

A katolikus egyház több, ún. „sui juris”, tehát saját jogú egyház közössége, amelyek autonómiáját az egyház messzemenően tiszteletben tartja. E részközösségek külön kultúrával, saját rítussal és lelkiséggel rendelkeznek. Az örmény római katolikusok is ilyen alrendszerként képeznek a nagy egészen belül.²⁷

A magyarságot Trianon után a maradék ország területére érkezett magyarörmények 1922-ben alakították meg a Budapesti Örmény Szertartású Római Katolikus Egyházközséget. Különböző bérleményekben működött a plébániájuk és egymást követően több templomban (pl. a Szent István Bazilika oldalkápolnájában) tartották a szentmiséiket. A 70-es években a plébánia átköltözött a lelkészség Gellérthegy oldalában lévő Orlay utcai saját ingatlanjába. Itt építették fel az örmény szertartású kápolnájukat, főként a hívek adományaiából.²⁸ Ma ezen az ingatlanon a templom mellett múzeumi gyűjtemény és közösségi tér is található.

Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye érseke az egyházközség főpásztorja, ugyanakkor a lelki gondozásukat a bécsi Mechtartista Rend látja el, így bizonyos ügyekben a Bejrúti Patriarchátus alá is tartozik, amelynek viszont a római Keleti Kongregáció a főhatósága.

Beilleszkedés és önmeghatározás

A korábban lezajlott vallási unió s az utóbb említett emancipációjuk és migrációjuk a Kárpát-medencében, igen ritka politikai és társadalmi integrációt eredményezett. Ahogy Tófalvi Zoltán fogalmazott: az örmények voltak az utolsók, akiket a magyarság integrálni tudott, politikai szempontból a magyar nemzet részeként tekintettek rájuk, és az együttélés is velük volt a legkevésbé problémás.²⁹

A honfűsítésük után a magyarság nyitottságot tanúsított a magyarörmények iránt, gyakoribbá váltak a vegyes házasságok és befogadásuk Erdély magyar városaiba (Kolozsvár, Nagenyed, Dés, Marosvásárhely stb.).³⁰ Ahogy egy tudós kultúrpolitikusunk a 21. század elején fogalmazott, „éppen ez a nyíltság, ez a tolerancia, ez a befogadókészség biztosította azt, hogy talán a magyarországi örménység az egyetlen a világon, amely csoportnak a képviselői, akár Gyergyószentmiklóson, akár Szamosújváron, vagy másutt, Erdélyben vagy Magyarországon, a Szilágyságban vagy Vásárhelyen otthon érzéik magukat és úgy legyenek örmények, hogy magyarok, és úgy legyenek magyarok, hogy örmények.”³¹

Kabdebó Lóránt a folyamat lényegét abban látja, hogy „a magyarörmények több mint három évszázad alatt úgy váltak magyarrá, hogy származásuk öntudatát megtartották. A befogadó nemzet legjobb polgáraivá igyekeztek válni, minden sorsdöntő és minden békés időszakban egyaránt.”³² Szongott Kristóf armenológus szerint is „kétségtelen, hogy a leg-

példásabb hazai népelem az örmény. Erényei szinte hibákká tolódnak, hibái pedig majdnem erényszámba mennek. Az örmény munkás és takarékos, józan és rendszerető, (...) életrevaló és élelmes, családias és vallásos, mint a zsidó, szopora és szívós, terjeszkedő és gyarapodó, mint az oláh, tiszta fejű és furfangos, mint a cigány; és mondhatnám műveltebb, sőt magyarabb, mint a magyar.³³

Igyekeztek minél jobb magyarrá lenni: már az 1840-es években büszkén vállalták magyarságukat, sőt magyar neveket vettek fel.³⁴ 1848-ban az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen az örmény városok képviselői is megszavazták az uniót Magyarországgal, továbbá a rendiséget eltörlő és a polgárosodást elősegítő összes előterjesztett törvényt. A szabadságharc tábornokai, tisztjei és honvédjei között kimagasló volt a részvételük, a közösségnek pedig az áldozatvállalása.³⁵ Nem csupán asszimilálódtak, egészen és tiszta szívből magyarrá lettek. Annak érzik magukat lelkükben, ezt vallják írásban és tetteikben. „Orbán Balázs szavaival élve, nem éltek vissza soha új hazájuk vendégszeretetével, amely őket legnehezebb üldöztetések korában befogadta. Ezen életrevaló nemzettörödédek átérzte, mivel tartoznak e hazának és méltónak bizonyult arra, hogy mint magyarörmény e nemzet fiai közé számítson.”³⁶

„A 19. század erdélyi örménysége előtt valóban nem volt más lehetőség, mint betagozódni abba a társadalomba, amelybe elődeik már gyökeret vertek, s a közvélekedés által örmény jellemzőknek tartott tulajdonságaikat – becsületesség, szorgalom, hagyománytisztlet, takarékoság, közügyek iránti elkötelezett áldozatkészség, családszeretet, polgári erények – a gazdaság terén elért sikerek után a társadalmi sikeresség szolgálatába állították (...) A század utolsó évtizedeiben a kulturális és társadalmi élet szinte minden területén kiemelkedő helyet foglaltak el az örmények.”³⁷ Országos arányszámukhoz képest egyértelműen felülreprezentáltak voltak a korabeli Magyarország elitjében.

A '48-ig jogilag egységes Natio Hungarica tagjaként, majd a polgári jogegyenlőség kivívása nyomán más nemzetiségek is a szabadságért, a társadalmi emelkedésért és a mindezekből várható anyagi gyarapodásért cserébe önként és hálásan váltak magyarrá, és lettek többnyire lojális polgárai a közös magyar hazának.³⁸ Ugyanakkor nem egy közösség értelmisége a szomszédos nemzetállamok kialakulása után a lojalitás helyett az elszakadást szorgalmazta, magyarelles agitációt folytatott – a magyarörménység sohasem volt partner az efféle törekvésekhez.

Hozzájárulásukat a nemzet építményéhez, a patriotizmus példáit nemrégiben nagyobb tanulmányban foglaltam össze.³⁹ A honvédelem, a politika, a tudomány és a felsőoktatás, a kultúra, a művészetek, a sport csak a legfontosabb területek, ahol bizonyítottak. A nemzet építményéhez történt magyarörmény hozzáadott értéket még folytathatnánk a gazdaság, a jog, a műszaki élet, az egészségügy, az egyházak, a cserkészmozgalom személyiségeinek a számba vételével. Minden korban meggyőző bizonyítékát adták annak a tiszteleltre méltó hozadéknak, amellyel gazdagították a hazát.

Összegzés és továbbgondolás

A többség és a kisebbség viszonya tájanként, időszakonként és helyzetenként más és más. A népek kontaktzónájában, a nyelvhatárokon mindig is volt átjárás, akkulturáció, beilleszkedés, integráció és beolvadás. Amennyiben ezek kényszer hatására mennek végbe, akkor azt erőszakos vagy mesterséges asszimilációnak nevezzük, így nehéz mellette bármilyen érvet, mentséget felhozni. Ám ha egy egyén vagy közösség – mérlegelve az előnyöket és hátrányokat – önként, tudatosan válik identikussá az őt befogadó nemzettel, nem feladva ugyanakkor a származástudatát, ápolván kulturális és hitbéli örökségét, akár pozitívként is értékelhető.

Az erdélyi gyökerű magyarörmények a minőségi megmaradás útját választották. Bár nyelvüket, anyanyelvű iskoláikat a 19. század második felében elvesztették, szervesen beépültek a magyar társadalomba, annak is a szellemi, műveltségbeli és gazdasági, politikai elitjéhez tartoztak. A tényekből és példákból kiderül, hogy hihetetlenül sokszínű az a többlet, amit a kereszténységünkhöz és magyarságunkhoz hoztátettek. Munkámnak nem volt célja az identitásuk örmény elemei ápolásának, mentésének a számbavétele, a kölcsönhatások, az integráció megjelenítése viszont olyan aspektus, amely számunkra, magyarok számára igen kevésbé ismert.

Az örmény értelmiség Szamosújvárról kiindulva országosan az 1880-as években mozgalmat indított a kulturális örökségük mentésére. A Szongott Kristóf gimnáziumi tanár nevéhez köthető armenizmus, az *Arménia* folyóirat, helytörténeti és néprajzi kutatásokat beindítva látható eredményeket hozott: sikerült örmény múzeumot létrehozniuk, a Magyar Néprajzi Társaságban örmény szakosztály is alakult.⁴⁰ Mindezt a magyar identitásuk mellett, s nem helyette művelték.

Napjaink Magyarországon és Erdélyben ugyanez játszódik le, mint a 19–20. század fordulóján, sajátos vissza-armenizálódási folyamatnak lehetünk tanúi. A magyarörmény értelmiségi elit újra identitásmentő mozgalmat indított, felelevenítvén az egykori armenizmus ideológiáját. Ezt nevezte el Kali Kinga kulturális antropológus neoarmenizmusnak.⁴¹ Budapesten 1997-ben Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület alakult, periodikát jelentetnek meg, amely idén már 19. évfolyamába lépett, színvonalas genealógiai, család, egyház- és helytörténeti, művészeti köteteket adnak ki, konferenciákat, előadásokat, programokat, kiállításokat rendeznek: újraélik, tartalommal töltik meg az ezer szállal e hazához kötődő örmény önzonosságukat. Szituatív, helyzettől függő örménységük pozicionális identitásként írható le: „az emlékezéstől függően kerül előtérbe az örmény mivolt, a nagy egyházi ünnepek, örménységgel kapcsolatos megemlékezések köré fókuszálódik (újabban többnyire magyar-örmény témájú könyv- és albumbemutatók, tudományos és művészeti, zenei előadások, gasztronómiai estek, „örmény vigasságok”, klubdelutánok, stb.).”⁴² Mindeközben hatnak a „kis őshaza”, Erdély maradék örménymagyarjaira is (érdemes lenne elemezni, miért is alakult ki ott ez a terminológia), nem csupán eszmeileg és érzelmileg, hanem nagyon konkrét együttműködéssel, segítségnyújtással, mecenatúrával az ott folyó egyesületek örökségmentő munkálataihoz.

Román környezetben, kisebbségi sorban ugyanis a testvéreik szintén egyöntetűen magyarnak vallják magukat, az örménységük csupán „színfolt a magyarban”. A beolvasztó törekvésekhez való viszonyukat jól jellemzi dr. Issekutz Viktor bukaresti országgyűlési képviselő 1924. évi nyilatkozata, amikor a román állam örmény püspökséget felállító szándékára reagált: „Ha azért kívánja az örmény püspökséget felállítani, hogy mi megtagadjuk magyarságunkat, mert evidens, hogy akkor románoknak kell vallani magunkat, akkor mi most kijelentjük, hogy inkább örmény rítusunkat hagyjuk fel, minthogy magyarságunkat hagyjuk fel”⁴³. Ahogy egy mai erdélyi örménymagyar vezető fogalmazott, „mi mindenekelőtt magyarok vagyunk, ott is, itt is, hiszen ezen a kultúrán nőttünk föl, ezt valljuk magunkénak, de nem szégyenkezünk és valljuk, hogy a gyökereink örmények.”⁴⁴

Nagy a nyomás rajtuk, hiszen kétségtelen ma is a románosító törekvés, amely minden nem román identitású egyént és közösséget érint délkeleti határunkon túl. Kérdés, melyik utat választja az ottani örménymagyarság. Visy Zsolt gondolatmenete szerint a könnyebb az, „hogy elfelejti magyar kötődését és átszáll a másik csónakba. A nehezebb az, hogy ragaszkodik ahhoz a háromszáz éves tradícióhoz és múlthoz, amely immár szülőföldje: Erdély és amelyhez annyi szál kapcsolja, s ahonnan a magyar és nemzetközi politikai, katonai, tudományos életnek oly sok képviselője származott. Sokan itt vannak közöttünk, sokan a nagyvilág-

ban. Azért lehettek nagyok, mert vállalták a magyarságot, akár a 48-as szabadságharcban, akár máskor. Ez a hagyomány, ez a háromszáz év, ez a történelmi múlt, kulturális és egyéb kötődés vajon elegendő-e ahhoz, hogy a nehezebb utat válasszák és megmaradjanak Romániában, Erdélyben magyarnak, magyarörménynek?⁴⁵

Egy magyarörmény/örménymagyar szépíró, Lászlóffy Aladár a közös dolgainkat érintő idézetével fejezném be áttekintésemet: „Magyarország s annak lebegő utódai ('haza a magasban'), amikor a szentistváni intelmek toleranciájának héliumával töltve emelkednek, felszállnak, elszakadni képesek valami szűklátókörű talajszinttől – annak öntudatával és önrzétével válhatnak egyre éteribbé és szárnyalóbbá, hogy erősségüket mennyi nép, nyelv, náció együttműködése képezte végig, s alkotja azóta, ezután is (...) Magyarországnak Erdély kapuján keresztül érkezett, folyamatos kvantumokban az örménysége, időben-térben, jelképesen és valószínűsítően hosszú vándorlás, inkább bolyongás után. Mert Hungária nem célállomás volt, de a körülmények úgy alakultak, hogy egyik legnagyobb kolóniává vált, s azt követően az örménység lett egyik legjobban hasonlító, beolvadó népcsoportja, testi-lelki utánpótlásvonalaiknak, vízgyűjtő-medencéjének egyik leghálásabb, legérdemesebb, legérdemesebb forrása.”⁴⁶

Jegyzetek

- 1 Elhangzott 2017. május 26-án A Kárpát-medence történelmi vallásföldrajza c. történelmi földrajzi konferencián, a szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnáziumban.
- 2 Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület: Mi, magyar anyanyelvű, erdélyi örmény gyökereük: magyarörmények = Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek (a továbbiakban: F.) XVI. évf. 189. szám, 2012. november, 17. o.
- 3 Dzseni Madzsarov: A gesztus dimenziói. Lehet-e Árpád – gyula, illetve Delján Péter – cár. 1. rész. In: Székely András Bertalan (szerk.): Tanulmányok a magyarországi bolgár, görög, lengyel, örmény és ruszin nemzetiségek néprajzából 8. Budapest, 2011. 61–105. o.
- 4 Szász Ávéd Rózsa: Hozzád és hozzám szól a harang! = F. XVI. évf. 187. szám, 2012. szeptember, 25–26. o.
- 5 Egyed Ákos: Az örmény kérdés az 1790–1791-es erdélyi országgyűlésen. In: Bálintné Kovács Júlia és Issekutz Sarolta (szerk.): Örménymagyarok, akik hatottak, alkottak, gyarapítottak, hogy a haza fényre derüljön s kincs legyen. Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest, 2002. 27. o.
- 6 Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében. Budapest, 2013. 9–10. o.
- 7 Lukács Mária: A Tarisznyás Márton Múzeum örmény emlékei. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház és közösségei Magyarhonban régen és ma. Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület, Budapest, 2001. 137–138. o.
- 8 Krajcsir Piroska: A magyarországi örmény kolónia és néprajzkutatás a századfordulón. In: Székely A. B. (szerk.): Tanulmányok a magyarországi..., i. m. 194. o.
- 9 Lásd: Pál Judit: Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században = Erdélyi Múzeum, LIX. évf. 1–2. szám, 1997. 104–120. o.
- 10 Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig, i. m. 10–11. o.
- 11 Uo. 12. o.
- 12 Pál Emese: az erdélyi örmények szakrális művészeti emlékei. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): Távol az Araráttól, i. m. 73. o.
- 13 Uo. 74–75. o.
- 14 (Szerző nélkül): Örmény értékek védelmében = F. XVI. évf. 180. szám, 2012. február, 25. o.
- 15 Tamáska Máté: Kultúrák szintézise Szamosújvár városképében. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): Távol az Araráttól, i. m. 65–66. o.
- 16 Fancsali János (szerk.): Magyarörmény életrajzi lexikon, II. kötet. Budaörs, 2014. 192–193. o.
- 17 Marton József: Az erdélyi örmény papok a latin egyház szolgálatában. In: Bálintné Kovács Júlia és Issekutz Sarolta (szerk.): Örménymagyarok, akik hatottak..., i. m. 35. p.
- 18 Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig, i. m. 12–14. o.
- 19 Egyed Ákos, i. m. 29. o.

- 20 Uo. 31–32. p.
- 21 Kali Kinga: Kulturális stratégiák: armenizmus és neoarmenizmus. In: Székely András Bertalan (szerk.): Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi kötetéből 7. Budapest, 2014. 273. o.
- 22 P. Vahan Hovagimian: Örmény katolikus liturgia. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház..., i. m. 160. o.
- 23 Uo. 154–157. p.
- 24 Issekutz Sarolta: A magyarországi magyarörmény kisebbség harmadik évezredi törekvései. In: Bálintné Kovács Júlia és Issekutz Sarolta (szerk.): Örménymagyarok, akik hatottak..., i. m. 294. o.
- 25 Uo. 295. o.
- 26 Egyed Ákos, i. m. 27–28. p.
- 27 Csordás Eörs: Az örmény szertartású római katolikus egyház, mint a Magyar Katolikus Egyház részegyháza. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház..., i. m. 22–23. p.
- 28 Issekutz Sarolta: A magyarországi magyarörmény kisebbség harmadik évezredi törekvései, i. m. 295–296. p.
- 29 Farcádi Botond: Magyarörményekről Sepsiszentgyörgyön = F. XVI. évf. 187. szám, 2012. szeptember, 11. o.
- 30 Egyed Ákos, i. m. 32. o.
- 31 Visy Zsolt: Örmények a nagyvilágban – örmények Magyarországon. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház..., i. m. 37. o.
- 32 Kabdebó Lóránt: Magyarörmények. In: Alexa Károly (szerk.): Távol az Araráttól. A magyarörmény irodalom. Budapest, 2014. 232. o.
- 33 Idézi Alexa Károly, in: Alexa Károly (szerk.): Távol az Araráttól, 6–7. o.
- 34 Kali Kinga: Lélekétel = F. XVI. évf. 189. szám, 2012. november, 21. o.
- 35 Egyed Ákos, i. m. 32–33. o.
- 36 Száva Tibor-Sándor: A csíkszépvízi Száva család. Csíkszereda, 2000. 9. 7. o.
- 37 Krajcsir Piroška, i. m. 196. o.
- 38 Ifj. Bertényi Iván: Örmény származású politikusok a dualizmus kori Magyarországon. In: Kovács Bálint – Pál Emese (szerk.): Távol az Araráttól, i. m. 85. o.
- 39 Székely András Bertalan: Ördög-visszaváloztás Csíkban = Székelyföld (Csíkszereda), XX. évf. 2. szám, 2016. február, 111–135. p.
- 40 Krajcsir Piroška, i. m. 198–209. o.
- 41 Kali Kinga: Kulturális stratégiák: armenizmus és neoarmenizmus, i. m. 271. o.
- 42 Uo. 266. o.
- 43 Issekutz Sarolta: A magyarörménység reneszánsza az évezred végén. Az Erdélyi Örmény Gyökerek Kulturális Egyesület szerepe. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház..., i. m. 62. o.
- 44 Sebesi Karen Attila: Hová, merre, romániai örmények? Gondolatok három zenei tételben. In: Issekutz Sarolta (szerk.): A 300 éves örmény szertartású római katolikus egyház..., i. m. 68. o.
- 45 Visy Zsolt, i. m. 38–39. o.
- 46 Lászlóffy Aladár: Futamok a génmúzeumba tévedt örmény egérről. In: Alexa Károly (szerk.): Távol az Araráttól, i. m. 269–270. o.

VENCZEL Sándor

Színházi és filmgyári egypercesek, 1983–1989

Operett egypercesek, 1983–1989

1. A meghallgatás

Ócsai Józsefet, aki a gazdasági igazgató egyetemi kollégiumi szobatársa és jó barátja volt, kérte meg újra a gazdasági igazgató, hogy keressen neki állást a fővárosi színházi világban. (Négy évvel ezelőtt, 1979-ben Ócsai volt az, aki szolnoki gazdasági igazgató korában segített barátjának, a bútorgyári import-anyaggyártóknak, a leendő gazdasági igazgatónak, hogy megtalálja kaposvári állását.) Ócsai beszélt Henye Andreával (a Fővárosi Tanács művészeti osztályvezetőjével), aki két állást is felajánlott: a Szabadtéri Színpadokat és az Operettszínházat. A gazdasági igazgató gyorsan döntött: nem szeretett nyáron dolgozni, így az Operettet választotta. Meghallgatásán (hogyan színháziasan fejezzük ki magunkat) Keszler Pál igazgató mellett a művészeti osztály két munkatársa, Krausz Marika és Zelinka Tamás is részt vett. A megbeszélés oldott és könnyed hangulatban zajlott. A végén – a gazdasági igazgató fiatalágára utalva – felajánlották, hogy tanácsadónak szerződtesse a gazdasági igazgató mellé Lázár Gyurit, a Madách ügyvezető igazgatóját. – Á, nem kell, mondta büszkén a gazdasági igazgató! Azóta legalább százszor megbánta már az elmaradt beszélgetéseket Gyurival. De nincs mit tenni, ez már nem pótolható...

2. Operett, mint szexparadicsom

A nyolcvanas évek közepén Vogel Erikkel szerződött a gazdasági igazgató. Erik akkor már közel volt a nyolcvanhoz, de irigylésre méltóan friss és kreatív. A szerződés aláírása után megkérdezte a gazdasági igazgatót, tudja-e, hogy mi volt 50 évvel ezelőtt az irodája. Nem tudta a gazdasági igazgató. – Itt egy dzsungel volt. És tudod-e, hogy mi volt a titkárság helyén? – Persze ebben is tudatlan volt a gazdasági igazgató. – Itt a falnál fotelok és dohányzóasztalok álltak, szemben velük pedig egy nagy ketrec. – A nézőközönség a Moulin Rouge-ból titkos körlepcsőn jött fel és egy halom pénzért azt látták a dzsungelben és a ketrecben, amit ma egy nyugati pornó moziban láthatsz, de élőben! A gazdasági igazgatónak többször eszébe jutott ez a történet, amikor boákkal és tollakkal felékesített primadonnák sírását és/vagy kacagását hallotta a titkárság falán át.

3. Keszler Pál igazgató

Az Operettszínház igazgatója volt abban az időszakban, amikor a gazdasági igazgató ott dolgozott. 1980-ban vette át az igazgatói posztot dr. Malonyai Dezsőtől és közel 10 évig, a rendszerváltásig töltötte be ezt a feladatot. Korábban ORI igazgató, ő hívta Magyarországra,

Satchmot (azaz Louis Armstrongot), Aznavourt, Bécaud-t, hogy csak a híresebbeket említjük. Rendkívül türelmes és jó szándékú vezető volt, aki elsősorban pártfeladatnak tekintette az igazgatóságot. Aczél György gyakran magához hívatta, és nem tudni miért, Grófomnak nevezte. Épp egy ilyen megbeszélés után mondta, tőle szokatlan érzelemmel, hogy újra játszhatja a színház a *Hegedűs a háztetőn*. Pali bácsi a gyomra miatt nem ivott alkoholt, így az ajándékba kapott üvegeket íróasztala bal oldalában tartotta. Ha náthás volt a gazdasági igazgató, mindig töltött egy-két kupica 12 éves kóser szilvát. Mivel látta milyen jót tesz a gazdasági igazgatónak, karácsonyra mindig egy-egy palack szilvát adott ajándékba. – Na, lépünk a távozás hímvesszejére, pardon, akarom mondani hímes mezejére – ezek voltak napi búcsúzó szavai a munkaidő végén.

4. Moszkva

A 80-as évek közepén vendégszerepelésre hívták a színházat Moszkvába. Előtte a színház vezetése (az igazgató, a főrendező és a gazdasági igazgató) kimentek tárgyalni a feltételekről. Nem volt ez igazi tárgyalás, hisz a feltételeket már rég eldöntötték odafenn, de mégis úgy illett, eljártsszák, hogy itt két egyenértékű partner megállapodásáról van szó. A főrendező (Horváth Zoltán) és a gazdasági igazgató türelmetlenkedtek, hogy nem fogadták őket azonnal, de az igazgató Keszler Pál bölcs ember volt, aki tudta, ami késik, nem múlik. Sokat sétáltak a városban, sőt végigsétáltak az Arbat-on is, amelynek egy része már akkor is sétáló utca volt. Kávéztak egy híres keleti kávézóban, ahol előttük forralták fel háromszor a kávé, úgy ahogy illik. (A gazdasági igazgató akkor már olvasta Szolzsenyicin legfontosabb műveit, Rózsás János fordításában iskolás füzetbe kézzel leírva, de még nem olvashatta Ribakov regényét, *Az Arbat gyermekeit*, hisz az csak néhány év múlva jelenik meg magyarul.) A tárgyalások végül megtörténtek, a szerződések megkötöttek. A gazdasági igazgató szlavofil beállítottsága nem változott meg, de örült, amikor felszálltak a hazafelé tartó repülőgépre.

5. A második fegyelmi

A gazdasági igazgató a nyolcvanas évek végén kapta második „fegyelmijét”. Híre kelt, hogy a kormány liberalizálja a színházjegyek árát. Régóta várt erre a színház és a gazdasági igazgató, így január elsejével jócskán megemelték az árakat. A kormányrendelet azonban nem született meg, így a színház és vele a gazdasági igazgató szabálysértést követett el. Felfedezte ezt a Népi Ellenőrzés, és meg is írta jelentésében. A liberalizálás bekövetkezett néhány hónap múlva, ám a gazdasági igazgatót így is megbüntették. Hogy mennyi volt a büntetése, arra már ő sem emlékszik.

6. Kálmán Imre Szocialista Brigád

Nagyon koncentrált a gazdasági igazgató, de még így is megjelent szája sarkában egy kis furcsa mosoly, amikor megtudta, hogy a színházban két szocialista brigád van: az egyik Kálmán Imrétől, a másik Lehár Ferencről elnevezve. A brigádvezetők (egyikük Mucsi Sándor, a kaposvári azonos nevű színész édesapja) komolyan megsértődött, amikor a gazdasági igazgató négy éves kaposvári múlttal háta mögött, arról próbálta faggatni, mit is csinál egy brigád, ráadásul szocialista, a színházban. Az igazsághoz persze az is hozzá tartozik, hogy a gazdasági igazgató a 80-as évek közepének egyik nőnapján elkísérte a Kálmán brigádot az Offset Nyomda ünnepségére, ahol protokoll ajándéknak kártyanaptárt kaptak a vendégek: ezek közül az alulöltözött reklámhölgyeket tartalmazók konvertibilis csereeszközöknek számítottak annak idején.

7. Az első színházi számítógép Magyarországon

A gazdasági igazgató még ma is szeret büszkélkedni azzal, hogy az Operettszínházban volt az első színházi számítógép Magyarországon. Commodore 64-es gépről van szó, amelyet Videoton televízióra kapcsolva használt a gazdasági igazgató. (Akkoriban még nem lehetett boltban venni számítógépet, így a Novotrade-től rendelte meg a gazdasági igazgató. Több mint 300 ezer forintba került, ami mai áron 6 millió forintot jelent!) Bemutatójára meghívta a budapesti kollégákat. Ott volt Lázár Gyuri is, a Madách Színház ügyvezető igazgatója, aki türelmesen végignézte a bemutatót, amelynek során – ha nem is könnyen – színházjegyet és bérletet sikerült nyomtatni. Néhány hét múlva egy gmk-tól (gazdasági munkaközösség) vásárolt program segítségével már a bérszámfejtést is a Commodore végezte.

8. Moulin Rouge

Nagyon meglepődött a gazdasági igazgató, amikor megtudta, hogy a színház mellett álló Moulin Rouge a színház tulajdonában van. Nagyhírű intézmény volt a Moulin, nem csak klasszikus szórakoztató jellege miatt, de azért is, mert ide jöttek a párt és kormány fontosabb vendégei. A két intézmény más vonalon is összekapcsolódott: a bérleti szerződésen kívül a színház több táncosa is ott dolgozott éjszakánként. Akkoriban Ficzkó András volt a szórakozóhely igazgatója, aki keményen védte cége érdekeit (Pannónia Szálloda és Vendéglátó Vállalat). Egy este a gazdasági igazgató meghívta barátait a Moulinbe. Végignézték a műsort, pezsgőztek, italoztak. Már több üvegnek is a fenekére néztek, amikor a gazdasági igazgató egyik egyetemi barátjának megtetszett az egyik táncosnő. – Mindjárt idehívatom! – közölte nagyképpen a gazdasági igazgató. Ment is Ficzkó igazgató úrhoz, aki természetesen megígérte, hogy a kért táncosnő mindjárt ott lesz a gazdasági igazgató társaságánál. A gazdasági igazgató és baráti társasága azóta is hiába várja a művésznőket.

9. Nincs ismeretlen táj

A gazdasági igazgató második kézírata a *Nyílt levél kollégáimnak* után. A Népművelési Intézet pályázatot írt ki 1983-ban a kultúra vidéki megjelenésének bővítése érdekében. A gazdasági igazgató a színházak vidéki tájolásáról írta meg dolgozatát, amelyben több javaslatot is megfogalmazott a színházak és művelődési házak együttműködésére vonatkozóan. (A címet egy akkoriban divatos reklámfilmről vette kölcsön.) A zsűriben – a kaposvári egypercesekben már többször említett – dr. Koncz Gábor és dr. Marschall Miklós is szerepelt. Hogy-hogy nem a gazdasági igazgató 2. helyen végzett úgy, hogy első díjat nem adtak ki. (Próbálta kideríteni, hogy miért így történt, ám azóta sem sikerült.)

32 év múlva került újra a gazdasági igazgató kezébe a dolgozat. Újraolvasta és megállapította, hogy minden szava igaz. Ezt ki kellene adni! – gondolta, és felhívta a színiigazgatási honlap főszerkesztőjét, aki megígérte, hogy lehozza a munkát...

10. Zsinórpadlás

Az első színházgazdasági témájú egyetemi doktori dolgozatot 1984-ben írta meg a gazdasági igazgató. A dolgozat lényegében több önálló munka gyűjteménye volt: tartalmazta a még Kaposváron írt *Nyílt levél kollégáimnak* című munkát, a *Nincs ismeretlen táj* című dolgozatot, amely a színházak tájolásával foglalkozott. Önálló fejezete lett a szakszervezet megrendelésére írott, a vidéki színházak illetményével foglalkozó tanulmány. Tartalmazott még egy kis számítást, amely a színházi vezetés és a hatékonyság közötti összefüggéseket vizsgálta. A dolgozatot Anna néni a Közgázról és Marschall Miklós (a gazdasági igazgató baráti társaságának tagja) bírálta el, summa cum laude eredménnyel. A bírálóbizottság elnöke Mészáros

Tamás volt, később két cikluson át az egyetem rektora. A gazdasági igazgató különösen arra volt büszke, hogy a dolgozatba egy operettből vett idézetet: „Mit tudjátok ti ott benn, hogy idekinn mi fáj!”

11. Az első színházi fénymásológép Magyarországon

A színház sok-sok pénzt kifizetett már fénymásolásra (akkoriban inkább xeroxnak hívták), amikor a gazdasági igazgató rájött, hogy inkább venni kéne egyet. Akkoriban (1985–86) már lazultak annyira a külkereskedelmi szabályok, hogy a gazdasági igazgató több külker vállalatot is megkeresett a vásárlás céljából. Üzlet azonban nem lett, mindaddig, amíg egy híres népdal énekesnő (Jákó Vera) férje, fel nem vállalta, hogy behoz egyet magánszemélyként. Így is történt. Vasrácsos helyiségben kellett elhelyezni a fénymásolót, szabályzattal biztosítani a felhasználás mikéntjét, és be kellett jelenteni a kerületi rendőrkapitányságon, amely kitüntetett figyelemmel kezelte a fénymásolót állami ünnepek környékén.

12. Utazás Vilniusba

Megtiszteltetésben részesült a gazdasági igazgató: a kulturális minisztérium kiküldöttjeként részt kellett vennie a szocialista országok színházgazdaságáról szóló vilnusi konferencián. Nógrádi Róbert, a Pécsi Nemzeti Színház igazgatója volt a kollégája. Moszkvába repültek, majd néhány órai várakozás után expresszvonat száguldott velük a litván fővárosba. Az öreg színházi rókával való beszélgetésnek, az éjszakai robogásnak, no és persze a kiváló orosz tea-fűnek köszönhetően ezen a vonaton itta élete legjobb teáját a gazdasági igazgató. Azóta is hiába keresi azt az ízt, azt az aromát, azt a színt. A konferencia magyar szempontból nem nevezhető túl sikeresnek. A tolmács alig tudott magyarul, a magyar küldöttek így töredékes orosz tudásukkal próbálták elmondani a magyar színház–finanszírozási rendszer hibáit, amelyet egyébként a küldöttek nagy része mintának tekintett.

13. Deutsches Theater

A gazdasági igazgató még alig töltött el néhány hónapot az Operettben, amikor rájött, hogy az operett jól eladható lenne nyugaton is. A főzeneigazgatóval közösen felkeresték az Interkoncertet, amely szervezet egyedül volt jogosítva magyar művészek külföldi vendég szereplésének közvetítésére. – Nyugatra szeretnénk menni! – mondták és az Interkoncert bólogatott: jó. Néhány hónap múlva megérkezett Pilz úr, a szociáldemokrata menedzser, aki sok-sok évig menedzselte az Operettszínházat a Deutsches Theaterben, és akinek afro-amerikai felesége néhány év múlva már primadonnaként is sikert aratott a gyengéden nacionalista bajorok között.

Már az első vendég szereplés óriási haszonnal járt. Nem véletlenül, hiszen a főszereplőkön kívül mindenki napidíjat kapott, ám ez a napidíj is olyan nagy volt, hogy másfél hónap alatt több hónapnyi itthoni illetményt takaríthattak meg a résztvevők. A pénzmaradvány 1988-ban 11 millió forintra nőtt, amely a költségvetési főösszeg 10%-ának felelt meg!

14. Kinek faxoljunk?

Nyugat-német vendég szereléseinek köszönhetően az Operett Színház kénytelen volt faxgépet vásárolni. Beüzemelték a faxot, elküldték az első üzenetet Münchenbe – néhány másodperc múlva megérkezett a visszaigazoló irat is. Nagy volt az öröm! Na, akkor most faxoljunk! – mondta a gazdasági igazgató. Felütötték a telefonkönyvet, ám hiába volt a nagy lelkesedés, kiderült, hogy a színház magyarországi partnerei még alig-alig használnak távmásoló gépet, ahogy némelyek próbálták magyarosítani. Így aztán maradt Pilz úr (a német impresszárió) és az Interkoncert, akiknek távmásolni lehetett!

15. Kísérleti gazdálkodás

Nem volt könnyű a gazdasági igazgató dolga, amikor ösztönző bérrendszert szeretett volna bevezetni az Operettben. „Gúzsba kötve táncolunk!”, ahogy ezt Lázár Gyuri a Madách legendás gazdasági igazgatója oly gyakran mondta. A gúzst azonban már egy színháznak, vagy inkább egy színházigazgatónak, Bodrogi Gyulának (Vidám Színpad) sikerült kioldania, azzal, hogy kísérleti gazdálkodást vezetett be. Ezt az ötletet vette át a gazdasági igazgató, és sikerült is olyan gazdálkodást bevezetni, amely felszabadította a gazdálkodást minden lényeges kötöttség alól. Jelentősen megemelkedett a nézőszám és az előadászám és ezzel együtt jelentősen megemelkedtek a jövedelmek is. A gazdasági igazgató éves jutalmából – a szakszervezeti felárral együtt is – könnyedén vásárolt egy kispolszkit! 1989-ben abbamaradt a kísérleti gazdálkodás: a jogszabályok változása utolérte a valóságot, már nem volt szükség különleges jogositványokra.

16. Mulató Istenek

A gazdasági igazgató által menedzselte kísérleti gazdálkodás egyik nagy sikerű és nagy bevételű produkciója volt! Még meg sem nyílt a Kongresszusi Központ a BAH csomópontnál, amikor az Operettszínház vezetése látogatást tett Köves Tamásnál, a központ igazgatójánál. A találkozás eredményes lett: a közös produkció egy olyan vacsora lett, amelyben a színpadon élő operettműzsika szórakoztatta a körasztaloknál vacsorázó – főleg nyugati vendégekből álló – közönséget. Szerették a művészek is, hiszen többletfeladatként külön gázsi járt a produkció után.

17. A Fantom megfűrése

Hogy Seregi László koreográfus, Szirtes Tamás rendező vagy a Rock Színház kezdeményezte, ma már nem tudja senki, de az biztos, hogy 1988-ban a gazdasági igazgató komoly számításokat folytatott az Operaház fantomjának bemutatására vonatkozóan. (A produkció teljes premierig felmerülő költsége meghaladta a 45 millió forintot!) Már aláírásra várt a jogdíjszerződés is, amikor Németh Sándor főrendező (igazgató várományos) összehívta a Münchenben szereplő társulatot. Hogy mit és hogyan mondott, arról a gazdasági igazgató csak hallomásból szerzett információt, mivel őt elfelejtették meghívni. A lényeg az, hogy a társulat megszavazta: nem kell nekik Fantom! Mint később többen elárulták, azért szavaztak ellene, mert félték a rockszínházi kollégák új és eleven stílusától. De a produkció legnagyobb ellensége a főrendező volt, aki nem akart részt venni a Magyarországon akkor még újdonságnak számító castingon. Így aztán a gazdasági igazgató kidobta számításait, ellenben megtartotta a jogdíjszerződést, amely oly tökéletes volt, hogy 17 évig ebből tanította a színházi szerzői jogot.

18. Egy rendező megmentése

A nyolcvanas évek közepén tetőződött a személyzeti politika helyzete a Munka Vörös Zászló Érdemrendjével kitüntetett Fővárosi Operettszínházban. A tetőződés oka egy fiatal rendező volt, akinek már több musical rendezése futott a házban. A színház több művésze és műszaki dolgozója kijelentette, hogy úgy megsértette őket a fiatal rendező, hogy inkább felmondának. Mivel nem először fordult elő az incidens, nem lehetett már nem foglalkozni a dologgal, így egy hétfő délelőtti igazgatósági értekezlet napirendre vette a kérdést. Az igazgatón és a gazdasági igazgatón kívül mindenki arra hajlott, hogy távozzon már innen a fiatal rendező. A gazdasági igazgató témabeli kaposvári tapasztalatai és a fiatal rendező kifejezett tehetsége miatt szerette volna megtartani a fiatal rendezőt, Keszler Pál igazgató pedig tartotta magát a felsőbb pártszervek véleményéhez.

Így aztán maradt a kis Kerényi (megkülönböztetendő Kerényitől, a Madách igazgatójától) a színház rendezője, még később KERO-ként igazgatója, majd művészeti vezetője.

19. Zsüti gázsija

G. Dénes György (eredetileg Guttman György) becenevét Karádi Katalintól kapta, aki franciásan ejtette a Guti becenevet. A gazdasági igazgató nagyon szerette Zsütit, aki kalapját kezében tartva a legváratlanabb pillanatokban szokott benyitni irodája ajtaján. Mindig valami eredeti szójátékkal vagy rímmel lépett be hozzá, ám a gazdasági igazgató nem jegyezte fel Zsüti remekeit, pedig ma már akár meg is élhetne belőle. Mindig könnyen és gyorsan, mindkét fél megelégedésére szerződtek egymással, ám egy nap a gazdasági igazgató tréfát talált ki. Valamelyik amerikai musical szövegfordításának jogdíjáról tárgyaltak, amikor a gazdasági igazgató feltette szokásos kérdését: Mennyi? Zsüti mondta: 10 ezer. A gazdasági igazgató mondta: Nem! Zsüti láthatóan megszeppent a szokatlan választól. Mondta: Hát, ha nagyon muszáj, lehet 9 ezer is. A gazdasági igazgató hatalma teljében mondta: Nem! Várt egy kicsit, úgy mondta: 11 ezer! Zsüti újra megszeppent, nem értette a dolgot. Nézte, nézte a gazdasági igazgatót, majd lassan elmosolyodott, szeme könnybe lábadt. Azóta, ha néha nem tud aludni a gazdasági igazgató, gyakran elgondolkodik azon, jó vicc volt ez?

20. Erzsébet asszony

El kell ismernünk, a gazdasági igazgató jókat mulatott magában, amikor először találkozott Erzsébet asszonnal, akinek utolsó férje a Spéter nevet viselte. Erzsébet asszony arcpasztikája, öltözete, befőttes-gumival összefogott irattára, gazdálkodási stílusa egy kaposvári színházban nevelkedett gazdasági igazgatónak nevetséges volt. Mindezt azonban olyan jól leplezte, hogy Erzsébet asszony felkérte, hogy legyen gazdasági jobbkeze. Így is történt, a gazdasági igazgató több éven át segítette a díjkiosztók megszervezését.

Azt azonban máig sajnálja, hogy nem tanult eleget Erzsébet asszonytól. Pedig lett volna mit: a pontosságot, a tervezettséget, a jóféle erőszakosságot, a pénzzel való fukarságig megfontolt gazdálkodást, az önmenedzselést, a marketinget. Mindezt akkoriban elfedte Erzsébet asszony külseje, erőszakos stílusa, amerikai modorossága. De mire erre rájött, már késő volt. Ám naponta eszébe jut Erzsébet asszony, a tőle kapott coca-colás üveget imitáló konyhai telefon 30 év után is kitűnően működik!

21. Margitka

A gazdasági igazgató a nyolcvanas évek második felében elvégezte a színművészeti főiskolán a színházelméleti szakot. Szeretett újra iskolás lenni: hallgatni Hegedűs Géza, Ungvári Tamás történeteit, Osztovíts Levente elemzéseit, Lengyel tanár úr kissé unalmas felolvasásait. Diplomamunkája témájául az Operettszínház 1949–1956 közötti aranykorát választotta. Először Gáspár Margitot, a kor igazgatóját kereste meg, aki Keszler Pál ajánlására fogadta is a gazdasági igazgatót. Háromszor látogatott el Benczúr utcai lakásába, ahol Margitka mindig felkészülve várta kávéval, cigarettával és likőrrel. A többórás hangfelvételből leírt szöveg megjelent a *Színház* c. folyóiratban és a szinigazdasag.hu honlapon is, majd a 2000-es évek elején hangjáték is készült belőle.

A gazdasági igazgató itta Margitka szavait, aki maga volt a 20. századi történelem. Első férje olasz gróf, szeretője a világhírű futurista festő Marinetti volt, belépett az olasz fasiszta, majd a magyar kommunista pártba. Remekműveket írt, köztük a *Láthatatlan királyságot*. Sokszor mondta a gazdasági igazgatónak: ezt csak magának mondom, meg azt is: majd később bővebben elmondom!

Margitka öt évig élt még, de a gazdasági igazgató többet nem kereste meg, pedig minden héten elhatározta, hogy elmegy Margitkához folytatni a beszélgetést. Máig sajnálja, és már hiába kér bocsánatot Margitkától!

22. Csúcsprodukción: Ének az esőben

A szocializmus utolsó musical produkciója, amely kiállításában, kommunikációjában már egy új világot ígért. Kalmár Péter, aki előző évben végezte a főiskolát, 25 évesen rendezte meg az Operettszínház máig legdrágább darabját! A gazdasági igazgató persze nem akarta megadni a kért keretösszeget, ám KP írásban hozott ígéretet arra, hogy a produkciót szponzorálni fogják. Mivel először fordult elő színházi gyakorlatában, a gazdasági igazgató hitt a szponzori ígérvényben, így a produkció 10 millió forint díszlet- és jelmezköltséget kapott, amely 2016-os áron 120,8 millió forintot jelent!

A szponzoráció elmaradt, ám a produkció létrejött. Gene Kelly Kaliforniából gratulált a rendezőnek, a produkciót pedig öt éven át játszotta nagy sikerrel a színház. Ám a gazdasági igazgató tovább már nem hitt a szponzori ígérvényeknek.

23. A római kaland

Az Interkoncert a nyolcvanas évek közepe táján felkérte a gazdasági igazgatót, legyen a Rómába menő nyári operett produkció gazdasági menedzsere. A felkérést a gazdasági igazgató örömmel elvállalta, elsősorban azért, mert még soha nem volt nyugaton, másodsorban vihette a feleségét is, harmadsorban a pénz miatt, negyedsorban még nem ült repülőn. A szálloda tetején lévő úszómedence peremére helyezte jéghideg Campari-szódás italát és hosszan bámulta az egyre romló Colosseumot. Este a Villa Borghese szabadtéri színpadán nagy sikert aratott az előadás, még a római jogvédő hivatal embere is lelkesen tapsolt. (Aki, mint később kiderült, árgus szemmel számolta a nézőket, nehogy spórolni próbáljanak a jogdíjon a rendező szerv vezetői.)

Hazafelé Bécsig repülővel, onnan busszal jött haza a társulat. A buszmegállóban a gazdasági igazgató közölte, hogy ők maradnak. Megállt a lélegzet is! – Sanyikám ezt nem teheted meg velünk! – mondta az Interkoncert embere, aki tényleg megijedt, hogy disszidál a gazdasági igazgató a feleségével. – De megtehetem! – mondta öntudatosan a gazdasági igazgató, mert tényleg megtehetette. De látván a megijedt arcokat hozzátette: Egy hét múlva otthon leszünk! Így is történt.

24. Vodka, vodka

A gazdasági igazgató összesen háromszor volt Moszkvában Operettszínházi hét éve alatt. Szerencsére csak háromszor, hisz több alkalom már alkoholemérgezéshez vezetett volna. Tudni illik, hogy a szűk körű vezetésből az idősebb kollégák nem, vagy csak alig ittak alkoholt, így a gazdasági igazgatónak kellett magára vállalnia, hogy a véget nem érő pohárköszöntők alkalmával igyon a vezetőség nevében. Hősiesen helyt is állt, ám mégsem neki, hanem egy színésznek kellett kimosni a gyomrát, aki véletlenül vagy akarattal több gyógyszerert vett be, mint kellett volna. El is kísérte a detoxikálóba a gazdasági igazgató, de félrefordította a fejét, amikor egy több mint egy colos gumicsövet dugtak le a színész torkán. – Ártyiszt, vnyimányije, áktyor! – próbálta menteni a menthetőt a gazdasági igazgató, de nem sok eredménnyel. A színész és a gazdasági igazgató különösebb baj nélkül megúszták a történeteket.

25. Berliini öltöztetés

A nyolcvanas évek közepén a gazdasági igazgatót felkérte az Interkoncert, hogy legyen a berlini operett-turné gazdasági menedzsere. A gazdasági igazgató örömmel elvállalta a fel-

kérést: egyrészt soha nem járt még Berlinben, másrészt felesége lelkére kötötte, hogy gázsijából vásároljon magának egy világos öltönyt. A Köztársasági Palotában nagy volt a siker, és fillérekbe került a Bohnenkamp nevű gyomorkeserű, így telt-múlt az idő. Az utolsó napon a gazdasági igazgató összeszedte magát. Vagyis inkább őt szedte össze W. Mariann és Kuksi, akik a produkció jelmeztervezői voltak, és akiket a gazdasági igazgató már korábban felkért, hogy segítsenek felesége vágyait megvalósítani. Így is történt: a kelet-német nagyközönség nagyokat mulatott, amikor a két jelmeztervező fölöltöztette a gazdasági igazgatót. Szerény gázsijából jutott öltönyre, cipőre, zoknira és nyakkendőre. Utóbbi tíz évvel később elcserélte egy libanoni üzletemberrel Bejrútban.

26. A Fotóstáska titka

Beszélgetésre hívta valamilyen magas belügyi hatóság K. Pali bácsi igazgatót. A téma, mint ott kiderült, a színház külföldi turnéi és azok biztonsága volt. Szó szót követett, a hatósági elvtárs előzékenyen azt javasolta, hogy a színház vigyen magával egy általuk javasolt profi fotóst. Pali bácsi mondta, hogy van a színháznak saját fotósa, de ez nem számított semmit sem. Münchenbe vonattal utazott a társulat. Már Győr előtt előkerültek az otthoni elemzési csomagok, így az új fotós is megéhezett. Leemelte táskáját, kinyitotta, és kivett belőle egy szál kolbászt és kenyeret. Egyről azonban elfeledkezett: a fotóstáskát vette le és nyitotta ki, amiről így a turné harmadik órájában kiderült, hogy táskának táska, de nem fotós. A társulat azonnal észrevette ezt és jobbnál-jobb szövegekkel próbálta zavarba hozni a fotóst. Aki védekezett egy kicsit, majd elnevette magát. Ilyen volt az élet Magyarországon harminc évvel ezelőtt.

27. Operett Presszó Pódium

A gazdasági igazgató elég gyakran megfordult a színház melletti Operett Presszóban. Szerette a hely békebeli hangulatát, szerette az üzletvezető Géza törődését, aki somolyogva, kérés nélkül hozta a fél unikumot. Elhatározta hát, hogy a presszó sarkába egy kis pódiumot állítat, amelyen hétfőnként a színház egy-egy művésze beszélget Antal Imrével. (Persze a dalok sem maradtak el!) Az ötlet olyan jól bevált, hogy esténként zsúfolt ház volt a presszóban, a nyereségből pedig egy hatalmas faliképet festetett Kerek Béla festőművész barátjával. (Béának köszönhetőek a színház megújult bérletei is: a korábbi csúf nyomdai termékek helyett szecessziós, színes szitanyomással állított elő kézimunkával bérleteket.)

Az egyik nap Antal Imre felhívta a gazdasági igazgatót, hogy a következő hétfőn nem ér rá. – Tudnál valakit ajánlani? – kérdezte a gazdasági igazgató. – Igen tudok! Egy fiatalembert, akinek még nincs meg a kellő tapasztalata, de nagyon tehetséges. Úgy hívják Déri János!

28. Az első pornófilm bemutató

A gazdasági igazgató az Objektív Filmstúdió igazgatója volt, de megbízással maradt tanácsadó régi munkahelyén az Operett Színházban is. Együttműködést szervezett a két intézmény között: filmbemutatókat tartottak az Operettben, színházi körítéssel. Ilyen volt például Halász Jutka műsora Rózsa János filmje után. A nagy botrányt az esti bemutató okozta: az Operett Színházban került sor az *Érzékek birodalma* című japán félpornó bemutatására, amely a maga műfajában az első volt Magyarországon. Nagyon sok pénzt kerestek rajta, különösen akkor, amikor a Filmfőigazgatóság csak az este 10 óra utáni vetítést engedélyezte.

29. Nyerési szisztéma

Valamikor a rendszerváltás környékén felkereste a gazdasági igazgatót egy jó ismerőse. Elmondta, hogy sokat tanulmányozta a rulettasztal működését és rájött a nyerési lehetőségek mikéntjé-

re. – A végső megoldáshoz, azonban még szüksége lenne egy programozóra, aki megírná neki a még szükséges programot! De a lényeg, a minta már megvan! – mondta büszkén az ismerős. – És mi az? – kérdezte naivan a gazdasági igazgató. – Hát a magyar csárdás ritmusa! – mondta szinte sűgva az ismerős, nehogy bárki is meghallhassa. A gazdasági igazgató ajánlott is egy programozót a közgázról. Az ismerősből néhány év múlva helyettes államtitkár lett.

30. Nem lesz ügyvezető a gazdasági igazgató

Komoly számításai szerint a Németh Sándor főrendezőse alatti másfél évben itta a legtöbb whisky a gazdasági igazgató. A két Sándor nagyokat beszélt, nagyokat tervezgetett arról, hogyan is fognak nyugati mintára korszerű színházat csinálni, ha majd rajtuk múlik ez. (Tudnivaló, hogy Németh több évtizedig német nyelvterületen játszott és rendezett, így kisujjában voltak azok a tapasztalatok, amelyekkel terveit megvalósíthatta volna.) Megállapodtak abban is, ha Németh lesz az igazgató, akkor a gazdasági igazgatóból ügyvezető igazgató lesz, nagyobb feladat- és nagyobb hatáskörrel.

Elérkezett 1989 nyara. A gazdasági igazgatót felkérte Petrovics Emil, az Operaház igazgatója, legyen náluk gazdasági igazgató. A felkérés visszautasításra talált, hiszen a gazdasági igazgató már elkötelezte magát Némethnek. Ám egyszer csak pletykát hallott Münchenből, hogy Németh mégsem őt akarja ügyvezető igazgatónak. Repülőre ült hát, és felkereste Münchenben az ott vendégszereplő társulat élén a főrendezőt. Másnap délelőtt egy igazi bajor cukrászda galériáján ültek le kávézni, közel a Deutsches Theaterhez. A beszélgetés alig érte el a kávéívás idejét. Németh zavartan, a szemkontaktust erősen kerülve mondta: Tudod, az a probléma, hogy nem igazán ismerjük mi egymást. Ez pedig egy bizalmi állás!

A gazdasági igazgató nem tudott erre mit mondani, visszarepült Budapestre, felhívta Petrovics Emilt, és elfogadta felkérését. A főigazgató elégedetten fogadta jelentkezését.

Objektív egypercesek, 1987–1988

1. Hogyan lett igazgató a gazdasági igazgató

A legnagyobb hazai filmfesztivál zsűrijében vett részt Babarczy László. Olyan jól sikerült a szereplése, hogy Kóvári, a Filmfőigazgatóság főigazgatója felkérte, hogy legyen az Objektív Stúdió igazgatója. Babarczynak ez nagyon tetszett, de nem akarta otthagyni a kaposvári színházat sem. Így kellett neki egy vezető, aki papíron igazgató a tényleges igazgató mellett. Íratott a gazdasági igazgatóval egy tanulmányt az önálló filmstúdiók kialakításáról. Ez, és a Kaposváron együtt töltött négy év eredményezte azt, hogy a gazdasági igazgató elvállalta, hogy az Objektív Stúdió Vállalat igazgatója legyen. Babarczy tanácsára tanácsadóként maradt az Operett Színházban, „Jól jöhet még ez egy esetleges visszaúthoz.” – javasolta szó szerint.

2. Ki csináltasson bélyegzőt?

Az Objektív Stúdió lassan összeállt. A gazdasági igazgató felvette a főkönyvelőt, majd létrejött a gazdasági osztály. A gazdasági igazgató mint igazgató aláírt, de pecsételni nem tudott, mivel a régi bélyegzők már érvénytelenek voltak. Kérdezte a gazdasági igazgató a Filmfőigazgatóság embereit, hogy mit tegyenek, ám választ ők sem adtak. (Ne feledjük, a szocializmusban szinte mágikus erővel bírt egy állami bélyegző!) Gondolt egyet a gazdasági igazgató és megkereste Jákó Vera férjét, aki bélyegzőkészítéssel is foglalkozott és megrendelte a stúdió bélyegzőit. (Ne feledjük: Jákó Vera férje hozta be külföldről az Operett Színház fénymásológját is.) Az első bélyegző első lenyomata a gazdasági igazgató (akkor még igazgató) saját személyi igazol-

ványát illette, aláírni pedig a gazdasági igazgató (akkor még igazgató) írta alá saját azonosító dokumentumát.

3. Bankválasztás

A MAFILM valami miatt nagyon erőltette, hogy a leváló stúdiók a Magyar Hitel Bankkal kössenek szerződést. A gazdasági igazgató és főkönyvelője azonban úgy gondolta, hogy megversenyezteti a bankokat, és azt választják, amelyik a legjobb feltételeket biztosítja. Már a harmadik banknál rájöttek, hogy nincs itt semmiféle verseny, hiszen a bankok ugyanolyan feltételekkel nyújtják szolgáltatásaikat. Nem volt mit tenni, a szimpátia döntött, így választották a Magyar Külkereskedelmi Bankot, ahol két fiatalember humorral, színházi és filmes műveltséggel próbálták meggyőzni őket cégük kiválóságáról. De végül a tea döntött: itt kapták a legjobb teát az összes bank között.

4. A személyi szám ellenőrzése

Feltűnt a gazdasági igazgatónak, hogy több száz statiszta-szerződést kell aláírnia, miközben a forgatáson alig van egy-két tucat ember. Teljesen véletlenül megtudta egy pénzügyminisztériumi munkatárstól a személyi szám ellenőrzésének algoritmusát, így egy ködös őszi estén nekiállt kézi számolással ellenőrizni a számokat. Még az igazán pesszimista pénzügyes elképzeléseit is alulmúlta a valóság: csak néhány személyi szám egyezett. A következtetést mindenki levonhatja. Ekkor gondolta először azt, hogy „Nem biztos, hogy a filmgyártás az ő világa”. (Egy évvel később megismételtette munkatársaival az ellenőrzést az Operett Színház társulatában: természetesen kiderült, hogy a primadonnák, szubrettek és bonvivánok 3-5 évet is letagadtak életkorukból.)

5. Akváriumok az állatkertnek

A gazdasági igazgató kezébe került egy sok száz nyugatnémet márkás számla, amely a stúdió legújabb filmjére lett szignálva. Megkérdezte a gazdasági igazgató: hová lett az a hatalmas akvárium, amiről a számla szól. Ráadásul a filmben sem szerepel! – tette hozzá bennfentesen. Lejátszott – mondta a gyártásvezető egyszerűen és magabiztosan. És miért játszott le? – kérdezte naivan a gazdasági igazgató, akkor igazgató. – Megfőttek az aranyhalak, nem bírták a lámpák magas hőfokát – magyarázta a gyártásvezető. – Majd jön a számla is – tette még hozzá kissé kajánul. Igaza lett: több ezer nyugatnémet márkát fizetett ki a stúdió az aranyhalak kölcsönzéséért és megfőzéséért. Ekkor gondolta a gazdasági igazgató másodszor azt, hogy „Nem biztos, hogy a filmgyártás az ő világa”. De legalább az állatkert jól járt!

6. Színházi tanácsadás

A gazdasági igazgató a filmgyártásban találkozott először a színházi korrupcióval. Történt egyszer, hogy egy nagy budapesti színházat bérelt a stúdió. A színház gazdasági igazgatója túlárzott bérelti díjat állapított meg. A gyártásvezető igyekezett becsületből is a reális szintre lecsökkenteni az árat, de a színház ragaszkodott az elsőre kimondott díjhoz. Ekkor a gyártásvezető új témaként elkezdett beszélni a filmről, kihangsúlyozva, hogy ő nem ért a színházhoz, így nagyon jó lenne egy tapasztalt színházi ember tanácsadónak. De nem művész, hanem gyakorlati ember kellene, lényegében egy tapasztalt gazdasági igazgató. Hallgatott a gazdasági igazgató, érezni lehetett, hogy erősen kalkulál. Végül megkérdezte milyen összegre gondol a gyártásvezető. Amikor meghallotta a háromhavi fizetésének megfelelő összeget, kissé lassan így szólt: „Hát, ha nem találtok mást, én végül is elvállalhatom!” Így is történt: a bérelti díj lecsökkent, mindenki jól járt, legfeljebb az adófizető polgárok jártak rosszul. (A

gazdasági igazgató személyesen hallotta, amikor a bérbeadó gazdasági igazgató, a forgatást követő napon reklamálta, miért nem kapta még meg a tiszteletdíját.)

7. Kósa Feri beszámolója

A stúdiónál töltött idő legnagyobb élménye, amikor 1987. szeptember végén lázasan telefonált Kósa Feri (többeknek Öcsi) Babarczynak, hogy szeretne vele találkozni. A stúdió igazgatói szobájában találkoztak, ahol Babarczy és a gazdasági igazgató ült, Feri pedig állt velük szemben. Kezében egy vastag papírköteget, azt olvasta lassan, értelmezve, remegő hangon. Az I. Lakitelki Találkozón elmondott hozzászólása volt, és ők csak azért kellettek, hogy elfogulatlanul megítéljék, lehet-e ebből bármi baja Ferinek. – Ugye nem, ugye nem? – kérdezte erősen aggódva Feri, de Babarczy és a gazdasági igazgató meggyőzték, hogy nyugodjon meg, nem lesz ebből semmi baja. Sőt! Így is történt.

8. Cannes-i meghívás

A gazdasági igazgató közel egy év után véglegesen rájött, hogy nem érzi otthon magát a filmgyártás világában. Az Operettszínház igazgatója örömmel fogadta volna visszatérését, ám a Filmfőigazgatóság főigazgatója megpróbálta visszatartani. Felajánlotta a gazdasági igazgatónak, ha marad, elviszi a Cannes-i Filmfesztiválra. Nagy volt a csábítás, ám hősünk a színház mellett döntött. Annak igazán örült, hogy a stúdió rendezői mindannyian megpróbálták meggyőzni, hogy maradjon. Álljon itt nevük: Szabó István, Gazdag Gyula, Rózsa János, Kósa Ferenc. Anynyit elértek, hogy a gazdasági igazgató tanácsadóként maradt még 1988. év végéig a stúdióban.

9. Frakk Babarczynak

A gazdasági igazgató már ismerte annyira Babarczyt, hogy tudta, szeretne valamit kérni tőle, de nem igazán szeretné őt megkérni. Éppen a gazdasági igazgató (itt még igazgató) távozásáról beszéltek. Szóba került természetesen a cannes-i fesztivál is, ennek kapcsán az ottani kötelező részvételek fogadásokon. Végül kibújt a szög a zsákból: kiderült, hogy nincs frakkja Babarczynak. (Akkoriban még csak kevés embernek volt frakkja Magyarországon, így nem volt meglepő, hogy Babarczynak sincs.) Mosolyogva, fejét félrehajtva kérte: Sanyi, ugye megcsináltad? És ugye ez nem szabálytalan? Megnyugtatta a gazdasági igazgató (akkor még igazgató), hogy a frakk bekerül a stúdió leltárába és raktárába, Babarczy Cannes-ban pedig munkaruhaként viseli majd. Nagy kő esett le akkor Babarczy szívéből!

10. Filmkölcsönzés

A MAFILM egyik legnagyobb kincsestára az a videótár volt, ahonnan a cég dolgozói szabadon kölcsönözhettek olyan filmeket is, amelyeket a nagyközönség nem láthatott. A gazdasági igazgató rendszeres látogatója volt a tégának. Egy éves filmes korszaka alatt több tucat filmet nézett meg családjával. Legjobban ezért fáj a szíve, amikor 1988 nyarán visszatért dolgozni – immár újra gazdasági igazgatóként – a Fővárosi Operettszínházba.

(Venczel Sándor írásának közlésével folytatjuk a „Színházi egypercesek” sorozatát, amelyek első része a kaposvári emlékekből lapunk 2015. évi 1. számában látott napvilágot. A szöveget most is a szerző által gondozott www.szinigazdasag.hu honlapról vettük át. A nemcsak színházi szakembereknek szóló weboldalra ezúton is felhívjuk olvasóink figyelmét.)

DEME Péter

Múzeumok a változó világban

A Magyar Levéltárosok Egyesülete részéről felkérést kaptam, hogy a 2017. évi vándorgyűlésen (Miskolc, július 10–12.), a plenáris ülésen tartsak előadást *Múzeumok a változó világban* címmel. Ez a megtisztelő meghívás indított arra, hogy részletesebben megfogalmazzam, hogyan látom a változó világ hatására változott és változó hazai múzeumi szférát. Megközelítem és áttekintésem óhatatlanul szubjektív, hiszen az utóbbi harminc esztendőben valamilyen formában részese, némelykor aktív alakítója voltam ennek a folyamatnak.

I.

Talán nem érdektelen néhány, részben igencsak történetinek nevezhető definícióval kezdeni.¹ Mi is hát a múzeum? Az 1916-ban megjelent *Révai Nagy Lexikona* szerint „közérdekű s tudományos, kulturális vagy művészeti szempontból értékes tárgyak gyűjteményének állandó kiállítása. (...) A szorosabb értelemben vett múzeumok eredete a középkor végére esik s történetük nyomon követi a gyűjtését.”² Az 1967-es *Művészeti lexikonban* ez olvasható: „a kultúra valamely területéről való, megőrzésre méltó tárgyak gyűjtésével és őrzésével foglalkozó, azokat tudományosan feldolgozó és kiállító intézmény. (...) A 19. században a múzeumok nagy fellendülésnek indultak. (...) A jelentősebb magyar múzeumok nagyrészt a 19. sz. végén jöttek létre.”³ Az ezzel szinte egy időben megjelent *Kislexikon* lakonikus tömörséggel ennyit írt: „kulturális értéket képviselő régi tárgyak gyűjtő- és bemutató helye.”⁴ Évtizedekkel később a *Magyar Nagylexikon* körültekintőbben fogalmazott: „tárgyi emlékeket (történeti, kulturális, tudományos stb.) őrző és bemutató intézmény; nyilvános művészeti és/vagy tudományos gyűjtemények, valamint az azoknak otthont adó épületek 17–18. században elterjedt neve.”⁵

Az 1946-ban létrehozott Múzeumok Nemzetközi Tanácsa (International Council of Museums) jelenleg is érvényes definíciója szerint „A múzeum profitra nem törekvő, a társadalom és fejlődése szolgálatában álló, a köz számára nyitott állandó intézmény, amely az emberek és környezetük anyagi és szellemi bizonyítékait gyűjti, megőrzi, kutatja, közvetíti és kiállítja tudományos, közművelődési és szórakoztató céllal.”⁶ Ehhez sokban közelít Giovanni Pinna megfogalmazása, aki André Malraux nyomán („a múzeum az emberiség legemelkedettebb gondolatai összegzésének egyike”) ezt vallja: „a múzeum az emberiség találkozóhelye, kollektív emlékezet, egy-egy közösség megnyilvánulásának színtere, ahol az adott közösség hétköznapi és szellemi életének története, kulturális életrealitása, valamint az a képessége tükröződik, amellyel történelmi múltját saját kora valóságához tudja kapcsolni.”⁷

Napjainkhoz közelítve lássuk először a hatályos múzeumi törvény definícióját: „A múzeum a kulturális javak tudományosan rendszerezett gyűjteményeiből álló muzeális intézmény,

amely a kulturális javakat és a szellemi kulturális örökség elemeit tudományos, örökségvédelmi, oktatási és ismeretátadási céllal gyűjti, megőrzi, feldolgozza, kutatja és kiállítja, továbbá egyéb formákban közzé teszi. Tevékenységével elősegíti a természeti, társadalmi, művészeti, kulturális és tudományos összefüggések kutatását, megértését, nyomon követi azok jelenkori változásait és folytonos művelődésre ösztönöz.”⁸ Korunk leggyakrabban használt lexikona, a *Wikipédia* magyar változata ugyanezt a meghatározást hirdeti.⁹ Az angol nyelvű *Wikipédia* pedig ezt írja: „A múzeum műtárgyak és más, művészeti, kulturális, történeti vagy tudományos fontossággal bíró objektumok gyűjteményét gondozó (megőrző) intézmény. Számos múzeum állandó vagy időszakos kiállításon teszi hozzáférhetővé a nagyközönség számára ezeket a tárgyakat. A múzeumoknak különböző céljai vannak, a kutatók és specialisták szolgálatától a nagyközönség szolgálatáig. Ezen a téren egyre inkább az utóbbi kerül előtérbe. A 2010-es években, az információ digitalizálásának folyamatos felgyorsulása, valamint a digitális információ tárolási kapacitásának növekedése nyomán a múzeumok hagyományos modellje (a háromdimenziós tárgyak hagyományos, statikus „gyűjtemények gyűjteménye” formája) kitágul, magába foglalva a virtuális kiállításokat és a gyűjteményi tárgyak nagyfelbontású képét, hogy a látogatók az Internet segítségével bárhol olvashassák, tanulmányozhassák és kutathassák azokat.”¹⁰

Nyilván lehetne még szaporítani a definíciós kísérleteket, de talán ennyiből is kiderül, milyen nagy és mély változásokon ment át az elmúlt kétszáz évben a múzeumok világa és a róluk kialakult kép, mennyire felgyorsult az utóbbi néhány évben, évtizedben ez a folyamat. A világ változásához való alkalmazkodás elkerülhetetlenségét már a 19. és 20. század fordulóján Hamburgban tevékenykedő német múzeumi szakember, Alfred Lichtwark megfogalmazta. Szerinte ugyanis „Mindaddig, amíg a múzeumok kővé nem dermednek, változásokon kell keresztül menniük. Minden nemzedék új feladatokat fog számukra adni.”¹¹

Ennek a gondolatnak a szellemében törekszem az alábbiakban végiggondolni, milyen jelentős változások mentek-mennek végbe a muzeális intézmények munkájában, mindennapjaiban, az itt dolgozók gondolkodásában az elmúlt mintegy négy évtizedben.

II.

Kezdjük azzal, hogy az érdemi változások folyamata a hetvenes években, a közművelődési párthatározattal (1974) és a közművelődési törvénnyel (1976), illetve ezek előkészítésével kezdődött.¹² Egyre több múzeumban, muzeális intézményben alkalmaztak közművelődéssel foglalkozó szakembert, a nagyobb intézményekben önálló közművelődési osztályok alakultak. A folyamat természetesen lassú volt és ellentmondásos. Egyrészt a központi elvárás mellett központi forrás csak korlátozottan állt rendelkezésre, másrészt az intézményekben is elég jelentős ellenérzés (hogy ne mondjuk ellenállás) volt tapasztalható. Ez utóbbi alapja az a meggyőződés volt, ami az 1968-as *Kislexikon* meghatározásával esik egybe, vagyis hogy a múzeum „kulturális értéket képviselő régi tárgyak gyűjtő- és bemutató helye”, ahol tehát nem kell mindenféle „bohóckodás”, rendezvény, a múzeum nem művház stb.

Aztán, mint az esetek többségében, itt is kiderült, hogy a múzeumi közművelődés terén tevékenykedők (azok is, akik már korábban is aktívak voltak e téren és azok is, akik ezekben az években kerültek muzeális intézménybe) megértették a gyűjtéssel, megőrzéssel, feldolgozással kapcsolatos munka sajátosságait, tudták közvetíteni ezek eredményeit, elsősorban a kiállításokhoz kapcsolódva. Az 1980-as évek második felére a kisebb intézményekben már a szakmai munka szerves, nélkülözhetetlen részévé vált ez a terület, de a nagyobb, megyei és országos múzeumokban is túllépte a megtűrt kategóriát.

III.

Az 1980-as évek végén újabb nagy változás vette kezdetét, amely mintegy tíz esztendő alatt jelentősen átalakította a muzeális intézmények és a helyi közösségek, illetve a látogatóközönség viszonyát. Megjelent a marketing és a public relations fogalma, eszköztársa. Jellemző, hogy az első, saját szervezésben tartott múzeumi marketing tanfolyamot már 1991-ben megszervezték az igényt felismerők.

Ennek megint legalább két oka volt. Az egyik külső: a nálunk ezen a téren (is) előbbre járó országokban, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban és Nyugat-Európában ekkor már jelentős teret hódítottak ezek az eszközök a múzeumok működésében. A másikat belső (hazai és egyben intézményen belüli) oknak nevezhetjük. A rendszerváltozásnak nevezett folyamatban, összefüggésben a fenntartók körében bekövetkező változásokkal, fokozatosan (néha pedig hirtelen és eklektikusan) csökkent a kulturális intézmények, köztük a múzeumok működtetésére, fenntartására fordítható forrás. (Egyértelműbben fogalmazva: a korábnál is erősebben érvényesült a költségvetési maradék-elv, vagyis annyit fordítottak e területekre, amennyi maradt.) Tarthatatlanná vált az a korábbi évtizedekben többé-kevésbé bevált érv, amely szerint a közgyűjtemények a társadalom számára fontos és nélkülözhetetlen feladatot látnak el, így tehát az államnak vagy a társadalom más képviselői szervezetének kötelessége a fenntartás, a finanszírozás. Ezt nyíltan ugyan soha senki nem vonta kétségbe, de egyre nyilvánvalóbb lett, hogy kizárólag ezzel az érveléssel nem lehet megszerezni a fenntartáshoz szükséges forrásokat. Más eszközök után kellett tehát nézni, amelyekkel a fenntartó és a helyi közösség is meggyőzhető volt arról, szüksége, szükségük van a közgyűjteményekre, így a múzeumokra is. Ezek ugyanis nem csupán a múlt bizonyítékait, tárgyi (és szellemi) hagyatékát gyűjtik, őrzik, feldolgozzák és közzéteszik, hanem hasznos és érdekes programokat kínálnak a szabadidő eltöltéséhez is. A megújuló, vonzóbbá tett kiállításokat, a kapcsolódó rendezvényeket pedig ismertté kellett tenni mindazok körében, akik bármilyen formában hatással lehettek a finanszírozásra kötelezett állami-önkormányzati szervezetekre.

E felismerés terjedésével párhuzamosan egyre erőteljesebben megfogalmazódott az igény egy szakmai civil szervezet létrehozására. Több éven át tartó vita, hosszas és ellentmondásoktól sem mentes előkészítő munkát követően 1990 végén megalakult, majd a következő év tavaszán be is jegyezték a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesületet.¹³ Szinte ezzel párhuzamosan, sőt időben kissé megelőzve, létrehozták a Magyar Múzeumok Szövetségét, az intézmények, vagy inkább vezetőik szervezetét. Ez utóbbi néhány év után lényegében megszűnt ugyan, de – mint arra később utalok – a szakterületen azután több érdekképviseleti szervezet is alakult. További négy évbe telt, mire elindulhatott a szakma és az érdeklődők folyóirata, a *Magyar Múzeumok*. A Pulszky Társaság kiadásában a lap 1995-től 2007-ig negyedévente, 2008-ban hat alkalommal jelent meg, 2009 óta pedig elektronikus folyóiratként olvasható napi frissítéssel.¹⁴

Az itt érintett folyamatok kölcsönhatásban voltak a ma már egyre ritkábban emlegetett, pedig a múzeumi területen jelentős hatással járó holland-magyar együttműködéssel, amely a holland fél kezdeményezésére indult 1993-ban, a két ország kulturális tárcájának támogatásával. A Pulszky Társaság és a Museumvereniging szervezésében mintegy fél tucatnyor jártak magyar múzeumi vezetők és szakemberek tapasztalatcserén Hollandiában, s majdnem tucatnyi 3-4 napos képzést tartottunk az akkori fiatalabb generáció (40 évesek és fiatalabbak) mintegy 100 képviselőjének a múzeumi menedzsment témakörében Magyarországon. Az így szerzett elméleti és gyakorlati tapasztalatokat a múzeum mint intézmény vezetéséről, menedzseléséről, az egyes részterületek kezeléséről sokan hasznosították, hasznosítják közülük a mai napig is. Minden valószínűség szerint abban is fontos szerepe volt ennek a program-

nak, hogy 2006-ban a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum keretében minisztériumi kezdeményezésre létrejött a Múzeumi Oktatási és Képzési Központ (2015-től Oktatási és Módszertani Központ). Az ottani akkreditált képzési formák tartalmilag sok elemükben támaszkodnak az együttműködés során megismert, megtanult módszerekre, eszközökre, tapasztalatokra.

Ugyancsak az 1990-es évek „terméke” a *Múzeumok Majálisa* (1996 óta), amelynek az volt az alapvető célja, hogy a hazai muzeális intézményeket népszerűsítse, kínálatukat megismertesse a nagyközönséggel. Ugyanezt a célt szolgálja az 1997 óta immár a szakma határain túl is általánosabb ismertségre szert tett *Az év múzeuma* pályázat.

S végül kiemelkedő jelentősége volt a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvénynek. Előkészítésében a szakma szervezetei, különösen a Közművelődési és Közgyűjteményi Dolgozók Szakszervezete fontos és érdemi szerepet játszottak. Sajnálatos, hogy – miként sok más esetben is történt – a megszületett jogszabály több ponton is jelentősen eltért a konszenzussal kidolgozott és betervezett változattól. Arról nem is beszélve, hányszor módosították azóta...

IV.

A harmadik évezred első másfél évtizedében folytatódott, sőt felgyorsult a hazai muzeális intézmények változása. 2002-ben a múzeumi szakma, jelentős mértékben a Pulszky Társaság szervezésében, több programmal is megemlékezett a Magyar Nemzeti Múzeum (egyben a Magyar Természettudományi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár) alapításának 200. évfordulójáról. Februárban az OSZK-ban nyílt meg a *Műzsák kertje. A magyar múzeumok születése* című kiállítás, amelynek katalógusa is megjelent, igaz, már a tárlat bezárása után. Októberben a Pulszky Társaság fiatal muzeológusok tagozata és a Tatabányai Múzeum háromnapos konferenciát rendezett *Múzeumaink ma és holnap* címmel. S a legnagyobb, leginkább maradandó eredmény a decemberben a Tarsoly Kiadónál megjelent *Magyar múzeumi arcképcsarnok*, amely minden bizonnyal a magyar múzeumügyben és -ügyért az első kétszáz évben tevékenykedők legteljesebb katalógusa.¹⁵

Nem hagyható említés nélkül, hogy ebben az esztendőben alakult meg a Magyarországi Tájházak Szövetsége, azután 2004-ben a Megyei Múzeumi Igazgatóságok Szövetsége (ma Magyar Vidéki Múzeumok Szövetsége), majd 2005-ben az Országos Közgyűjtemények Szövetsége. Az ICOM Magyar Nemzeti Bizottságával együtt ezek a terület országos hatáskörű szakmai szervezetei, amelyek hosszabb ideig egymás mellett, olykor – sajátos érdekeik mentén – egymás ellen működtek, de az utóbbi években, felismerve az együttes fellépés, az egyeztetés szükségességét, egyre inkább az együttműködés jellemzi tevékenységüket.

2003-ban a Pulszky Társaság két szakmai díjat alapított. A *Pulszky Ferenc-díj* a kiemelkedő szakmai életutat ismeri el, a *Pulszky Károly-díj* pedig olyan 40 év alatti szakembernek adományozható, aki valamely területen már jelentős eredményt mutatott fel. 2014-ben, a szervezet alapításában kiemelkedő szerepet játszó szakember emléke előtt tisztelegve, *Éri István-díj*at alapított a Társaság, amellyel a szakmai szervezetben végzett kiemelkedő tevékenységet díjazták. Ugyancsak 2003-as alapítású a *Műtárgyvédelemért – Balázs Ágnes-díj*, amelynek évenkénti odaítéléséről a Társaság műtárgyvédelmi tagozata dönt. 2005-ben a kis múzeumok tagozata alapította a szintén évente odaítélt *Poroszlai Ildikó emlékérmét*.

2003 azért is emlékezetes, mert ebben az évben bocsátotta szakmai vitára a kulturális kormányzat *A megújulás kényszere – múzeumi modernizáció* című stratégiai tervet, amelyet számos szakember bevonásával a kulturális-közgyűjteményi adminisztrációba akkoriban bekevert kollégák dolgoztak ki. Ennek két fő célterülete volt. Az egyik a műtárgyállomány védel-

mének fejlesztése, amelynek érdekében múzeumi állományvédelmi programot indítottak és komoly szakmai összefogással, központi finanszírozással jelentős eredményeket értek el.¹⁶ A másik stratégiai cél a kulturális örökség széleskörűen és egyenlően hozzáférhetővé tétele volt. Ezt szolgálja az elavult állandó kiállítások megújítása, illetve újak létrehozása az önkormányzati múzeumokban, központi költségvetési támogatással. Ez lett közismertebb nevén az *Alfa-program* (2014-től *Kubinyi Ágoston Program*) a közgyűjteményi és közművelődési tevékenység sajátos szimbiózisát megvalósító intézmények, a múzeumok látogatóbarátságának elősegítése érdekében. Ugyancsak ebben az évben indult el központi, minisztériumi koordinációval a *Múzeumok Éjszakája* rendezvény, amely mára talán a terület legnagyobb, legtöbb embert megmozgató vállalkozásává vált. Mindenképpen pozitívként kell kiemelni, hogy – számos változtatás és módosítás mellett is – ezeket a programokat és finanszírozásukat a politikai változások ellenére sikerült megtartani.

Ugyanakkor az is érzékelhető volt, hogy a szakmai irányítást gyakorló minisztérium és a fenntartó önkormányzatok egyaránt az állandó kiállítások megújítását, korszerűsítését, friss és vonzó időszaki kiállítások rendezését és egyre több, elsősorban ezekhez kapcsolódó múzeum-pedagógiai, múzeumdrágógiai, közművelődési program kialakítását várják el az intézményektől. Ezt a tendenciát kívánta-kívánja elősegíteni a *Múzeumok Mindenkinek Program*, amelynek keretében 2006 óta szervezik meg sok-sok rendezvénnyel és a hagyományos múzeum-pedagógiai évnnyitóval a *Múzeumok Őszi Fesztiválját*.

A 2004 óta az Európai Unió támogatásával kiírt pályázatok is elsősorban a közvetlen környezet, a helyi közösség, az oktatás számára ajánlott programok kidolgozását és támogatását irányozták elő, s csak másodlagosan, olykor bújtatva volt mód a pályázó intézmény belső fejlesztésére, korszerűsítésére. Ma is több olyan EFOP- (Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív) programban vesznek részt a kulturális (köztük a muzeális) intézmények, amelyek kifejezetten a társadalmi hasznosság és a közoktatás fejlesztése érdekében nyújtanak forrásokat számukra. Így például a *Kulturális intézmények a köznevelés eredményességéért* című, 5 milliárd forintos kerettel gazdálkodó program célja, hogy a kulturális intézmények támogassák a nevelési-oktatási intézmények tanulóinak tanórán kívüli ismeret- és tudásgyarapításának fejlesztését, valamint ennek érdekében bővítsék a kulturális szolgáltatásokat, tevékenységeket és a programkínálatot. A 3 milliárd forintos keretet tartalmazó *Cselekvő közösségek, aktív közösségi szerepvállalás* című projekt átfogó célja a társadalmi aktivitás növelése, a fejlesztésbe bevont településeken a közösségi szerepvállalás erősítése, a települések önkormányzatai, kulturális intézményei és lakosai közötti kapcsolatok erősítése, az együttműködés kultúrájának magasabb szintre emelése. Ezen belül kiemelt cél, hogy a kulturális intézmények egyedi eszközeivel folyamatos szakmai-módszertani támogatást biztosítsanak a települések, kulturális intézményeik és civil szervezeteik számára társadalmi kohéziót erősítő, közösségfejlesztési folyamatok megvalósításához. *Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek* címmel 2017 február elején indult 2 milliárdos program, amelyben országos módszertani fejlesztés keretében a múzeumok és könyvtárak kiemelt figyelmet fordítanak az oktatási intézményekre, az aktív, valamint a leendő pedagógusokra és a diákokra. Szolgáltatásaikat oly módon fejlesztik, hogy az új társadalmi-gazdasági igényeket kiszolgáló oktatási intézmények tevékenységét a saját eszközeikkel, illetve a múzeumi és könyvtári szakemberek felkészítésével támogassák.

V.

Időben kissé visszalépve szólnom kell még a 2010-es évek elejéről. Időrendben arról, hogy széles körű egyeztetés és szakmai vita után a Pulszky Társaság közgyűlése 2011-ben megalapította *Az év kiállítása* díjat, amellyel a legeredetibb, magas színvonalon megvalósított,

korszerű kommunikációval és programokkal kísért kiállítást ismeri el. Ma már ez is eléggé ismertté vált a szélesebb közönség előtt. A következő évben, ugyancsak hosszú, érdemi előkészítő munka és sok eszmecsere után, az ICOM nemzetközileg ismert és korábban magyarra fordított Etikai Kódexét is alapul véve, a közgyűlés elfogadta a hazai szakma számára irányadó etikai kódexet.

2011 más szempontból is jelentős változásokat hozott. Megjelent a muzeális intézmények kiállításainak kedvezményes látogatására vonatkozó kormányrendelet módosítása. Miután ez a legjelentősebb közgyűjteményi szakmai szervezetek tagságához kötötte a kiállítások díjmentes látogatását, a Pulszky Társaság tagsági kártyát és elektronikus tagnyilvántartást vezetett be, emellett sikerült megújítani és naprakészen tartani honlapját (www.pulszky.hu), amelyen egyébként a jelen írásban említett dokumentumok és események közül is számos megtalálható. Havi hírlevelünk a tagokon kívül további több száz érdeklődőhöz eljut, szakmai rendezvényeink pedig jórészt a szakterületet érintő és érdeklő legfontosabb kérdéseket tűzik napirendre.

Ebben az időszakban intézményeink működési környezete is jelentősen módosult – többször is. Voltak összevonások az országos múzeumok körében, s ez az esetek jelentős részében – finoman fogalmazva – nem volt nehézségektől mentes folyamat. A vidéki intézmények sorsa sem volt könnyebb. Hiszen 2012-ben a megyei múzeumi szervezeteket (sok más intézménnyel együtt) az addigi fenntartók, a megyei önkormányzatok helyett a frissen létrehozott Megyei Intézményfenntartó Központok alá rendelték, majd, miután igen hamar kiderült, hogy ez a megoldás tarthatatlan, 2013-tól az ide tartozó muzeális intézmények többségét a helyi önkormányzatok kezelésébe adták. Általánosságban úgy is fogalmazhatunk, hogy viszakerültek oda, ahol létrehozták, alapították őket.

Ugyanakkor a kettős fenntartóváltással járó és hosszú ideig tartó bizonytalanság, a számtalan adminisztrációs és egyéb teher nagyon megnehezítette az életüket. Az pedig azóta is gondot okoz, hogy a fenntartóvá vált, de erre forrással többnyire nem rendelkező önkormányzatok közül számos nem vesz részt intézménye finanszírozásában, mások pedig a kulturális (sőt sokszor szociális és sport) intézmények szervezeti összevonását szorgalmazzák. Még szerencse, hogy a megyei hatókörű városi, valamint a területi és tematikus múzeumok a költségvetési törvényhez kapcsolódva (egyelőre) garantált központi forrást kapnak. És az is, hogy emellett – ha szűken mérve is, de – vannak megpályázható hazai és (egyelőre) európai fejlesztési források.

VI.

Ha megkíséreljük összefoglalni az eddigiekben vázolt, a muzeális intézmények léteben és működésében bekövetkezett változásokat, illetve a jelenlegi helyzetet, véleményem szerint az alábbi elemek a legfontosabbak.

1. Az intézményeknek olyan fenntartói vannak (állam, önkormányzat, egyház, néhány esetben alapítvány, egyesület vagy magánszemély), amelyek vagy akik többnyire fontosnak tartják létüket és működtetésüket. A vonatkozó 1997-es törvény – a számos esetben koherensnek egyáltalán nem mondható módon történt sok módosítás ellenére – alapvetően biztosítja fennmaradásukat, az éves költségvetési törvény kapcsán megszabott központi támogatással együtt. Súlyos gond azonban, hogy sem a fenntartói szerepben lévő önkormányzatok saját pénzügyi hozzájárulását, sem az említett központi forrás cél szerinti felhasználását nem ellenőrzi kellő mértékben és szigorúsággal a szakmai felügyeletet a jogszabály alapján ellátó minisztérium.

2. A központilag nyújtott és (ahol van) a helyi finanszírozás a tapasztalatok szerint vagy csak a bérekre elegendő, vagy jobb esetben éppen fedezi az alapkiadásokat. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy muzeális intézményeink kötelezően előírt és tényleges bevételei rendkívül

vül különböző mértékűek, függnek a mérettől, a földrajzi helyzettől, a régészeti feladatoktól és sok minden egyébtől is. Az arány a teljes költségvetés 15%-ától kb. 60%-áig terjed. Ez is oka és magyarázata, hogy nagyon sok a pályázat és szerencsére többségük eredményes és sikeres. Ki kell emelni a Nemzeti Kulturális Alap Múzeumi, majd Közgyűjtemények Kollégiuma támogató szerepét. Ezek többnyire nem nagy összegek, de nélkülük sok program, fejlesztés nem jöhetett volna létre. Nagy változás tehát a korábbi időszakokhoz képest, hogy az intézmények jelentős része megtanult jól pályázni, és megtanulta, hogyan tudja a szakmai és a közösségi-közönség szempontokat egyaránt érvényesítve a lehető leghasznosabban felhasználni az így szerzett forrást. És persze megtanulták a magyar (és EU-s) bürokrácia tolvajnyelvét is.

3. Rendkívül jelentős változás közepette vagyunk, ami a digitalizációt illeti. Nagyobb múzeumaink jórészt már a gyűjteményi anyag mintegy felét rögzítették elektronikusan, nagyobbbrészt belső használatra, de sok közülük a (virtuális) látogató számára is hozzáférhető. Kisebb intézményeinknél igen jelentős különbségek tapasztalhatók, ami nyilvánvalóan a vezető (és esetenként a fenntartó) érdeklődésével, hozzáértésével, szakértelmével és forrásszerző képességével is összefügg. A 2017 nyarán kormányhatározatban elfogadott Közgyűjtemények Digitalizálási Stratégiája remélhetőleg újabb lendületet és jelentős fejlődést hoz ezen a téren.¹⁷

4. A megújított és új kiállítások, akár az állandónak nevezettek (ami inkább csak néhány évet, egy évtizedet jelent ma már), akár az időszakiak, számos új, korszerű módszert és eszközt alkalmaznak, hogy vonzzák a látogatókat, felkeltsék és fenntartsák érdeklődésüket. Több esetben jól láthatók a nagyközönségnek szánt hirdetések is. Itt is nagyok a különbségek, de általános tendenciának tekinthető, hogy ma már alig-alig akad olyan intézményvezető vagy szakember, aki tiltakozna az ellen, hogy a múzeum, s főleg annak kiállítása attrakciót jelent. Speciális attrakciót persze, hiszen az alapot mégiscsak a gyűjteményi tárgy és a benne, mögötte rejlő ismeret jelenti. Ha nem így lenne, akkor nem sokban különbözne a múzeumi kiállítás más látványosságoktól.

5. Végül még valami. Eddig nem említettem, de évek óta alapvető probléma a bérhelyzet. A közalkalmazotti bértábla korszerűsítését, módosítását helyettesítő pótlék legjobb formájában sem lenne alkalmas és főleg elegendő a jelentős lemaradás behozására. Ráadásul azonban olyan mértékben csúsztak össze a bérek, hogy – számos kolléga beszámolója szerint – már alig van különbség a középfokú végzettségű kezdő és a tudományos minősítéssel rendelkező tapasztalt muzeológus fizetése között. Emellett 2017 első felében sok intézményvezető látta úgy, hogy év végén nem lesz miből működni, mert nem kapták meg teljes mértékben a kötelező illetményemelésekhez szükséges forrásokat. Ez alapvetően ugyan szakszervezeti érdekvédelmi kérdés, de a Pulszky Társaság, akárcsak a többi szakmai szervezet, nem hagyhatja szó nélkül. Már csak azért sem, mert egyre gyakrabban találkozunk azzal, hogy jó szakemberek hagyják el intézményeinket biztosabb és magasabb fizetésért.

*

Több mindenről nem tudtam szót ejteni ebben az egyébként is inkább csak vázlatos írásban. Például a kulturális alapellátás és az életpálya-modell kérdéséről, a régészet körül évek óta tartó, meglehetősen zavaros és sokszor következtelen jogszabályalkotásról, a muzeális intézményekben őrzött műtárgyak kiadásának problémaköréről. De nem esett szó a nemzetközi, elsősorban európai kapcsolatok építéséről sem. Remélem, a legfontosabb változásokat és a tendenciákat sikerült felvillantanom. És ennek fényében nem alaptalan azt állítani, hogy Alfred Lichtwark e cikk elején idézett mondása ma is igaz: „Mindaddig, amíg a múzeumok kővé nem dermednek, változásokon kell keresztülmenniük. Minden nemzedék új feladatokat fog számukra adni.” A múzeumok Magyarországon is többnyire ennek megfelelően reagálnak a társadalmi változásokra.

Jegyzetek

1 Az ötletet köszönöm Zsigmond Gábornak, a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum tudományos főigazgató-helyettesének.

2 Révai Nagy Lexikona. XIV. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Intézet, Budapest, 1916. 131. o.

3 Művészeti lexikon. Főszerkesztők: Zádor Anna és Genthon István. 3. kötet, L–Q. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 404–405. o.

4 Kislexikon. Szerkesztette: Ákos Károly. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 613. o.

5 Magyar Nagylexikon. 13. kötet. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2001. 394. o.

6 A museum is a non-profit, permanent institution in the service of society and its development, open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits the tangible and intangible heritage of humanity and its environment for the purposes of education, study and enjoyment. = <http://icom.museum/the-vision/museum-definition>. Megjegyzendő, hogy az ICOM évek óta dolgozik egy új, az utóbbi években bekövetkezett gyors és jelentős változásokkal lépést tartó múzeumi definíció kialakításán.

7 Lanfranco Binni – Giovanni Pinna: A múzeum. Egy kulturális gépezet története és működése a XVI. századtól napjainkig. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. 73. o.

8 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről, 42.§ (1) bek.

9 <https://hu.wikipedia.org/wiki/Múzeum>

10 Saját fordítás; az eredeti szöveg: „A museum is an institution that cares for (conserves) a collection of artifacts and other objects of artistic, cultural, historical, or scientific importance. Many public museums make these items available for public viewing through exhibits that may be permanent or temporary. Museums have varying aims, ranging from serving researchers and specialists to serving the general public. The goal of serving researchers is increasingly shifting to serving the general public. As of the 2010s, the continuing acceleration in the digitization of information, combined with the increasing capacity of digital information storage, is causing the traditional model of museums (i.e. as static bricks-and-mortar „collections of collections” of three-dimensional specimens and artifacts) to expand to include virtual exhibits and high-resolution images of their collections that patrons can peruse, study, and explore from any place with Internet. = <https://en.wikipedia.org/wiki/Museum>

11 Az idézetért ugyancsak Zsigmond Gábornak mondok köszönetet.

12 Lásd: az MSZMP Központi Bizottságának határozata a közművelődés fejlesztésének feladatairól (1974. március 19–20.); valamint: 1976. évi V. törvény a közművelődésről.

13 Az előkészületek, szakmai viták, majd a megalakítás utáni első évek történéseit foglalja össze az alábbi kiadvány: Dokumentumok a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület létrejöttéről és 1991–1992. évi tevékenységéről. Budapest, 1993.

14 www.magyarmuzeumok.hu. Érdemes megjegyezni, hogy 2017-ben a Pulszky Társaság és az Arcanum Adatbázis Kft. együttműködésével megtörtént a folyóirat nyomtatott változatának digitalizálása.

15 Magyar múzeumi arcképcsarnok. Főszerkesztő: Bodó Sándor – Viga Gyula. Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, Budapest, 2002.

16 Az ezzel kapcsolatos információk ma is elérhetők: www.allomanyvedelem.hu

17 http://www.kormany.hu/download/9/ac/11000/Kozgyujtemenyi%20Digitalizalasi%20Strategia_2017-2025.pdf

VÁMOSI Katalin

Mazsaroff Miklós festőművész tájképei

Az 1997. szeptember 6-án Miskolcon elhunyt neves alkotó, Mazsaroff Miklós halálának huszadik évfordulójára emlékezünk idén a miskolci Herman Ottó Múzeum – Miskolci Galériában rendezett tárlattal.¹ Az 1929. december 24-én Alsózsoltán született festőművész a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége Észak-Magyarországi Területi Szervezetének művészeti titkáráként tizenhét éven keresztül irányította és szervezte három megye: Borsod, Heves és Nógrád képzőművészeti életét. Közéleti tevékenysége – a zsűrizések, a szakmai érdekképviselés, a kiállítások, alkotótelepek szervezési munkái és a nemzetközi kapcsolatok ápolása – idejének jelentős részét lekötötték, de ő nagy szeretettel, szorgalmasan és kitartóan végezte a közösségért vállalt feladatait. Többek között koordinálta és szervezte a vologdai művésztelepre utazó magyar grafikusok és a miskolci művésztelepre érkező bolgár grafikusok útjait. A cserekapcsolat révén Mazsaroff Miklós is járt Vologdában 1980-ban Lenkey Zoltán, Tóth Imre miskolci művészek társaságában, majd 1982 nyarán két hónapot töltött el Feledy Gyula, Lenkey Zoltán és Pető János miskolci grafikusokkal a városban és környékén. Számos vázlatot készített az ottani öreg faházakról, templomokról, városrészekről. A Vologdától északra fekvő településeken, Ferapontovóban és Kirillovban lelkesen tanulmányozta a változatos, formáiban izgalmas vidéket, az öt-hat régi faházból álló falvacskákat. Megismerkedett az ott élő jószívű, igazlelkű emberekkel, akik kevés betevőjüket is megosztották egymással. Itt készült képeinek tárgyát túlnyomórészt ezek a régi műemlék épületek adták, amelyeken át az orosz nép lelkületét, múltját, kultúráját tudta megragadni (*Öreg faház Kirillovban*. 1982, pasztell, papír, magántulajdon; *Kirillovi ház a tónál*. 1982, pasztell, papír, magántulajdon; *Kirillovi faház*. 1982, pasztell, papír, magántulajdon; *Kirillovi tó*. 1982, pasztell, papír, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat; *Kolostori bástya Kirillovban*. 1983, pasztell, papír, magántulajdon; *Ferapontovói táj*. 1984, pasztell, papír, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat).

A Vologdai utazását követő évben, 1983-ban festette le és rajzolta meg tussal az orosz táj tipikus fehér nyírfáit (*Nyírfák a mocsárban*. 1983, pasztell, papír, magántulajdon; *Nyírfák a mocsárban*. 1983, tus, papír, magántulajdon). A mocsárban álló kidőlő, lomb nélküli, „haldokló” nyírek ugyanazt a gondolatiságot közvetítik, mint a *Füzek a jeges árban* (1972, olajtempera, farost, Herman Ottó Múzeum). A fűz a halál szimbóluma, ami a mitológiában összekapcsolódik az újjászületéssel, a körforgásban ugyanis élet, halál, újjászületés elválaszthatatlan fogalmak. A víz egyetemes határjelképként az élet és halál mezsgyéjének szimbóluma, a vízkedvelő fák közé tartozó fűz és nyír emiatt a sorsfordulót is jelképezi. A művészt az a különös látvány ragadta meg, amikor a téli tájban misztikus és ijesztő látványt nyújtanak a kosárfüzek törzsének gömbformájú „fejei” és a belőlük kiágazó, égnék meredő piros vesszők. A fa mindig

is kedvelt motívumainak egyike volt, ezek közül is az öreg, korhadt törzsű famatuzsálemeket ábrázolta szívesen.

Mazsaroff Miklós Vologdán kívül dolgozott más nemzetközi művésztelepen is, többek között Bulgáriában, Macedóniában Prilepen, Szlovákiában Síraván és Mihalovcén, továbbá a hazaiak közül Nagymaroson és Salgótarjánban. Macedónia fenséges vidéke különös természeti képződményeivel nagy hatást gyakorolt rá, amikor 1979-ben Prilepen járt a művésztelepen. Az ottani sziklák szokatlan formájú kövei olyannyira megihlették, hogy egész sorozatot készített róluk, még 1986-ban is megfestette a témát (*Kövek találkozása*. 1979, pasztell, papír, magántulajdon; *Prilepi* kövek I. 1979, tus, papír, magántulajdon; *Prilepi* kövek II. 1979, tus, papír, magántulajdon; *Prilepi* kövek III. 1979, tus, papír, magántulajdon; *Prilepi* kövek IV. 1979, pasztell papír, magántulajdon; *Prilepi* kövek II. 1979, pasztell, papír, magántulajdon; *Prilepi emlék I.* 1979, linóleummetszet, papír, magántulajdon; *Prilepi emlék II.* 1979, linóleummetszet, papír, magántulajdon; *Prilepi* kövek III. 1986, olajtempera; farost, magántulajdon; *Prilepi sziklák*. 1986, olajtempera, farost, magántulajdon).

Mazsaroff Miklós művei tematikailag négy csoportba sorolhatók. A tájképek, csendéletek mellett megtalálhatók munkásságában az üzemi és mezőgazdasági munkákat ábrázoló képek, valamint a portrék. Mazsaroff mindig a munka szépségének, látványosságának, a tárgyokban, a munkafolyamatokban rejlő festőinek a megragadására törekedett témáitól függetlenül. Aránybeli megoszlásukat vizsgálva életművében jellegzetesen kimagasló a tájképek száma a többi tematikához viszonyítva, így teljesen érthető a szakirodalom általi tájképfestő besorolás.

Számára a természet, a táj mindig ihletet adó, kimeríthetetlen téma maradt jellegzetes formáival, a benne élő és szemlélődő ember hangulatával, viszonylataival. Évente pár hetet töltött főként mediterrán országokban, ahol igazán otthon érezte magát és habitusához közelebb állt a délvidék hangulata. Járt északabbra is, Svájcban, Hollandiában, Angliában, Németországban, sőt egy hónapot töltött 1987-ben fiánál, Istvánnál az Amerikai Egyesült Államokban. *Niagara* (1988, olajtempera, farost, magántulajdon) című alkotása e tengerentúli élmény hatására született meg. A hetvenes-nyolcvanas-kilencvenes években barátaival, családjával szervezett tanulmányutak Bulgáriába, Szicíliába, Görög- és Spanyolországba, Portugáliába, Egyiptomba, illetve a Kanári-szigetekre szintén a délvidéki táj varázslatos világa és színei iránti vonzalmát jelezték. Újabb és újabb festmények születésének inspirációját adták, megteremtették az új témákkal való feltöltődés lehetőségét számára. Egyes országokban többször is járt, így legalább kétszer beutazta Spanyolországot, Itáliát, valamint a Kanári-szigeteket is, utóbbi erőteljesen foglalkoztatta képzeletét.

Mazsaroff Miklós külföldi utazásai során rögzítette megfigyeléseit. Számos felvételt készített leendő témáiról, amelyek később átirásai során műtermi magányában segítették munkáját. Az eredeti természeti látványt, mint kiindulási pontot egyéniesítette, módosította ábrázolásain formáinak és színeinek fokozásával, sajátos képkihágásaival, gazdag képzeletvilágával, vízióival. Sohasem használta viszont a torzítás, deformálás groteszkbe hajló eszközeit. Összefogott, precízen megszerkesztett, a lényegyet megragadó, letisztult képi világ bontakozott ki ecsetje nyomán.

Bárhol járt a nagyvilágban, mindig kereste azokat a témákat és kifejezőmódokat, amelyekben lelkének rezdülései leginkább kifejeződhetnek. Ennek köszönhető, hogy képei lélekrajzok, amelyekben önmagáról, saját érzéseiről, belső konfliktusairól is vall a természetten keresztül. Szembeszökő vonzalma a délvidék iránt, viszont a holland tulipánmezők ugyanúgy megihlették, mint az Indiana állambeli táj vagy a visegrádi és nógrádi hegyek, valamint borsod dombos lankái. Festői intuíciója segítségével rátalált az adott táj egyedi jellemzőire, jellegzetes motívumaira, a vidék sajátos belső rendjére, harmóniájára. Azaz valami érzel-

mileg ismerős rendre, amely Bulgáriában jellegzetesen bolgár, Italiában jellegzetesen olasz, Spanyolországban jellegzetesen spanyol és még folytathatnánk a felsorolást. Ezek a tipikus jegyek kézzel foghatóvá válnak tájképein, mint például az orosz tajga végtelensége, amelyet elterülő, szinte a horizontig elnyújtott földszávvá érzékeltet (Tajga. 1983, pasztell, papír, magántulajdon; Tajga. 1982, tus, papír, magántulajdon).

A mediterrán tengerparti képek egyik sajátos típusán – amelyen szintén a végtelenség illúzióját kelti – a víz nagy felülete teljesen „kifolyik” a kép felső széléig. Szokatlan nézőpontból, mintha a hegy tetejéről vagy az épület teraszáról szemlélné a vidéket, lenéz a tengerre, más esetben a kigyóyszerűen benyúló félszigetre (Taormina. 1969, olajtempera, farost, magántulajdon; Szicíliai táj. 1970, akvarell, papír, magántulajdon). A képrészletek felülnézeti beállításával Mazsaroff a teljes panorámát helyezi a néző elé. Ezen kívül tengerparti képeinek még két típusát ismerjük, amelyek teljesen a délvidéki fényeknek, színeknek és a látványos perspektívának szentelődnek. Az egyik csoportba tartozó festmények átlósan vagy félkörívesen szerkesztettek. Ide sorolható a Várnai öblöt (1967, olajtempera, farost, magántulajdon) ábrázoló alkotása, amelyen szinte érzékelhető a fülledt, párás atmoszféra, a déli nap vakító ragyogása. Hasonló kompozíciós megoldással készültek többek között a *Bolgár tengerpart* (1968, olajtempera, farost, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata), a *Panzió Amalfinál* (1969, pasztell, papír, magántulajdon) és a *Sziklás part Malagánál* (1973, olajtempera, farost, magántulajdon) c. festményei. A másik verzióhoz tartozó alkotásokon a három elem: föld, víz, levegő frontálisan egymás mögé kerül, mint a horizontális rétegek. A partszakasz barna tónusaival, illetve a víz kékjének valőrjeivel egzotikus tájképi hangulatot, valamint tónusbeli harmóniát teremt meg (Tengerpart. 1980, olajtempera, farost, magántulajdon; Napospart. 1982, olajtempera, vászon, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata).

Jelentős azoknak a képeknek az aránya, ahol az egzotikus fák, gyümölcsfák és virágok természetes közegükben és szépségükben a tengerparton, az öbölben, a rájuk jellemző helyeken ábrázolódnak a táj részeként. Tobzódó formák és élénk színek szövik át ezeket a festményeket (Dél-spanyol part. 1979, olajtempera, farost, magántulajdon; Spanyol táj. 1981, olajtempera, farost, magántulajdon; Gran Canaria. 1983, olajtempera, farost, magántulajdon; Vörös sziklás táj. 1987, olajtempera, farost, ismeretlen helyen; Tengerpart banánfákkal. 1988, olajtempera, farost, magántulajdon; Mediterrán táj. 1992, olajtempera, farost, Miskolci Galéria).

Mazsaroff Miklós minden esetben arról árulkodik, hogy örömeit lelta a mediterrán táj színpompájában, szépségében, gyönyörködött benne, elmerülve tanulmányozta és költői szemlélődésének tárgyává emelte, mint organikus meditációs pontot. Tájképei jeles példái a természetben feloldódó panteista világnézetnek, tükrözik a természetbe vetett hitet.

Tasnádi Attila magyarázata szerint Mazsaroff Miklós stílusváltásánál a hatvanas évek végén meghatározó volt „... a változatos, erősen tagolt észak-magyarországi táj, amely látványbeli adottságai révén bizonyos értelemben már készen kínálta a konstruktív szerkesztés elemeit.”² A nógrádi, salgótarjáni, visegrádi hegyeket, borsodi dombokat, a Mátra és a Bükk lejtős vonulatait ábrázoló festményei, linóleummetszetei és tusrajzai tájképeinek egyik jelentős csoportját alkotják (Salgótarjáni dombok. 1977, pasztell, papír, magántulajdon; Mátrakeresztes. 1977, pasztell, papír, magántulajdon; Salgótarjáni dombok. 1977, tus, papír, magántulajdon; Nógrádi táj. 1977, linóleummetszet, papír, Herman Ottó Múzeum; Nógrádi táj. 1978, olajtempera, farost, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata; Salgótarjáni hegyek. 1979, tus, papír, magántulajdon). Figyelemre méltóak a Bükk-hegységet ábrázoló téli képei, ahol a vertikális kompozíció érvényesül a hegycsúcsok magasba törésének érzékeltetésére. (Tél a Bükkben. 1969, olajtempera, farost, Herman Ottó Múzeum; Havas táj. 1974, olajtempera, farost, Herman Ottó Múzeum; Bükk télen. 1975, olajtempera, farost, Herman Ottó Múzeum;

Úton a Bükkben. 1985, olajtempera, farost, magántulajdon; *Bükk télen*. 1986, olajtempera farost, magántulajdon). Ellenben a piros-zöld szíkontrasztra épülő, lankás Bükki tájképeit horizontálisan szerkeszti. (*Bükki lankák*. 1972, olajtempera, farost, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat; *Bükki lankák*. 1975, olajtempera, vászon, Herman Ottó Múzeum; *Borsodi táj*. 1983, olajtempera, farost, Miskolci Galéria). Tökéletes a hangolás mondanivaló és képforma között. Mindkét képtípusra jellemző a nagy színes foltok kontúrozása, amely kontúrvonalak követve a dombok vonulatait, dekoratívan díszítik a képmezőt és ritmusosan vezetik a szemlélődő pásztázó szemét a horizontig. Ez a tendencia későbbi munkáin is jellegzetes marad.

A visegrádi hegyek és a nagymarosi Dunakanyar kedvelt témái közé tartozott. Szinte minden évszakban megfestette vagy tussal megrajzolta, valamint linóleumba metszette. (*Nagymarosi Dunakanyar*. 1969, linóleummetszet, papír, magántulajdon; *Visegrádi hegyek télen*. 1972, olajtempera, farost, magántulajdon; *Vihar előtt*. 1975, olajtempera farost, Herman Ottó Múzeum; *Nagymarosi Dunakanyar*. 1984, olajtempera farost, magántulajdon; *Nagymarosi Dunakanyar I-II*. vázlat, 1984, akvarell, papír, magántulajdon; *A Duna Nagymarosnál*. 1986,

Tajga

pasztell, papír, magántulajdon). Legszebbek az őszi változatok, amelyek korai időszakában készültek, de színei úgy izzanak, mint későbbi tengerparti képein (*Visegrád ősszel*. 1968, olajtempera, farost, magántulajdon; *Visegrád ősszel*. 1970, olajtempera, farost, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata).

Városunk változása címen több darabból álló sorozatot készített Miskolc fejlődéséről, az épülő lakótelepekről a belváros szélén és az Avason, valamint a város gyárainak terjeszkedéséről (*Városunk változása I.* 1974, olajtempera farost, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata; *Városunk változása I.* 1984, pasztell, papír, magántulajdon; *Városunk változása II.* 1984, pasztell, papír, magántulajdon; *Városunk változása III.* 1986, olajtempera, farost, magántulajdon; *Városunk változása IV. (Avas II. ütem).* 1986, pasztell, papír, magántulajdon). Úgy tűnik, az avasi lakótelep bővülése különösen érdekelte, mivel három festményének is ez a tárgya.

Szinte körbejárta és közeli-távoli aspektusból is megfestette az Avas III. ütemében épült tömböt. Az 1978-as olajtempera festményen (*Épülő lakótelep*, farost, Herman Ottó Múzeum) messze a távolban tűnnek fel a panelházak szürkés foltjai, a képmező előterében a piros-zöld-barna színfoltokból felépülő festői tájrészlet hangsúlyos a mennyiségi színkontraszt által. Gyönyörűek a kép színritmusai és a lehatároló kontúrvonalak ritmikája, amellyel sajátos ornamentikát képez. Ugyanakkor az erőteljes kontúrokkal irányokat jelöl ki és vezeti a néző tekintetét a kép belsejébe, továbbá a kontúrok teremtik meg a kép mozgalmasságát, dinamikáját is.

Képi világában mindig fontos szerepet töltött be a kontúrvonal már a hatvanas évektől kezdődően. Ekkor is előszeretettel festette a miskolci utcarészleteket, amelyeken szintén érvényesül a kontúrozás dekorativitása. (*Miskolci utca*. 1960, akvarell, papír, magántulajdon; *Téli miskolci utca*. 1963, olajtempera, farost, magántulajdon; *Hejőcsabai malom*. 1964, olajtempera, farost, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Önkormányzat; *Miskolci utca télen*. 1967, olajtempera, farost, magántulajdon). Szép példája ennek a Derkovits utcát bemutató kompozíciója (*Derkovits Gyula utca*. 1964, olajtempera farost, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata). Érdekes módon a többi képnél figyelmét inkább a téli látvány ragadta meg.

Az 1968-ban festett képeken és grafikai lapokon (*Bolgár tengerpart*. 1968, olajtempera, farost, Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzata; *Cataniai-öböl*. 1968, pasztell, papír, Miskolci Egyetem; *Szicíliai táj*. 1968, színes fametszet, papír, magántulajdon) már telített, mély tónusú színeket használt, amelyek a korábbi tört, szolid, visszafogott árnyalatokat váltották fel. Képein merészebb kontrasztot, a mediterrán fény- és színértékeket alkalmazza, amelyek dinamikus vonalvezetéssel, a kontúrok és színek dekorativitásával párosulnak. A hideg-meleg színfoltok ritmikája és kontrasztja változatos és élénk hatást teremt. A képből árad a belső expresszivitás.

Grafikusként is előnyben részesítette a tájat, de hasonlóan festészetéhez, témái között megtalálhatjuk a falu- és városképeket, csendéleteket, portrékat, sőt a munkafolyamat ábrázolásokat is, például az 1960-as évekből az öntödei munkát és a külszíni fejtést. Művészetében jelen vannak a visszatérő témák és rá jellemző módon újra és újra feldolgozta ezeket, néhol rézbe karcolta, máshol megfestette, esetleg fába, linóleumba metszette vagy éppen tussal rajzolta meg. Szinte műfajonként kísérletezte ki a variációs lehetőségeket, közelebb kerülve a lényeg megragadásához (*Piros fák a Fekete-tengernél*. 1968, olajtempera, farost, magántulajdon és az *Aranyparti fák*. 1971, fametszet, papír, magántulajdon; *Nagyymarosi pincék*. 1968, olajtempera, farost, magántulajdon; *Nagyymarosi pincék*. 1969, linóleummetszet, papír, magántulajdon és a *Nagyymarosi pincék*. 1971, tus, papír, magántulajdon).

A kilencvenes években egyre többet betegeskedett, de amikor egészségi állapota engedte, továbbra is festett. Életének utolsó alkotásai látomásszerű ábrázolások, amelyekről a koráb-

bi harmonikus színkezelés eltűnik. Vízió-képeinek oldott ecsetkezelése, elmosódó formái az absztrakció felé mutatnak. Színei is megváltoznak, sötétebb tónusok, éles kontrasztok láthatók az *Árva olajfa Olaszországban* (1996, olajtempera, farost, magántulajdon) című festményen és a *Pinea hegyoldal Spanyolországban* (1996, olajtempera, farost, magántulajdon) c. képén, amelynek fekete háttéréből világítanak a mélytűzű, égő piros sávok végigbarázdálva a hegy oldalát.

Gyarmati Béla szerint a természet megismerése időigényes, küzdelmes feladat, nem is mindenkinek sikerült megoldani. Mazsaroff Miklós bírta türelemmel, erővel és tehetséggel. Virtuóz módon örökítette meg a témáit, mindig a lényegyet emelte ki, törekedett a letisztult képi ábrázolásra, a megszürt, belső élmény kifejezésére. Művészete valódi lírai költészet.³

Művészetét nem az öncélú, intellektuális magamutogatás, semmitmondó stílusjáték határozta meg. Nem a látottak, az efemer impressziók felületes reprodukálására törekedett, hanem a látvány fölkavaró mélységeinek, a lényegnek megragadására és kifejezésére egyszerű, letisztult módon. Művészi hitvallása: a természettel és az emberi közösséggel való azonosulás, a táj, a munka, a munkát végző ember tisztelete és szeretete erőteljesen nyilvánult meg élete során.

Dinamikus, dekoratív tájképfestészetében tematikailag egyaránt nyomon követhető egyrészt Miskolc és környékének változása, fejlődése, másrészt az észak-magyarországi táj, harmadrészt külföldi utazásainak élményei. Az itáliai tanulmányút hatására művészetében bekövetkezett stílusérés – azaz a szolid, visszafogott lírai posztimpresszionista színeket és a szokványos képkivágásokat felváltó konstruktívabb karakteres kifejezőmód, erőteljes formák, tüzes színvilág – és konstruktivista stílusának kibontakozása a hatvanas évek végére datálható, amely a nyolcvanas években teljesedett ki. Ekkor alakult ki érett alkotói periódusa, amely a kilencvenes évek elejéig töretlenül megmaradt, ívét csupán a kíméletlen betegség, majd a halál tudta kettétörni.

Jegyzetek

1 A róla szóló monográfia: Vámosi Katalin: Mazsaroff Miklós (1929–1997). A természet igézetében. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2010. Az emlékkiállítás 2017. november 9. és december 10. között tartott nyitva.

2 Tasnádi Attila: Mazsaroff Miklós. Herman Ottó Múzeum, Miskolc 1989. 17. o.; Vö: Vámosi Katalin, i. m. 14–15. o. Véleményem szerint az első itáliai tanulmányút hatására, a hatvanas évek végén következett be művészetében stílusérés és stílusváltás.

3 Gyarmati Béla: Kiállítási leporelló előszó. Benczúr Gyula Terem, Nyíregyháza, 1980. 2. o.

Prilepi sziklák

Bükk lankák

Városunk változása I.

Épülő lakótelep

Vihar előtt

Fűzek a jeges árban

Visegrád őszel

Taormina

Bolgár tengerpart

Sziklás part Malagánál

Várnai öböl

Napospart

Nigara

Mediterrán táj

Tengerpart banánfákkal

Árva olajfa Olaszországban

SZÉNÁSI Miklós

Rajtad is múlik

Mintha papírból lenne, amit ott hajított el
valaki a megállóban. Még nincs kétezer,
almát eszik, még gyerek.
Azon már túl van, hogy azt mondja,
apa, foglalkozz velem. Üljet mellém a földre,
ne zavarjon, hogy poros lesz a cipőd és
a füvet nem lehet majd kimosni a nadrágodból.
Rajtad is múlik, milyen leszek. Nézd, ez a részeg
hangya itt hogy siet haza. Nem lesz ideges
soha. Nem fogja bántani a hangyalakásban
mosogató hangyaanyát. Ez a fűszál
az éjfélig nő, ha akarom. Zölden hullámszik, alatta
kövér porszemek. Ezen már túl van. Illúziói
nincsenek. Örül, ha jön a busz. Megy az apja után.

Nyomatok magamnak

Ha más nem lesz, nyomtatok magamnak
házat. Ágyat, szekrényt, asztalt
és széket. A hűtőbe néhány sört.
Órát a falra, függönyt az ablakra.
Hogy ne legyek egyedül, kis-
testű kutyát. Majd leviszem a parkba,
ahol könnyíthet magán.
Nyomatok gyertyát, este se legyen
a szobámban sötét.
Ha már nem bírom tovább,
akkor meg téged. Alaposan végig-
tapogatlak. Jobb vagy embernek,
mint nyomatnak.

Emlékszel?

A házfalon repedés húzódtott.
Az égen varjak. Csomókban szálltak,
ahogy a nyárnak vége lett.
Úgy ürült ki a kert is,
mint az utolsó befőttés üveg.

ZALA Eszter

Tériszony

A szomszédfiú egy este távcsővel figyelte
Zöld házának tetejéről
A felhőkarcoló acélablakait.
Távcsöve aláhullott, mert
Ott az élet annyi verzióját látta,
Ami együtt már perverzió.
A büntől fekete távcsó
Seregnyi verebet ütött agyon,
Vörös tócsatükrökben
Ablakok tűntek tova.

Szemek útja

Évek óta nem tud aludni, vallotta be bátyja esküvőjén,
Miközben a menyasszonyi csokor repülés
Közben a horizontba beakadt,
Felnézett, íriszébe délelőtti nap szúrt,
Narancs foltok jelentek meg bolyhosan
Elegáns gallérok alatt.

Véredénye aljáról a kormot később hiába kaparta,
Amit még régebben, végleg odakozmált egy idegen,
Lefedett emlékei kidomborodnak,
Poshadtan áznak és törik a fényt a fehér hidegben.

Hazafelé könnyező abroncsok alatt csikorgott és
Szakadt szét a mindennapok sok apró teteme,
Hosszú és darabos még a szemek útja,
Szélvédőre ragadt moszlék-emlékeit
Majd a magányos álom ecetként leoldja.

PAPP Gréta

Semicolon - tetkó

levágja a füvet
a fűnyírót betolja a garázsba
kihúzza a hosszabbítót
könyökét behajlítja
csuklóját hátrafesztíti
felkarjára tekeri az elosztót
a drót vége elég
a műanyag megolvad
majdnem meghal; a mondat
így nem érhet véget.

Funny-áram

Hajszálerekből hímzem
ingemet minden részedet
magamhoz csatolom sóból
tövisből, alvadó vérből az idő
rámköpi rozsdásodó nyálát
szinuszcsonkó erjeszt már csak
az idegeid futnak vállamon
a többit elsimítottuk.

Keresztkérdés

Nem volt egyszerű.
Anyád szeretett énekelni -
lehattél volna református.
Nagyapáddal örültünk volna,
ha katolikus leszel,
jöhettél volna velünk misére.
Aztán a református pap nem keresztelt meg,
a plébánosnak könyörögtünk, mondván,
gyakorlod majd, és rendszeresen gyónsz.
Végül római lettél. Naponta áldozol,
egy református anya és egy görög apa között;
elcsúszni látszik a minta.

FODOR Barbara

Fizika

Olyan rég láttalak utoljára,
arcod vonásai
lassan elpárolognak emlékezetemből.
A folyadékok már forráspont alatti
hőmérsékleten is légneművé válnak,
így gőz lepi el agyamat,
de még évek múltán is érzem
ajkaid érintését a nyakamon,
akár egy-egy sebtapaszt
a vágtyól égő bőrfelületemen.

Kitárulkozás

Semmi sem olyan kiszolgáltatott állapot,
mint festeni vagy rajzolni egy képet,
írni egy verset.
Közszemlére tenni egy darabot magadból olyan,
mint amikor álmában az ember
pucéran áll az őt vizslató tömeg előtt,
nem takargathatja többé
a hegeket a testén,
vagy a májfoltot a combja oldalán,
a gerince oldalirányú ívét.

SZENDI Nóra

Ottfelejtett tárgy

(részlet a *Természetes lustaság* munkacímű regényből)

Az infúzió hangtalan csepegése néma metronómként szdelte az időt.

Fekve, a szeme sarkából épp rálátott. Másodpercenként nagyjából egy csepp. Számolta a másodperceket, hogy percenként hányat pislant. Mindig elvesztette a fonalat vagy becsukódott a szeme. Fölötte a mennyezet úgy ötször magasabban húzódott, mint a fürdőszobáé. Kifakult, széttágult a tér, mint egy túlmosott alsónadrág. Az ágy két irányból, középtájjra lejtett, a dereka puha teknőbe simult. Időnként szarszag legyintette meg. Vagy csak képzelte, nehéz volt eldönteni.

Miután infúzióra csapták, rosszabbul érezte magát, mint az elmúlt napokban bármikor. Kórházba került, vagyis ellenséges vidékre, ahol az ember lehetőség szerint nem kér, úgymint keresés nélkül tömnek bele mindent. A szükség most megtörte konokságát. Hányingere volt saját papírszáraz szája szagától. Érezte, hogy el fog ájulni. Vízért nyöszörgött. Nyomorúságos látványt nyújthatott. A mellette fekvő azt mondta, szól a nővérnek. Nagy sokára kedélyes, kötözöttsonka-forma nő tornyosult fölé.

Szomjas? Azt meghiszem, paskolta meg a karját biztatón, és egy nedves gézt dobott az arcára, majd faképnél hagyta.

A mellette fekvő szövegelt valamit, hogy először rossz, aztán jó lesz, ő pedig homályosan olyasmikre gondolt, hogy ha szomjan döglük, legalább bajba sodorja ezeket a rohadékokat, aztán még homályosabban arra, hogy itt ilyesmivel soha senkit nem lehet bajba sodorni, nyilván a beteg hibája. Ő a beteg. Ő most egy beteg. A csuklóján fehér műanyag karkötő a nevével, a születési dátumával és az ágyszámával. Mint az a biléta a tehének fülében.

Különben a mellette fekvőnek igaza volt, később tényleg jobb lett. Épp ez a később volt történőben. Magához tért, figyelte az infúzió csepegését, a magas mennyezetet keresztülszelő repedést. Fogalma sem volt, milyen nap lehet, és mióta van itt. Úgy rémlett, ezelőtt már máshol is volt. Talán egy másik napon, talán ugyanaznap, csak reggel. Vagy délután. Emiatt a buzi nyár miatt nem lehetett normálisan megállapítani. Álltak a napszakok, veszteglő kocsik a forgalmi dugóban. A nő, aki vért vett tőle, még korábban, zsémbes hangulatban volt. Zsörtőlódott, hogy ilyen állapotban minek kellett ennyit várni. Megkérdezhetette volna, milyen állapotban, mennyit és mihez képest, és főleg mire, de inkább nem mondott semmit. Amikor a nő a vénájába bökte a tűt, hosszan behunyta a szemét, aztán laposra eresztett pillája alól nézte, ahogy a vére sűrűn megtölti a fecskendőket. Egy pillanatig arra gondolt, hogy elrántja a karját, kiszalad a tű, és a mogorva picsa arcába fröccsen a vér. Ismét lehunyta a szemét. Rosszul van, kérdezte a nő olyan hangon, amire nem volt ajánlatos igennel felelni, jöllehet rosszul volt, de nem a tű miatt. Azt mondta, nincs. Hordágyon szállígtatták, nyilván, mert nem volt kedvük kivárni, hogy a maga tempójában csoszogjon innen oda, onnan ide.

Figyelte az infúzió csepegését, a magas mennyezetet keresztülszelő repedést. Fogalma sem volt, hol van. Egy kórházban, persze, de azon belül. Óvatosan elfordította a fejét. Mellette egy hatvan pluszos, kopaszodó, kockás pizsamás, pocakos, pulykatokás figura olvasta a Nemzeti Sportot. Bizonyára ez mondta, hogy később jobb lesz. Ettől megkérdezhetette volna.

Visszafordította a fejét, nézte tovább az infúziót. Már alig maradt az alján. Ennyi gedvát be-lépumpáltak, ezek szerint. Valami haszna lehetett, egy kicsivel kevésbé fájtak az ízületei meg a tarkója.

Felébredt, mondta kedélyesen a pulykatokás.

Róla beszélt, vagyis neki. Gyorsan becsukta a szemét.

Jobban van, érdeklődött a szomszédja.

Szorosabbra zárta a szemét. Legalább a kórházban miért nem hagynak nyugtot az embernek. Békén eldöglődött a csempén, jó, idehozták, ha idehozták, bizonyára azért, mert nagy volt a baj, talán meg is halhatott volna (szerette volna ezt gondolni), idehozták, vagyis nem is ide, hanem máshová, onnan megint máshová vitték, aztán megint máshová, rendben, hordágyon, elvont, mondhatni, hagyta, szurkálták, vizeltették, gyötörték, röntgenezték, legalábbis valószínűleg, vagy valami ilyesmi, ultrahang, bekenték ilyen sikamlós gecivel, akkor az lehetett, és közben pofáztak, kérdezték, fogdosták, napok óta az a hosszúkás tárgy volt, ami ottfeljejtődött a fürdőszobában, csak immár gyakorlatilag közkezen forgott. És akkor most ez a kockás pizsamás, joviális fasz, ez a tipikus ágyszomszéd, jóllehet még sosem volt kórházban, és sosem volt ágyszomszédja, de látszott, hogy kifogott egy éppen ilyet, azt kérdezi, hogy jobban van-e, hát pont az ilyen infúzió fityegő, eldől partvisként heverő embertárgyaktól érdemes ilyeneket kérdezni, hogy mázólnak be fülig szarral.

Ne aggódjon, folytatta a pulykatokás. Bágyadt számonkéréssel felé pislantott, mutatva, hogy nem aggódik.

A főorvos úr majd mindent elmond vizitkor, mondta biztatón a pulykatokás.

Bármiféle főorvos úr baszott vizitelni, valami ápolók jöttek estefelé. Addig még egyszer ki kellett mennie könnyíteni magán, de az infúziót csak sokára szerelték ki belőle, kórházi dolgozót pedig közel s távol nem látott. Miért nem szól, dorgálta egy arra tévedő nővér, ez most egy hidrogénezett, tüsi hajú volt, egy kisebb darab sonka, ő pedig azt gondolta, hogy mégis hogy a pállott gennyes faszczimpába szólt volna vénával egy fogasszerű szarhoz kötve. A tükröt ezúttal el tervezte kerülni, de óvatlan volt, és még elég kába, zihálva kapkodta a levegőt, nem értette, ki lehet az a kinyúlt Nightwish-haspólós idióta, aki a nyomában ténfereg. Nehéz volt eldönteni, hogy a kórházi tartózkodása előtt nézett ki szarabbul, vagy mostanra ért le a mélypontra, Bardi Bandi trikója mindenesetre sokat rontott a helyzeten. Míg visszafelé csoszogott, időnként a falba kapaszkodva, elképzelte, hogy az a szelep, vagy hogy hívják azt a műanyag kupakot, amit a könyökhajlatába építettek, beleakad valamibe, ő elrántja a karját, ez mondjuk nem túl reális, az átlagsebességét tekintve, szóval akkor inkább elvágódik, és kiszakad a vénája. Vajon, ha akarná, megölhetné így magát? Persze nyilván megmentenék a rohadékok. Ma már, amikor ilyen kis kamerákat küldenek be az erekbe, biztos semmi perc alatt gyömöszölnék vissza egy kitépelt vénát.

Estefelé ápolók jöttek, és nagyjából húsz másodpercet szenteltek mindenkinek. A betegek megelégnültek, ágyukból nyújtózkodva, kapálózva próbálták magukra vonni az unott pofájú ápolók figyelmét, akik különféle kórlapokat böngészve ógyelegtek az ágyak között. Akár az ágyszomszédja is lehetett volna az orvosa, egyebet ezek sem kérdeztek, csak hogy jobban van-e, aztán azt mondták, még megfigyelik, és majd meglátják. Megkérdezhetette volna, hogy mit, de inkább hallgatott. Volt köztük egy indiai főszer, eszméletlen hülyén beszélt, alig értette, mit mond, arra gondolt, ilyet is minek raknak ide, maradt volna ott a Gangesz-menti putriban a leprásokat abajgatni.

Elvonulásuk után a betegek egy életképesebbnek látszó csoportja, köztük a szomszédja, kikecmergett az ágyából, és középtájt, egy asztalnál gyülekeztek. Fekve alig-alig látott rájuk, nem is nagyon érdekelték, csak a pusmogásukat és elfojtott vihorászásukat hallotta, időnként

valami síri nyöszörgést távolabbról, illetve egy méltatlankodva recsegő hangot, amely szépen megkérte az urakat, hogy fegyelmezzék magukat, ez itt egy kórház, nem kocsmá. Köhüntések, elnézéskérese, pár pillanatnyi csend, aztán valaki suttogva, de tisztán hallhatóan, hogy gyerekek, komolyan kórházban vagyunk, nekem fel sem tűnt, majd pukkadózások. Aztán az egész előlről, puszogással, méltatlankodó recsegéssel, papucskok halk klaffogásával, az ágyakhoz visszatérések neszeivel, mind több közbevegyülő hortyogással, tüdő- és orrsípólással, lámpaoltással, még halkabb puszogással, még méltatlankodóbb közbesziszegéssel, még elhalóbb nyöszörgéssel, míg csak maga alá nem temette valami kásás kábulat.

Egy tú állt ki a vénájából.

Szép jó reggelt, üdvözölte vidáman a kötözöttsonka-forma nővér. Megrándult. A tú mellett kibuggyant a vére, bár nem úgy, ahogy tegnap elképzelte, vagy tegnapelőtt, szóval akkor, amikor. Csak végigpergett a paplanon. Bágyadtan szemlélte.

No, no, ne heveskedjünk, dorgálta meg a nővér. Ezt szorítsuk rá öt percig.

A nővér elcsattogott. Nem volt ereje szorítani. A tűszúrásán hagyta a gézdarabot, és utánanézett, ahogy a földre hull. Aztán még érezte, hogy elbillen a feje, és valami képtelen álmkulisszák közé zuhant. Egy vonaton lehetett, ülések sehoh, a földön mindenfelé deformált testű öregek heverték magatehetetlenül, és ahogy jobban megnézte, mindnek daganatok, gennyedző kelések borították a testét, az egyiknek a vállából nőtt ki egy hatalmas, mintha két feje volna. Egyszerre tudta, hogy ezek őt is megfertőzhetik, és nekilódult, szerelvényről szerelvényre iszkolt, és közben azt kezdte érezni, hogy valaki követi, és tényleg követték, hőmpölyögtek utána, fejhangon röhögtek, fogdosták a saját keléseiket, az ablakon át meg valami sivatagos táj látszott, a vonat száguldott, a tarkójában zakatoltak a kerekerei, és csak nem akart véget érni, ő pedig tudta, hogy kiugrik vagy sem, mindenképp meghal.

És te, aszongya, nagypapi, be fognak nyúlni a seggedbe, hallotta a háta mögöl, majd pukkadózó vénembervihogást. Mondom neki, hogy beszélsz te, ezt nagyanyád meghallja, kapsz a fejedre.

A félálomból az ébredés felszínére bukott. Valakik ordítva suttogtak felette, mellette, valahol a dobhártyája közvetlen közelében. Csipásan kihunyorított az alatta képződött veríték-tengerből. A pulykatokást látta vlg kedéllyel bólogatni.

Mondom neki, honnan veszed ezeket, anyádék mondták, hallotta a beszélgetőtárs hangját a másik oldaláról. Aszongya, nem. Aszongya, csak úgy tudja.

A pulykatokás a gyerekek bölcsességéről szövegelt valamit, ő meg arra gondolt, hogy vajon neki is be fognak-e nyúlni a seggébe, és ha igen, mikor. Lehet, hogy egyenesen a seggészetre került, vagy hova, biztos van valami latin neve. Sietve a takaró alá tolatott, mintha ezzel elodázhathatná a kérdést. De legfőképp azt, hogy a taták észrevegyék a felébredését. Kint távolabbról csörömpölés, klaffanások a linóleumon, pakolászások, beszélgetésfoszlányok. Meg-megélenkülő tatavihorászás. A takaró alatt bekebelezte a saját szűrös hónaljszaga és meghatványozódott testmelege. Megpróbálta csak az orrát kidugni, de vagy rossz szögben nőtt a fejére, vagy ő volt szimplán béna, esetleg mindkettő, mert mindig a fejből is kilátszott valami darabka, és ez zavarta. Azért is, mert vagy pont a szemgolyóját nyomta a paplanszegély, vagy a fülét csiklandozta. Elhatározta, hogy lesz, ami lesz, kidugja az egész fejét. Teleszkópként kiemelkedett orrközépig, és körbepászta. A tőle jobbra lévő szomszédja az ágy szélén lógatta a lábát.

Marikámmal meg már tudod, hogy vagyunk, mondta épp a pulykatokás. Öregesen. Bár azt mondják, így is lehet csinálni, minden további nélkül. Csak meg köll szokni. Ha fiatal volnék, csinálnám is, ne félj!

Visszább tolatott.

Mikor a porckorongsérvem volt, folytatta a pulykatokás, még nyócvanba, talán nyócvanegybe, Marikám ezt jobban tudná, olyan az agya, mint az öröknaptár, na, hát akkor még ugye erőm teljében, feküdhettem heteket az ágyban, azt hittem, megzavarodok. Próbálom elkapni Marikámat, csak a ruhája szegélyét, ugyan települjön már fölém ez a drága jó asszony. De hát tudod, hogy van ez, a női szigor, hogy mi jut eszembe betegem, eridjek. Mondom neki, hát milyen betegápoló vagy te, édes Marikám, hagyod itt szenvedni ezt az elkárhozott lelket.

Vihogtak.

Hajajaj, nekem is nagy természetem volt, sóhajtott a láblógató. Volt, volt, hát éppen még pislákol azért, ha nem is a régi fényibe!

Vén kecske is megnyalja a, na majmontam, micsodát, kontrázott a pulykatokás. Vihogtak.

Na ez a tragédia, mondta a láblógató, a nőknek mindig hamarabb megy el a kedvük. Milyen harcaim voltak evvel, te, Erzsikém bejelentette, hogy külön ágyat akar, mert ő most már klimaktál, neki elege volt a házaseletből, hagyjam őt békiben. Egy francokat, azt mondom neki, most kezdődik csak az igazi muri!

Vihogtak. Elképzelni sem tudta, mikor bújhat elő. Ha előbújik, azt hiszik, hallgatózik. Ha ott marad, azt hiszik, hallgatózik. Ugyanakkor nem bírta a hőséget, de a taták szexuális életének részleteit is egyre kevésbé. Becsukta a szemét, és egy a tőle telhető legváratlanabb és -gyorsabb mozdulattal kicsapta a fejét a takaró alól, mint aki álmában hánykolódik.

Nem történt semmi. Óvatosan megeresztett egy sóhajt.

Feküdj vissza, Nácikám, mondta a pulykatokás, jön a mi Erika nővérünk, majd ad neked! Bár adna, én nem állnék ellen, vihogott Nácikám.

Kisandított a szemhéja résén.

Erika nővér jött, egy reggeliskocsit és két jól fejlett csöcsöt tolvá maga előtt határozott léptekkel. Nem lehetett tovább halogatni, el kellett játszania a felébredést. Az jó kérdés volt, hogyan, neki sosem voltak ilyen jellemző ébredőmozdulatai, hogy nyújtózás, szemdörgölés, meg amiket mások szoktak csinálni, már ha tényleg szoktak, és nem csupán a filmekben. Nem sok mindenkit látott felébredni, vagy ha igen, nem jegyezte meg. Lehet, hogy a saját mozdulatait is csak szimplán elfelejtette, mert annyira említésre méltatlanok voltak. Kinyitja a szemét, bután néz, rájön, hol van, felkel. Valami ilyesmi. Szóval ezt csinálta. Kinyitotta a szemét, nézett, ahogy tudott, aztán feljebb vergődött az ágyban. A taták ügyet sem vetettek rá. A tőlük telhető peckességig igyekeztek csévélni petyhüdt testüket, és villogó szemüveggel kísérték Erika nővér útját.

De jó kedvük van megint Pali bácsiéknak, szólt oda a közeledő Erika nővér, akinek pont olyan ütemben és kilengésekkel mozgott a csöcse ebben az előnytelen kórházi cuccban, hogy nehéz volt nem bámulni, ha felettük az Erika nővér feje beszélt az emberhez. A takarójára sütötte a pillantását, de valahogy az az érzése támadt, hogy akaratlanul is bekerült a Pali bácsiék halmazába, hogy ide van ékelődve Pali bácsiék közé, és most már a Pali bácsiékat érintő valamennyi esemény keresztüldübörög az ő ágyán is.

Hát kinek ne volna jó kedve, ha kegyed itt megjelenik, fuvolázta Nácikám.

Laposan felsandított a hármuk ágya előtt leparkoló Erika nővérré. Végül is nem volt oda különösebben a nagy csöcsökért, pláne nem egy ilyen trampli nőn. Csizmadia Emőke óta különösen undorodott tőlük. Mondjuk, előtte és közben is.

Jól sejtem, hogy én még mindig kegyelemkefíren tengődöm, kérdezte nyakát nyújtogatva Pali bácsi a hóka kenyérkaréjok és Erika nővér egésze között járatva vágyódó tekintetét.

Jól sejti, mondta Erika nővér, pénteken kap először szilárd táplálékot. Mellei megrezzentek, ahogy átnyújtotta Pali bácsinak a reggelit.

Édes jó istenem, sóhajtozott Pali bácsi, kefirgombák nőnek a gyomromba. Nem lehetne valahogy elintézni, Erika nővér, maga olyan szigorú.

Pali bácsi, én szoltam, mondta Erika nővér, de úgy, hogy attól még benne is felpiszkálódott valami, hogy itt farkastörvények uralkodnak.

Hát, ha ember embernek farkasa, mondta Pali bácsi megadón, akkor nekem a drága Erika nővér a farkasom.

Egy újabb mellrezenés. Kicsit ügyetlenül vette el a hányásszínű, fedeles műanyag tálcát.

A tálcán elhelyezett kést, szalvétát, tányért, kenyeret, kockavaját és teát bámulta az ölében, és arra gondolt, milyen undorító, hogy meg tudta baszni Csizmadia Emőkét, és hogy vajon megbaszná-e most, ha soha többet nem jönne senki más, és hogy ehhez képest az Erika nővér még egészen nőformájú.

Magáé is elég fapadosnak néz ki, szólalt meg Pali bácsi a látótere szegélyén.

Oldalra sandított. Pali bácsi hozzá beszélt.

Eléggé, mondta.

Próbálta széttrancsírozni a kockavaját a kenyerén. Nem sikerült egyenletesen. Egy kicsit megmaradtak a vajcsücskők, a kockaforma. Ez némiképp zavarta, de nem akarta széttrancsírozni a kenyeret is.

Maga sem az a dumagép, jegyezte meg kedélyesen Pali bácsi. Körülnézett. Oldalra sandított.

Nem igazán, mondta.

Sebaj, majd kiegészítjük egymást, vigyorgott rá Pali bácsi olyan fejfel, mintha valami rokonszenves jelenséget látna. Üdvözljük szerény kis klubunkban. Ne aggódjon, mellettünk nem fog unatkozni. Én vagyok a belgyógyászok kedvence, a zsákos Pali bácsi, akinek már készül a szobra itt az épület előtt, az a mogorva, ronda vénember meg ott, a másik oldalán, az a Náci bácsi.

Eszed tokját bácsizzad, papa, vihogott Náci bácsi a mutatóujját lengetve, mindjárt masnit kötök az oldalfityegődre!

No, látja, ilyen, vihogott Pali bácsi is, alig lehet megmaradni mellette.

Mondja ezt az, aki egész nap rózsailatfelhőben lebeg, kontrázott rá Náci bácsi. Pukkadoztak.

Túl sok minden hangzott el egyszerre. Zavartan sandított hol jobbra, hol balra.

Oppardon, nem akartuk magába fojtani a szót, szabadkozott Pali bácsi.

Belém, kérdezte csodálkozva, szinte megrettenve, mert fogalma sem volt, melyik lehetett az a szó, amit beléfojtottak, ha mondott egyáltalán bármit is.

Igen, látja, maga itten majd belegebed a közlésvágyba, mi meg úgy telebeszéljük a fejét, hogy azt is elfelejti, amit elkezdett, mentegetőzött Pali bácsi, Náci bácsi meg valami olyasmit göcörészett maga elé, hogy rettenetes vénember.

Tessenek rendesen pótolni a folyadékot ebben a melegben, szólt oda Erika nővér visszafelé suhantában. Maga különösen figyeljen oda, lengette meg a mutatóujját őfelé.

Sietve a szájához emelte a műanyag bögrét. Erika nővér távolodó segge, vagyis hát csípője, ami a seggét mozgásba lendítette, a melleihez hasonlatos módon ugrált jobbra-balra.

És magát mi szél hozta erre az ötszillagos üdülőhelyre, érdeklődött Pali bácsi.

Behoztak, mondta. Mentővel, tette hozzá, hogy egy kicsit bőbeszédűbbnek tűnjön.

Ó, hát az nem tréfadolog, bólogatott Pali bácsi. Mondta, hogy hát az nem. Semmi sem jutott eszébe. Legfőlőbb balsejtelmet érzett, hogy Pali bácsi és Náci bácsi alig várják, hogy megoszthassák, ők miért vannak itt. Mint akik visszatérő vendégek. Mintha szórakoztatná őket, hogy itt lehetnek.

Nem cukros, érdeklődött Náci bácsi.

A teába kortyolt.

Eléggé, mondta.

De szed rá Metformint, érdeklődött Náci bácsi.

Mit, pillantott fel zavartan. Azt is kérdezhetne volna, mire, de lehet, hogy azt kellett volna kérdeznie, tessék.

Nekem régóta magas, folytatta Náci bácsi, de ez a pirula elég jól rendben tartja. Elájult, ha szabad megkérdeznem?

Végül is, mondta.

Na, mondta Náci bácsi diadalmasan, hát akkor most beállítják magának az inzulinját vagy a gyógyszereit, és élheti világát!

Náci bácsi tud valamit? Lehet, hogy ilyen cukorsokkot kapott, de mitől, Bardi Bandi baracklevétől? Akkor minek adnak neki cukros teát? Lehet, hogy infúzióban töltötték belé az inzulint?

Maga szerint cukros vagyok, pillantott Náci bácsira.

Most mondta, bámult vissza meglepetten Náci bácsi.

Véletlen volt, vágta rá. Ezt mintha tréfásnak találták volna.

Majd az okosok megmondják, szólt közbe Pali bácsi.

A reggeli vizitkor a tegnap esti brigádnak csaknem a duplája érkezett, élükön Erika nővérrel és egy fazonnal, aki arra a bulldogábrázatú kereszténydemokrata politikusra emlékeztetett, amelyiket annyit látta ájtatoskodni, ha álmatlanság vagy végunalom okán parlamenti közvetítést nézett, a nevét elfelejtette. Egy csapat bémész orvostanhallgató is, közülük kettő csaj, bóklászott mellettük. Úgy mustrálgatták a májfoltos karú, pizsamás trotlikat, mint valami különös, ittrekedt ősgyíkokat a hullóházban. Az ősgyíkok redőzött, pikkelyes nyakukat nyújtogatták.

Van zsákomban minden jó, danolászta hamiskás ábrázattal Pali bácsi, elsősorban Erika nővérnek, és még mielőtt az odaérhetett volna, szinte kérkedő mozdulattal húzta le a takarót püffedt hasáról, amelyről egy láthatólag dugig telt zacskó lógott. Elfordította a tekintetét. Az orvostanhallgatók érdeklődve közelebb nyomultak.

Látott már ilyen termelést, büszkélkedett Pali bácsi, kész sztahanovista vagyok!

Az orvostanhallgató-lányok vihogtak, a bulldogképzű főorvos úr morranva odakedélyeskedett valamit, Erika nővér évődött. Pali bácsi majd kicsattan az egészségtől, Pali bácsi húsz évet letagadhatna, le a kalappal Pali bácsi előtt, maholnap már a lányok után fog futkosni. Mihelyt vége a vizitnek, kap egy szép, vadonatúj zsákot.

Hirtelen tudatosult benne, hogy még csak Bardi Bandi Nightwish-es pólója sincs rajta, rejtély különben, mikor kerülhetett le, nyilván álmában, és nyomorúságosan szőrtelen tyúkmellkasát mutogatja ezeknek a joviális, vasárnapi ebédesdit játszó hóhérok. Nyakig húzta a takarót, és lejjebb csúszott, mint aki azt reméli, elkerülheti a figyelmüket.

Mi is volt a panasz, kérdezte Erika nővértől a mélyharapású főorvos úr, őfelé biccentve a fejével. Erika nővér mintha nekrofilíát emlegetett volna. Ő a baltásra gondolt, hogy mit csinálna a főorvos úrral. Jó, Erika nővért életben hagyná. A főorvos úr a kórlapját tanulmányozta. Áhá, igen, igen, dűnnyögte. Elég alacsony a géeferszintje. Ez a céerpé sem valami szép. Kálium, kalcium, ühüm, hűgysav, na, igen. A kórlapot böngészve csóválta a fejét, mintha szigorú osztályfőnök mustrálná bukásra álló diákja jegyeit, amelyekről persze kizárólag a diák tehet. Adjanak neki húsz százalékos mannitolinfúziót. Hogy érzi magát?

A főorvos úr orra tövében egy bibircsók nőtt, annak a közepében pedig egy lyikacska nyílt. Ahogy belenézett a lyikacskába, belezúmolott és koncentrált, észrevett egy aprócska kinő-

vést. És ahogy még jobban megnézte azt a kinövést, észrevette, hogy az egy miniatűr főorvos úr, amely egészen picike papírokat tanulmányoz. Nyilván ennek a miniatűr főorvos úrnak is lehetett az orrán egy még apróbb főorvos úr, aki még kisebb papírokat tanulmányoz, és így tovább.

Hall engem?

A főorvos tekintete kiszorította a látómezejéből a bibircsókot.

Igen, mondta, mert az előbb is hallotta, csak úgy vélte, a főorvos úr az Erika nővérhez intézi a kérdést, neki pedig nincs vele dolga.

Remek, már aggódtam, hogy a fül-orr-gégészetre is be kell utalnom, mondta a főorvos úr. Többen kuncogtak, ezek szerint ez tréfa volt. Ő nem nevetett. Elképzelt egy fülorrot, egy orrot fülekkel, amelyek húsos szárnyakként sarjadnak a két oldalán.

Még bágyadt, mondta lágyan Erika nővér, a tegnapot szinte végigaludta. Hát persze, mormogta a főorvos úr, de mintha ezt is leheletnyi megrovással, hogy itt egyesek csak lustálkodnak, míg más dolgozik. Megmérte a vérnyomását, és azt mondta, magas, meg azt is, hogy még megfigyelik, és majd meglátják. Ezek szerint tehát még mindig nem látták meg.

Derkovits Gyula utca

VÖRÖS Anna

Vadoma meglátogat

nem beszélt sokat. csak ha kérdezték, arra válaszolt. mindig annyit, amennyi éppen szükséges, és amennyit a másik elbírt. ritkán kérdezett. sokszor meghívtam magamhoz, olyankor mindig megkínáltam mindennel, amivel csak tudtam. sosem mondta, mit szeret és mit nem szeret. nem tudom, miért, de úgy éreztem, szükségem van Vadomára. jól esett őt látnom, ahogy ült a konyhában a kis kétszemélyes asztalomnál. a lába nem érte el a földet a magas székről. Vadoma pedig hálás volt, örült hogy meghívtam magamhoz, és hellyel kínáltam, ha más éppen nem volt.

magától sosem jött. ha nem kerestem, nem keresett. ha felhívtam, mindig felvette a telefont. ha nem hívtam, ő sem hívott. ha kérdeztem, válaszolt. ha megöleltem, megölelt. ha nem kérdeztem, nem kérdezett, ha nem öleltem meg, ő sem engem. ha mosolyogtam, ő akkor sem mosolygott vissza.

Vadoma végre megint nálam van, a konyhában ülünk. hírek mennek a tévében, nem szoktam bekapcsolni, most úgy maradt, a hírmondó száraz hangon sorol a nappaliban. azt darálja, hogy valahol megint sokan. egy tömeg, és hogy gyerekek is voltak köztük. hogy az emberek rohantak, ahogy tudtak. most felvételt is mutatnak. mobillal vették fel. forduljon el, aki nem bírja. megrázó felvételek következnek, és a bemondó most felnéz a szövegből. izzad a homloka, meleg van, kánikula van, ilyenkor kinn kellene lenni a szabadban, az erdőben, ilyenkor nem szabadna tévét nézni, nem szabadna benn lenni, menni kellene, akárhová. csak ne itt. és ne így. távoli város, a nevében kettő pé-vel, Aleppo. vágás, most a felvétel következik.

Vadoma akkor csak mered a nappali felé, nem tudom, mit tegyek. hogy rohanjak a tévéhez és nyomjam ki, mondjam azt, hogy Vadoma ezt te ne lássad, ezt neked ne. hogy borzasztó házigazda vagyok, anyázok magamban, tejjég, szegény lány, azt sem tudja hol van, milyen nyelven szól a hírmondó, csak mondja a borzalmat fakó hangon, mert nem az ő országa, nem az ő városa, nem az övé, semmi, csak a pénz amit azért kap, hogy azt mondja most megrázó felvételek jönnek. hogy neki mindegy mit mond be, onnan, abból a székéből ezek csak szavak amiket felmond, végzi a munkáját, ez nekem miért fáj, jut eszembe.

Vadomának ezt nem szabadna látnia. Vadoma nézi, nézi, szinte issza a képeket. fogalmam sincsen, mit tegyek. már minden mozdulat erőltetetté és kínossá válik, már nincs visszaút, ezt választottam, hogy csak ülök itt és sandítok Vadomára. gyűrögetem a terítő szélét. most mondani kellene valamit. megölelni. megsimogatni a kezét. a keze nincs az asztalon, az ölében van. azt mondani biztos meleged van, vedd le a fejkendőt. sosem veszi le, pedig én is lány vagyok, előttem letehetné. biztos megsül alatta. milyen színű lehet a haja. mondani kellene akármit.

ne félj, mindjárt vége lesz a háborúnak. minek mondjam, nem rajtam múlik, mikor lesz vége, ha vége lesz. honnan tudnám mikor lesz vége. megértelek, hogy is érthetnélek meg, nem én gyalogoltam le mérföldeket, és nem én hajóztam át egy tengert egy rossz csónakkal és hamis mentőmellényben. nehéz lehet most neked, hát persze hogy kurvanehez lehet, ezt sem szabad mondani. a terítőt szétgyűröm. a legmagasabb fokú terrorellenes felkészültség, mondja a hírmondó és figyel a tökéletes artikulációra. a dupla „r” után nehéz a dupla „l”. évekig kell

gyakorolniuk, hogy a szavak pörgősen, gyorsan és érthetően hangozzanak el. és én mi a fenét mondjak.

nem kellene ezt néznünk, talán ez lenne a legjobb, mert benne van, hogy nem akartam ezt a nappalimban, nem akartam, hogy ezt kelljen még Budapesten is hallania, és hogy inkább csináljunk valami mást. itt van egész Budapest. itt volt egész Aleppo.

Vadoma lassan feláll. bámulom őt, nem bírok nem odanézni. mit fog csinálni, mi lesz most. Vadoma odasétál a nappaliba. a léptei nem gyorsak, nem lassúak, normális a tempó. leül a fotelba. előredől. a kezeit összekulcsolva szorítja. mered a tévére, dörren egyet, most mutatják milyen volt egy éve. még azt is mutassák meg, miért is ne. már úgyis mindegy. a szemei tágak mint egy ablak. ha most leülnék vele szemben, látnám az egész lelkét. a szája pengére összeszorítva, egy hang se jöhet ki. meg sem merne mukkanni, Vadoma egyébként is alig szólal meg.

nincs mit tennem. kifogytam a magyarázatokból, abból, hogyan kellene most viselkedni, odamenjek, ne menjek, megfogjam a kezét, vagy megöleljem, javasoljak valamit, vagy sem. csak ülök a konyhában, ő meg ül a nappaliban. én csak hallgatom a tévét, elég ennyi is, ő megbabonázva mered rá. már nem bírok odanézni sem. Vadoma ül a nappalimban, ül a fotelomban, és a tekintetét erővel szegezi a felvételekre. úgy nézi, mintha muszaj lenne.

lassan pakolni kezdem a tányérokat. összeszedem a szalvétákat. a rántotta egészen jó lett, máskor több fűszer mehet bele. Vadoma nézi a háborús felvételeket. töltök a poharába narancslevet. lesöpöröm a morzsákat, kit érdekel. a tányérokat berakom a mosogatóba. megnyitom a csapot. sokáig folyatom a vizet, arra várok, hogy langyos legyen. nézem a lefolyó rántotta darabkákat. ekkor hallom, hogy Vadoma elsírja magát.

SZEMERE Anna

A hatalom zenéje és a zene hatalma

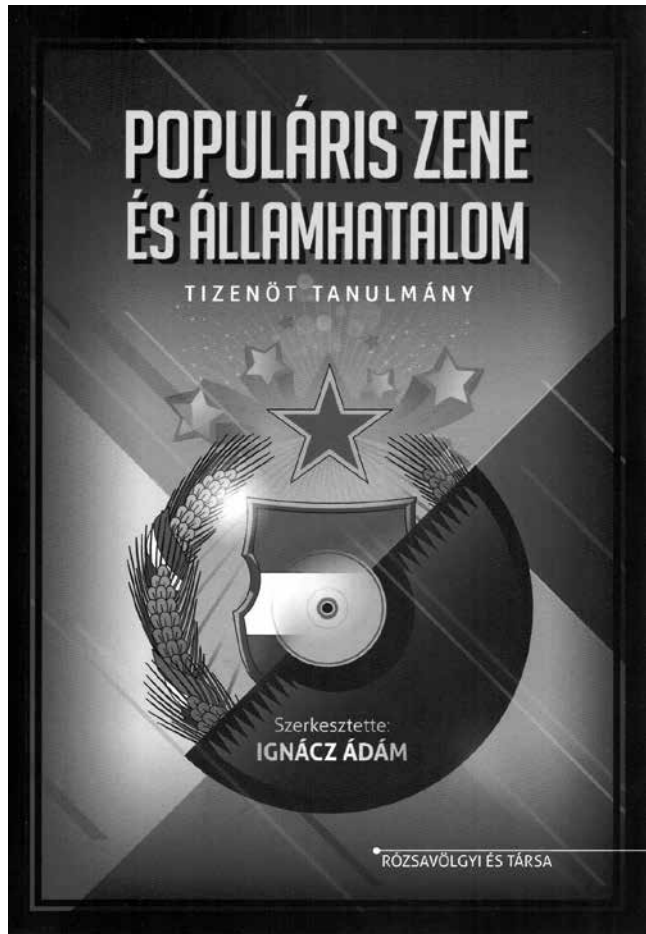

Az olvasó a hazai népszerű zene kutatásának fontos dokumentumát, egy interdiszciplináris terület intézményesülésének újabb bizonyítékát üdvözölheti az Ignác Ádám által szerkesztett kötetben. A tanulmányok részben egy 2015-ös, az MTA BTK Zenetudományi Intézetében megrendezett konferencia előadásaira épülnek, és a második világháború utáni Magyarország populáris zenei életének különféle aspektusaira – műfajaira, korszakaira, kultúrpolitikájára, intézményeire és peremvidékére – fókuszálnak. Ilyen értelemben a tanulmánygyűjtemény nemcsak a zenetörténet számára lehet fontos („zene” alatt értve ezúttal minden lehetséges műfajt), hanem a társadalom- és politikátörténet számára is.

2017-ből visszatekintve még az idősebb generációknak is nehéz visszaidézni azt a Magyarországot, amelyben a kormányzatnak a szórakoztató zene egyidejűleg jelentett államrendészeti és a rendszer identitását meghatározó esztétikai problémát. Ez a kitüntetett figyelem – paradox módon – jelentős társadalmi státusszal ruházta fel a „könnyű műfajok” művelőit, akár azért, mert megfelelően nyilvánosságukhoz szükséges kívánalmaknak, országos népszerűsége, de legalábbis ismertségre tehettek szert; vagy éppen ellenkezőleg: mert peremre szorultak, betiltották őket, és ezért váltak híressé-hírhedtű, az Európa Kiadó egyik fontos dalát idézve, „igazi hőské”.

A szórakozás sohasem volt semleges vagy ártatlan a kommunista kultúrpolitika szemében. Részben ezért használták a műveltető képzőt, s utaltak rá szórakoztatás-ként, ily módon a szórakozó állampolgárt passzív, megdolgozandó objektumnak tételezve. A sztálinizmus éveiben különösen erős ideológiai töltést kapott a populáris zene. Miközben az éjszakai bárókat az államhatalom képviselői igyekeztek megtisztítani az olyan nyugati hatásoktól, mint a swing és az improvizált jazz, „a mediatizált könnyűzene”, György Péter szavaival, „az új komolyság nevében került átalakításra”. A kommunista pártállam a gyakran tömegzenének hívott populáris zenét annak az utópisztikus projektnek a részeként képzelte el, amely során a polgári művészet hierarchikus kategóriái helyébe a mindenki számára elérhető, értékes és élvezhető művészet lépett volna. Ennek az eredendően pozitív elgondolásnak már a zsdanovista, erősen represszív változata jelent meg az 1950-es évek elejének hazai kultúrpolitikájában. Ignác Ádám írása ugyanakkor arra is felhívja a figyelmünket, hogy a tánczene szovjetizálása nem minden ízében volt diktatórikus, amennyiben bizonyos alkotói szabadságot engedélyezett a zeneszerzőknek és a zenetudósoknak a formanyelv kialakításában.

Ám sem a szocialista realista táncczenének, sem a még nagyobb erőfeszítéssel létrehozott szocreal operettnak nem volt ideje „kifutnia magát”: Sztálin halála 1953-

ban, majd az 1956-os forradalom jelentősen aláásta a pártállam hitét a tömegek ízlésének és igényeinek átszabhatóságában. A polgári tradíciókkal szemben jóval megengedőbb kultúrpolitikai vonalat kellett érvényesítenie, és ebben segített az üzletiesebb szemlélet fokozatos előretörése. Heltai Gyöngyi esszéje a már eltemetni kívánt, ideológiailag retrográdnak tekintett osztrák-magyar operett kapcsán arról számol be, hogy a Fővárosi Operettszínház frenetikus sikeres vendégszereplései Kálmán Imre *Csárdáskirálynő*jével miként emelték a műfajt az ország első számú kulturális ex-

porttermékévé Kelet- és Nyugat-Európában egyaránt, de legfőképpen a Szovjetunióban.

A párt kulturális vezetése mindazonáltal igyekezett proaktív maradni, vagyis nemcsak a tűrés és elutasítás defenzív tengelye mentén foglalkozni a populáris zenével, hanem világra segíteni olyan műfajokat és művészi terveket, amelyek „korszerű” formanyelven artikulálják az évtizedek során egyre obskúrusabbá, vitatottabbá váló szocialista eszmeiséget. Az amerikai mintát követő musical szocialista reinkarnációja ezt a szerepet volt hivatott betölteni az 1960–1970-es évek zenés színházi kísérleteiben. A Kulturális Minisztérium ál-

tal meghirdetett 1973-as musical pályázatot állítja középpontba Varga Luca írása, amelyből érdekesen rajzolódna ki a hatalmi apparátus mikromechanizmusai, párt és állam eltérő elképzelései szórakoztatás és társadalomkritika kapcsolatáról. Jákfalvi Magdolna esszéje a korszak legnépszerűbb produkciójáról, az Adamis Anna és a Locomotiv GT által jegyzett, Déry Tibor kisregényére épülő rockmusicalról, a *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról*, pontosabban a darab körüli konfliktusokról, illetve a mű évtizedeken és a rendszerváltáson is átívelő hatástörténetéről szól. E sokféle hangulati regisztert és potenciálisan többféle üzenetet közvetítő darab befogadását izgalmas lenne további alapos és elfogulatlan elemzések tárgyává tenni. A zenés színházi siker sokszor a hivatalos intézményeken kívülről tört utat magának, így például a *Jézus Krisztus szupersztár* gyors hazai adaptációja, amelyet bár a pártállam zsigerből betiltott (egészen 1986-ig), az előadás nyomán jött létre egy friss színházi formáció, a Rocksínház. Ring Orsolya tanulmányában arra kíváncsi, hogy az így létrejött színház hogyan működött produktív, de a hazai színházi világ többi szereplőjével sohasem egyenrangú intézményként.

Tudvalevő, hogy a 20. század anglo-amerikai gyökerű populáris zenéje (blues, beat, rock'n'roll, pop, soul, funk, hip-hop stb.) elképzelhetetlen lett volna a hangrögzítést, sokszorosítást és tömegterjesztést lehetővé tévő elektronikai és médiaforradalom nélkül. Magyarországon kévsé és szárnyaszegetten zajlott le ez az áttörés, mégpedig nemcsak a zene előállítási technológiájának (hangszerek, stúdió) korlátozott hozzáférhetősége, hanem a médiumok (televízió, hanglemezzgyártás, rádió) és így a korszerű hangfelvételi technológiák állami monopóliuma miatt is. E körülménynek a zenei kultúránkra való sokrétű és hosszú távú hatásait csak az utóbbi időben kezdjük feltérképezni. György Péter provokatíván emellett érvel, hogy „az igazi deviancia és a művészet közti szerződés hiánya” miatt (ami a média

monopolhelyzet következménye is lehet) a hazai beat- és rockmozgalom esztétikai világa közhelyes, nélkülözi a modernizmusnak azt a fajta mély elsajátítását, amit akár egy francia sanzon vagy egy brit concept album megtestesít. Ezzel a gondolatmenettel társítható Hammer Ferencnek az a megfigyelése is, amely szerint a szocialista lemezzgyártásban és a rádiós hangrögzítésben érvényesülő szelekciós politikák mind a mai napig hatással vannak a magyar zenei közízlésre. Ennek bizonyítékát látja abban, hogy a Neoton Famíliaéknak, az 1980-as évek e zeneileg közpszerű, ám technikailag kiváló minőségben rögzített disco együttesének egyetlen számát sokkal többen nézik, illetve hallgatják a közösségi, vagy videó-megosztó oldalakon (pl. a YouTube-on), mint a rendszer ikonikus, ám peremre szorított alternatív zenészegegyiségeinek a számait együttvéve. Csatári Bencének a pártállami rádiózásról szóló esszéje pedig arra mutat rá, hogy a politikai szűrők nemcsak számos deviánsnak bélyegzett muzsikuskarrierjét és életét tették tönkre, hanem a mai és jövőbeli generációkat is megfosztották attól, hogy a korszak zenei világáról hiteles képet alkothassanak.

A populáris zenei kutatás szocializmusból örökölt meghatározó paradigmája a lázadó zenészeknek a nagybetűs, monolitikusként elképzelt „hatalommal” való küzdelme, amely utóbbit elsősorban a pártállam intézményei, másodsorban a vele többé-kevésbé együttműködő kulturális apparátus (média, sajtó, koncertszervezés, menedzserek stb.), harmadsorban a „befutott” professzionális zenészek képviselnek. Az „ellenállók” ebben a narratívában javarészt rockerek vagy „alternatívok”, és többnyire – magától értetődően heteroszexuális és a többségi etnikumhoz tartozó – férfiak. Különösen örvendetesek ezért az olyan elemzések, amelyek komplikálják, lazítják ezt a paradigmát, a kulturális produkciós mező egészét átható hatalmi dinamika árnyaltabb megrajzolásával. Havasréti József fejezete például arról szól, hogy a testiséget és táncot előtérbe helyező

fekete amerikai funk műfaj (amelyből később a meleg kultúrával társított disco kialakult) hogyan épült be félig öntudatlanul a magyar populáris zene szövetébe, és miért ütközött a szöveg és blues-centrikus rockerek közönyébe, vagy gúnyos elutasításába. Kappanyos András a popzene domesztikálását bemutató esszéje utal arra az osztályalapú megkülönböztetésre, amely az 1970-es évek külvárosi, proletár identitású rockbandáit – és azok közönségét – sújtotta középosztálybeli kollégáikkal szemben. Komplex hatalmi erőterbe és társadalmi-politikai kontextusba ágyazza Povedák Kinga az 1970-es évek fordulóján jelentkező ifjúsági keresztény populáris zenét, amelyet közösségképző ereje folytán nemcsak az államrendőrség, hanem a katolikus egyház is aggodalmasan figyelt, de térnyerését végül egyik sem gátolta meg. A rockzenei főáramtól szintén elkanyarodó, forrásfeltáró munkájában Zombori Mónika az 1980-as évek new wave-jét tárgyalja, ezúttal a kultúrpolitika szemszögéből.

Végezetül fontos hozzájárulás a kötethez a két, etnikai kisebbségi témában írott esszé. György Esztert a roma folkzenei mozgalom narratív feldolgozása kapcsán az etnikai örökség kanonizálásának problémája érdekli. Ebben az elméletileg igényes és politikailag is aktuális írásban – az asszimilációs nyomással szemben – a roma identitás és kultúra másságának, valamint e másság méltóságának elismerése a tét. Véri Dániel pedig az európai antiszemita kultúrából meríti témáját: egy jól ismert magyar vérvád költészeti-zenei feldolgozását és annak bírósági és politikai sorsát követi nyomon, amely aligha tarthatna számot széleskörű érdeklődésre a 21. század elején, ha szélsőjobboldali politikai erők nem emelik parlamenti témává, egyebek között az itt említett nemzeti rock együttes aktív közreműködésével.

A populáris zene története és társadalmi vonatkozásai iránt érdeklődő olvasók számára nemcsak tematikai sokfélesége és újonnan feltárt ismeretanyaga miatt lesz érdekes olvasmány ez a kötet; a Braudel-i értelemben

vett *longue durée*, vagyis a rendszereken átívelő folyamatok megragadásában, a jelen és közelmúlt történeti meghatározottságainak megértésében is segíthet, és további szellemes, izgalmas kutatásokra serkenthet.

(Populáris zene és állambatalom. Tizenöt tanulmány. Szerkesztette: Ignác Ádám. Rózsavölgyi és Társa Kiadó, Budapest, 2017. 320 o. ISBN 978-615-5062-34-6. A kötetre az előző közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

LUKÁTS János
Rendezte:
Zsurzs Éva

S akkor megjelent a televízió. Bevonult lakásunkba, megállt szobánk sarkában (vagy éppen a szoba közepén), világitani kezdett (feketén-fehéren), aztán megszólalt kéretlenül és tolakodóan. Aztán odaültünk elé és néztük, ahogy mozog a hatalmas készülék kicsi homlokán a kép, mint a moziban, de mégis egészen másképpen. Bámultuk és néztük, szidtuk és még többet néztük. Hamarosan ő lett a lakásban a kegyosztó, aki megszabta a család napi időrendjét, pihenését, szórakozását. Új szokások köszöntöttek a világra: a televíziózás korszaka.

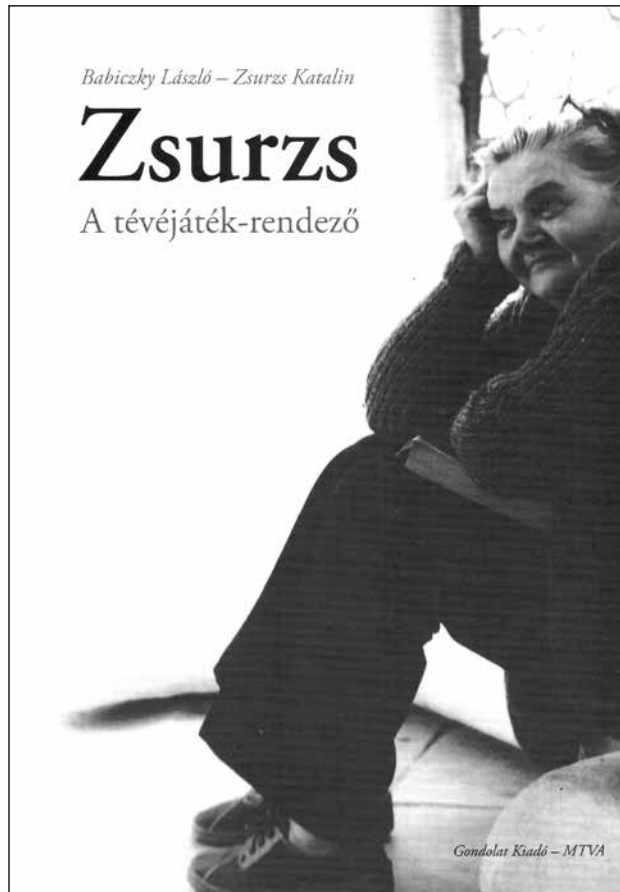
Pedig a televízió, mint szervezet, nem volt ekkor még igazi nagyhatalom, Magyarországon a Rádió egyik osztálya, saját műsorterv és műsorkészítők nélkül. A „műsortervezők és -készítők” egyike az akkor harmincas évei elején járó Zsurzs Éva volt. Ez 1957-ben történt. Zsurzs csepeli „munkáskáderként” került a Rádióhoz, ami a korban (az 1950-es években) jelentős lendítőt erőt jelentett. Az amatőr színjátszással szinte gyermekfejjel ismerkedett meg, a szakmát pedig a Rádióban tanulta – például a nagyhírű rendezőtől, Cserés Miklós doktortól. Hamar felismerte az új eszköz páratlan lehetőségeit a közönség megszólításában, az irodalmi értékek modern megvalósításában és az új formájú szórakoztatásban.

Amit az amatőr színészetben és a hangjátékban megismert, hamarosan a tévéjátékban tudta kamatoztatni. Új volt ez a műfaj, a szabályait, lehetőségeit ekkor, a hőskor

éveiben Magyarországon „Zsurzs és csapata” dolgozta ki. Zsurzs Éva nem műsorszerkesztési főnök akart lenni, „csak” rendezni akart. A néző és a televíziókészülék kapcsolatában nem jelenik meg a színház ünnepélyessége, hiányzik a mozinézők közössége. A televízió „házhöz jön”, a néző egyedül (vagy családi körben) nézheti, mindenféle előkészítés nélkül – közben kimegy kávéát főzni, sört kortyol vagy telefonál. A műsor mintha a néző egyetlen személyéhez szólna, a néző meghitt kapcsolatba kerül a tévével, szereplőit (a műsorvezetőket és a neves színészeket is) „testközelből” ismeri meg. Zsurzs Éva, a rendező, megérezte, hogy a tévének ezeket az adottságait és a tévézésnek ezeket a körülményeit figyelembe kell venni a sikeres tévés produkció létrehozásában.

A tévéjáték más lett, mint a színházi előadások közvetítése, és más, mint a filmgyárban vagy a terepen készült mozifilm. A képernyő határt szabott egy sor művészi eszköznek, közeli helyszínekre és kevés szereplőre szűkült, a színész is kevesebb eszközt használhatott, mint a színpadon, de az arcjáték, a kéz vagy a szem nagyobb szerepet kapott. A tévéjáték – kézműves mesterség.

Zsurzs a csapatmunka híve volt, ebben a rendező, az operatőr, a dramaturg, a rendezők és a kiszolgáló háttérszemélyek folyamatos együttműködésére volt szükség, az önállóságra és a közös célra – humorra és (gyakran) egy jó esőkabátra. Zsurzs Éva kiváló színészgárdát toborzott produkciói-

hoz, egyeztetni tudta a mű céljait, a színész személyiségét és a saját elképzelését a tervezett tévéjátékról. A színész – a lehetséges határok tiszteletben tartásával – belevihette személyiségét a szerepbe, ezért Zsurzs filmjeihez mindig örömmel szerződtek. Epizódsszerepekre is elsőrendű művészeket hívott, és ők emlékezetes alakításokkal hálálták meg a felkérést.

Rendezői pályafutása során Zsurzs Éva száznál jóval több produkcióban vett részt, a tévéjátékok száma – a könyvben közölt filmográfia tanúsága szerint – megközelíti a kilencvenet. Emlékeztetek a magyar irodalom klasszikus műveiből készült feldolgozások, a 19. századiak közül Csokonai *Tempefőije*, Kisfaludy *Csalódásokja*,

Vörösmarty *Csongor és Tündéje*. A 20. század kezdetén keletkezett írások közül került ki Móricz *Barbárokja*, Krúdytól az Őszi versenyek. A kortárs írók művei közül néhány kiragadott példa: Tamási Áron novelláiból, Déry Tibor, Szabó Magda, Örkény István műveiből lett tévéjáték. Egy másik vonulat a történelmi művek iránti érdeklődése, amely olyan műveket hozott létre, mint Mikszáth Kálmántól a *Fekete város* vagy a *Különös házasság*, *A koppányi aga testamentuma* Fekete Istvántól, a *Felelet* Déry Tibortól, vagy az *Abigél* Szabó Magdától. A külföldi szerzők közül említsük meg Hašek, Csehov, Tolsztoj vagy éppen Szophoklész egy-egy művét, amelyek színezik az évtizedek alatt elkészült tévédrámák palettáját.

A fordulatos cselekmény és a közérthetőség mindig elsőrendű szempont volt Zsurzs rendezéseiben, került a túlzott elvontságot vagy a kevesekhez szóló, nehezen érthető „megtöprengtetést”. A szereplők jellemének megformálásában többnyire napjaink nézőinek ízléséhez, gondolkodásmódjához igyekezett közelíteni, ez a művek sikerének az egyik titka. „Televíziós meséivel” nemzedékeket ültetett a képernyő elé, és igényes szórakozást, feltöltődést, katarzist kínált nézőinek. Legnagyobb sikerű, többrészes filmjeinek vetítése idején valósággal „elnéptelenedtek az utcák”, a *Fekete város* vagy az *Abigél* többszöri ismétlésének máig tartó, változatlan sikere mutatja, hogy Zsurzs jó szemmel választotta meg művei témáját, a néző ízléséhez és rokonszenvéhez tudta alakítani filmjeit, a művek bonyolításával pedig hétről-hétre ébren tartotta a néző érdeklődését.

A kötet képeket és kritikákat közöl korabeli újságokból, tájékoztat a Zsurzs-filmek külföldi sikeréről, az elnyert számos díjról, magyar és idegen nyelvű méltatásokból ad bőséges ízelítőt. A filmek gyártásának menetéről is beszámol alkalmanként, így szinte jelenlévő szemlélői lehetünk, hogy miként válik egy irodalmi mű forgatókönyvvé, a forgatókönyv pedig tévéfilmmé, mindez a rendező, az operatőr és a színészek – no meg az időjárás és időnként a szerencse – közreműködésével. Megállapíthatjuk továbbá, hogy az 1970–80-as évek film- és tévékritikái szikárabbak, rövidebbek, de bizony gyakran szakszerűbbek és szigorúbbak voltak, mint manapság.

Ami a humort illeti, az is gyakran előkerült a Zsurzs-filmekben, néha egész filmek hangulatát lengte be a vidámság, mint például az *Otello Gyulaházán*, a *Só Mihály kalandjai*, *A helység kalapácsa* vagy a *Fekete város* számos jelenetében, máskor a szatíra nyomja rá bélyegét a film szellemére, hangvételére, mint például a *Beszterce ostromában*.

Munkatársak, színészek vallomásait is tartalmazza a kötet, némelyik önálló ta-

nulmányként jelent meg Zsurzs Éváról (a Thurzó Gáboré), másik interjúbeszélgetés részleteként hangzott el. Közülük sok az új művészeti eszközről: a televízióról, az új művészeti ágról: a tévédrámáról, a rendező sajátos feladatköréről, a színész és a létrehozott mű kapcsolatáról szól, vagy akár a történelmi filmek (*Zrínyi*, *Névtelen vár*) emberformáló szerepéről. De még akár egy szigorú (?) leánykollégium mindennapjairól, a vívás „tudományáról”, a lovak szeretetéről, a hitelesség külső és belső jeleinek a megteremtéséről is szólnak az emlékezesek.

A könyv bevezetéseként a rendezőnő színésznő-leánya, Zsurzs Katalin személyes hangulatú beszámolót oszt meg az olvasóval a sok ágból összeszövődött család történetéről, amely igazi 20. századi történet, sok buktatóval, néhány sikerrel, amelyek mintha egy sikeres életpálya felé vezetnének.

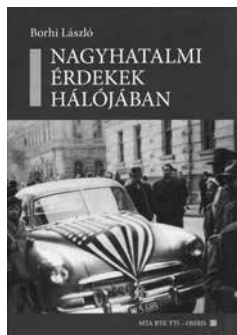
A könyv tanulmány értékű zárófejezetét Babiczky László írta, aki Zsurzs Éva segédrendezőjéből, asszisztenséből lett idővel televíziós rendező, a Magyar Televízió történetének egyetemi előadója és krónikása, Zsurzs Éva életművének nemcsak alapos ismerője, de a tévérendezés elméleti és gyakorlati értoje és művelője.

Az olvasó, aki a könyvet forgatja (és kelő számú évvel rendelkezik), a korabeli képek láttán, a korabeli kritikák olvastán szinte újra átéli a negyven-ötven évvel ezelőtti estétet. Az újdonságnak számító televíziókészülék előtt a várva-várt folytatásos filmre várva, a filmekben örökifúnak megmaradt, jól ismert színészeket látva pedig elgondolkozhatunk, hogy milyen mulhatatlan értéket, szórakozást és szép perceket is szerzett neki (nekünk) az egyébként oly sokat ócsárolt televízió!

(Babiczky László – Zsurzs Katalin: *Zsurzs. A tévéjáték-rendező*. Gondolat Kiadó – MTVA. Budapest, 2016. 160 o. ISBN 978-963-693-631-0)

Polcra való

– főszerkesztői könyvajánlók –

Az elmúlt tizenöt év folyamán két vas-kos forrásközléssel hívta föl magára a figyelmet Borhi László. Összesen közel háromszáz dokumentumot tett közzé a magyar-amerikai kapcsolatokról 2002-ben

és 2009-ben, több mint 1600 oldalon. A feltárás monografikus formát öltő eredménye tehát borítékolva volt, így nem meglepő e mű megjelenése. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolatai a 19. századtól bővelkedtek a találkozási pontokban. Kossuth diadalútja, a polgárháború magyar katonahősei, a Trianon alternatívájaként emlegetett wilsoni pontok, a Hollywoodot megalapító kivándorlók, az amerikai tudományt és ipart forradalmasító magyar származású fizikusok és feltalálók által felépített orszáгимázsunk az 1941-es hadüzenettel egy perc alatt füstté vált és a hidegháború miatt nem is állt helyre. Hosszú út vezetett az ENSZ tagság elérésétől az 1956-os meghiúsult várakozásokon át Mindszenty helyzetének rendezéséig és a korona hazahozataláig. A Szovjetunió érdekszférájában minimális mozgástérrel bírtunk, a kétpólusú világrend nem engedett többet. A könyvből kiderül, hogy mégis mennyit.

Borhi László: Nagyhatalmi érdekek hálójában. Az Egyesült Államok és Magyarország kapcsolata a második világháborútól a rendszerváltásig. Osiris Kiadó – MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2015. 504 o. ISBN 978-963-276-258-6

A társadalom- és bölcsészettudományok valamennyi ágában bevett gyakorlat az évtizedek eredményeit bemutató vagy azokból tallózó tanulmánykötet. Orosz István akadémikus, lapunk tanácsadó testületé-

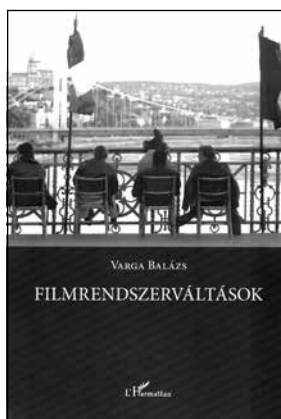
nek tagja rendszeresen él ezzel a lehetőséggel. Hadd emeljük ki az elmúlt húsz évből az 1997-es *Hagyományok és megújulás* c. kötetet, amely a mezővárosok történetéből közölt írásokat, s a legtöbbször szülőföldjét, Tokaj-Hegyalját érintette. A 2000-ben megjelent *Széchenyi és kortársai* legkedvesebb kutatási időszakát, a 19. századot idézte. A legutóbbi kötet választott lakóhelyének múltjába kalauzol. Nincs szó rendszeres várostörténetről, de a tanulmányoknak mégis van közös vonása: Debrecen történetének egyes fordulópontjait, jellegzetességeit (szabad királyi városi cím, a protestáns pátenis időszaka, a földtulajdon szerepe, civismentalitás stb.) mindig a magyar történelem összefüggéseiben elhelyezve tárgyalja. Nem helytörténeti művet olvasunk tehát, hanem olyan szakkönyvet, amelynek egyedi tematikája általános érvényű megállapítások megértését segíti elő. A debreceni és sárospataki falukutatásról szóló közlemény korábban lapunkban is megjelent.

Orosz István: A főnix és a bárány városa. Tanulmányok Debrecen múltjából. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2015. 240 o. ISBN 978-963-473-836-7

Minden könyvet megírnak egyszer, de hogy ezt miért nem írták meg eddig, rejtély. A téma kézenfekvő, a korszak behatárolt, az elemezhető művek száma adott. Ha valami mégis hiányzott, az valószínűleg az analitikus készség, amely viszont Gelencsér Gábornak megvan. A kötet első fele korszakelemzéseket, második része esettanulmányokat tartalmaz. Nehéz eldönteni, melyik az érdekesebb. A tematikus-időrendi áttekintés a teljesség igényével elemzi a műveket és szerzőket (a margón feltüntetve a címeket és neveket, mint egy enciklopédiában). A fénykor az ideológiai enyhüléstől a hetvenes évekig tartó két és fél évtized (1954–1978). Az esettanulmányokban egyebek mellett Mórincz és Déry, Galgóczi Erzsébet és Galambos Lajos, Mészöly Miklós és Gaál István, Gothár Péter és Tarr Béla életművei világosodnak meg. A függelékben pedig minden keresési igényt kielégítő mutatók: szakirodalom, filmo-bibliográfia (tehát az egyes filmek mi alapján készültek), bibliofilmográfia (tehát mely művekből mely filmek készültek), az adaptációk éves bontású jegyzéke, valamint filmcím mutató, irodalmi műcím mutató és névmutató található.

Gelencsér Gábor: Forgatott könyvek. A magyar film és az irodalom kapcsolata 1945 és 1995 között. Kijárat Kiadó – Kosztolányi Dezső Kávéház Kulturális Alapítvány, Budapest, 2015. 568 o. ISBN 978-615-5160-47-9

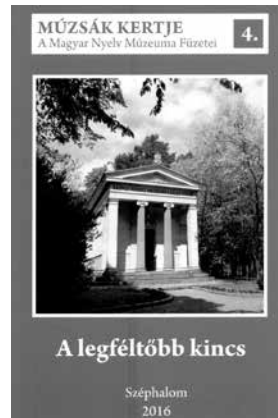
A magyar filmszakma 2011-ben történt átszervezése szélsőséges reakciókat váltott ki. Az Andy Vajna nevével fémjelzett új csúcsszerv (Filmalap) struktúráját, elosztási mechanizmusát és értékrendjét máig sok kritika éri, mások viszont az elmúlt évek nemzetközi filmsikereivel való okozati összefüggéseket (két Oscar-díj, Arany Medve, Kristály Glóbusz, Golden Globe stb.) méltatják. Bárhogy is van, a 2011-es átalakítás megértéséhez eddig hiányzott a rendszerváltás utáni két évtized mértékadó elemzése. Ezt a feladatot végezte el a szerző, aki könyvét az 1988–89-ben létrejött európai filmes intézményekkel (Eurimages, Európai Filmdíj, Európai Filmakadémia) indítja. A magyar filmgyártás hosszú átmenete 1987-ben a stúdiók önálló vállalatokká alakításával kezdődött, új gyártó cégek tucatjainak és a Magyar Mozgóképi Alapítvány (később Közalapítvány) 1991-es létrejöttével folytatódott, s a 2004-es film-törvénnyel zárult. Képet kapunk az alternatív törekvések megjelenéséről, a nemzetközi koprodukción minden korábbit felülmúló arányáról, a filmipar bedolgozó funkciójáról. A szerző áttekinti a forgalmazás, a műfajok, az alkotók és trendek jellemzőit is.

Varga Balázs: Filmrendszerváltások. A magyar játékfilm intézményeinek átalakulása 1990–2010. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016. 210 o. ISBN 978-963-414-134-1

Az MTA 1832 óta teszi közzé rendszeresen a magyar helyesírás új szabályait. A múlt század közepe óta két kiadás jelent meg: az 1954. évi tizedik és az 1984. évi tizenegyedik. A nyelv változásait és a társadalom fejlődését figyelemmel kísérő nyelvészek rendre újraértelmezik a korábbi kötöttségeket és szükség esetén változtatnak. Látható, hogy erre az utóbbi fél évszázadban egy-egy emberöltő volt szükséges. A 12. kiadás újítása pl. a tárgynevek, mint tulajdonnév kategória bevezetése (pl. Szent Jobb, Kohinoor). Teret nyert a vagylagos szabályozás, pl. a dühhel és dühvel vagy az 1-én és 1-jén immár egyaránt helyes. Az intézménytípusoknál a szabályzat a kis kezdőbetűt ajánlja (pl. minisztérium, intézet), ha az nem konkrét tulajdonnevet jelöl. A kétezren felüli hármás számcsoport szerinti különírás az évszámokra nem vonatkozik. Változtak a tulajdonnévi értékű megnevezéstagok (pl. Corvin mozi) és az egybeírás-különírás szótagszám szabályai. Módosult az egyszerűsítő írásmód: sz végű szónál nem egyszerűsödik a -szerű utótag (ésszel helyett észszel), tulajdonneveknél a rag kötőjeles (Mariannal helyett Mariann-nal). A szabályzatot és helyesírási szótárt tartalmazó kiadványt érdemes rendszeresen kézbe venni.

A magyar helyesírás szabályai. Tizenkettedik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2015. 612 o. ISBN 978-963-05-9631-2

Négy év alatt negyedik számát adta közre a *Műzsák kertje – A Magyar Nyelv Múzeuma Füzetei* sorozat, az előzőekhez (1. *Testvérműzsák Kazinczy korában*; 2. *A nyelv lelke, a lélek nyelve*; 3. *Létünk hajléka: az anyanyelv*) hasonlóan Nyiri Péter szerkesztésében. Nyugodt szívvel kijelenthető: a kiadvány végleg elfoglalta helyét régióbeli műfajtársai között (*A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei*, *Bibliotheca Comeniana*, *Sárospataki Pedagógiai Füzetek*, *Széphalom*). Az előző számhoz képest dupla terjedelmű kötet 37 közleményének origójában most is a nyelvtudomány és az anyanyelvápolás áll. A „testvérműzsák” irodalomtörténeti, néprajzi, pedagógiai témákkal, köztük a 2016 tavaszán rendezett *Néphagyomány és nyelvi hagyomány* konferencia előadásaisal vannak jelen. A szerzők sorában irodalom- és nyelvészprofesszorok, egyetemi hallgatók, határon túli kutatók, a szemléni régióhoz kötődő szakemberek egyaránt megtalálhatók. A *Műzsák kertje* alátámasztja a múzeum küldetését, amennyiben igazolja, hogy a nyelv-művelés nem csupán a tudósok kiváltsága, és hogy a tudomány művelése és az ismeretterjesztés szinergikusan erősíti egymást.

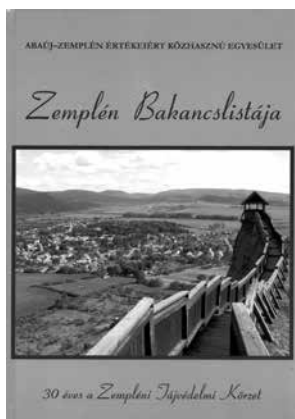
A legféltőbb kincs. Előadások, tanulmányok. Szerkesztette: Nyiri Péter. A Magyar Nyelv Múzeumáért Alapítvány – Petőfi Irodalmi Múzeum, Sátoraljaújhely–Széphalom, 2016. 444 o. ISBN 978-615-80242-3-5

Ha Zemplén vasútjairól beszélünk, a legtöbb érzelmet vitathatatlanul az egykori kisvasút váltja ki, jóllehet az utolsó pályaszakasz felszámolása (1980) óta közel négy évtized eltelt. Mégsem múlnak az emlékek, amelyek ébren tartásához időről időre ünnepek, kiadványok is hozzájárulnak. Ez volt a célja Lénár György *Az eltékozolt kisvasút* című könyve 2015-ös bővített kiadásának, illetve a most ismertetett műnek is. A jelen kötet széles forrásbázison alapulva számos fényképpel (sőt a dvd-mellékleten filmekkel!), dokumentummal, műszaki adattal, térképvázlattal és korabeli menetrenddel teszi végigjárhatóvá a kisvasút útját szinte állomásról állomásra, kronológiai és földrajzi értelemben egyaránt. Nyomon követi a gőz- majd dízelüzemű vasúti vontatójárművek sorsát is. Szemlélete biztosítja a gazdaság- és közlekedéstörténeti háttér megvilágítását, ekképpen a 19. század második felének társadalmi viszonyaiba ugyanúgy betekinthetünk, mint az 1960-as évek közlekedésfejlesztési koncepciójába. Az 1913-ban megnyílt vasútvonal sorsa fájdalmasan alakult, elmúlását annak idején megkönnyezték. Nekünk sírni már nem érdemes, de emlékeznünk kell!

Malatinszky Sándor – Parragh Péter – Lénár György – Simon József: Zemplén kisvasútjai. Második, bővített kiadás. Polar Stúdió, h. n., 2016. 212 o. ISBN 978-963-08-0409-7

A „bakancslista” kifejezés pár éve honosodott meg nálunk, az azonos című amerikai film nyomán. Olyan listát jelent, amelyre felírjuk az életünkben még teljesíteni kívánt feladatokat. S ha valaki ezt Zemplén vonatkozásában szeretné megtenni, immár készen áll hozzá az útmutató. Az öt szerző és félszáz fotós által készített kötet igazi kuriózum. Lapjain mint túrán megyünk végig Tarcaltól a Bodrog mentén Sárospatakig, majd betérünk a Bodrogrközbe, hogy aztán eljussunk Újhelytől Kékedig, és a Zempléni-hegység túoldalán visszafelé Abaújvártól Mádig. A kulturális örökség ebben minden eddiginél szélesebb értelemben van jelen: természet és ember, táj és történelem, készen kapott és épített környezet, megóvás és átalakítás. A szinte művészi fotók a színeket láthatóvá, az illatokat és hangokat elképzeltetővé teszik. Az egész mű lírai vonalvezetésű és hangulatú. A szerkesztők ügyeltek a sztereotípiák elkerülésére, bár a jellegzetességek fellelhetők. Pl. a Sárospatakról szóló 16 fénykép között a Vár és az Iskolakert mellett a téli berek, egy padláson telelő denevér-kolónia, a botkói gejzirkúp és a sárga nősirom egyaránt fellelhető.

Zemplén Bakancslistája. Szerkesztette: Géczy István – Gécziné Nagy Mária – Hegyessy Gábor. Abaúj-Zemplén Értékeiért Közhasznú Egyesület, Sátoraljaújhely, é. n. (2014) 134 o. ISBN 978-963-89398-4-5

A mai generációk számára az Európai Unió evidencia. A 20. század második felében azonban (1991-es megszűnéséig) egy másik nemzetközi szervezet léte tűnt annak. Ez volt a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa. Az 1949-ben román-szovjet kezdeményezésre, moszkvai központtal létrejött fórum az egykori szovjet blokk országait tömörítette s folyamatosan bővült. Az alapítók (Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szovjetunió) mellé hamarosan felzárkózott Albánia és az NDK, később csatlakozott Mongólia, Kuba, Vietnam. A nyugati országokat összefogó Közös Piachoz képest a KGST alapvetően tervgazdálkodási és szakosodási együttműködés volt, különösen az 1971-ben elfogadott ún. komplex program alapján. Így lettünk a buszgyártás fellegrája, míg pl. a személygépkocsikat másoktól kaptuk. A kötet levéltári források alapján, bámulusos részletességgel tekinti át a szervezet első negyedszázadát, elkülönítve a jellemző korszakokat: előbb a sztalinizáció-desztalinizáció hullámain, majd 1968-tól a magyar kezdeményezésű reformtervek születését és bukását. Az 1974-es időhatár a világgazdasági válság (olajárrobbanás) begyűrűzését jelzi. Várjuk a folytatást.

Feitl István: Talányos játszmák. Magyarország a KGST erőterében 1949–1974. Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 392 o. ISBN 978-963-338-330-8

Az oknyomozó újságírás lehetőségei és sikerei a Watergate-ügy óta vitathatatlanok. Néhány ilyen, a hivatását magas színvonalon művelő szakember most arra vállalkozott, hogy az elmúlt negyedszázad magyarországi pénzügyi-gazdasági botrányait elemezze. A krimiszerűen fordulatos, szakszerűen megírt, mégis olvasható történetek a rendszerváltás utáni vadkapitalista fejlődés esettanulmányai, amelyek mögött a zavaros jogi háttér, a fogyasztói naivitás és a könnyen szereshető pénz délibábja egyaránt megtalálható. Szerepelnek a bankbotrányok (Széchenyi, Ybl, Realbank, Takarékszövetkezetek, Agrobank – ez utóbbi a ma már bevett, de 1994-ben még ismeretlen, ezért büntettnek tekintett pénzügyi megoldásai miatt). Aztán a brókerügylek: Quaestor, Buda-Cash, Hungária, Kun-Mediátor, Lupis, Első Hazai Faktorház. Úgyszintén a pilótajátékok (Tribuszerné, Baumag, Il Ferro) és persze a Tocsik-ügy, a Globex-csőd, az arany- és gyémántbiznisz-átverések és sok más, hasonlóan sötét – mostantól világos – sztori. Hiányzik még néhány, akár önálló kötetet kitevő téma (Postabank, K&H Kulcsár-ügy, devizahitelek): a szerkesztő ígérete szerint a következő kiadásban ezek is benne lesznek.

25 év, 25 nagy átverés. Szerkesztette és összeállította: Szakonyi Péter. Heart Communications, Budapest, 2016. 528 o. ISBN 978-963-12-6255-1

A Zempléni Múzsza XVII. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke

2017. évi 1–4. (65–68.) számok

Látótér

- Angelovics Helga: A vajai Vay család. Vay Miklós báró (1802–1894) ősei (XVII/4/13–23)
- Bolvári-Takács Gábor: Jánosi Ferenc hitvallásai (XVII/1/34–42)
- D. Molnár István: Magyar-lengyel kálvinista kapcsolatok – Debrecen és Sárospatak (XVII/4/5–12)
- Deme Péter: Múzeumok a változó világban (XVII/4/43–50)
- Hajnáczy Tamás: Cigány munkások a borsodi nehéziparban az 1950–60-as években (XVII/2/38–42)
- Haraszi Gábor: A Tájak–Korok–Múzeumok mozgalom négy évtizede (XVII/1/43–45)
- Hoppál Mihály: Etnopolitika, lokális hagyomány és nemzetépítés (XVII/1/5–10)
- Illés Gabriella: A kereskedelmi televíziózás kialakulása és hatása Magyarországon (XVII/3/33–45)
- Imolay Lenkey István: Tompa Mihály és Arany János barátsága (XVII/3/23–27)
- Kiss Endre: Nietzsche Luther-értelmezése (XVII/3/16–22)
- Kiss László: Almási Balogh Pál, a méltatlanul elfeledett orvos-polihisztor (XVII/1/11–18)
- Koncz Gábor: Értelmiségi lét és társadalmi felelősség. Vallomások, vélemények, vállalások – a kultúráról (XVII/2/13–19)
- Kovács I. Gábor: Egy jogtudós a történelem kataklizmái között. Buza László akadémikus életpályája (XVII/2/27–31)
- Kőműves Edina: Az oktatáskultúra változásai Magyarországon a 20. század első felében. Szempontok és közelítések (XVII/2/32–37)
- Kurucz Ádám: Horthy Miklós Zemplénben, 1922–1923. Vitézi telekátadások Sátoraljaúj-
helyben, Tállyán és Sárospatakon (XVII/1/27–33)
- Lőrinc György: Magyar iskola – nemzetközi színvonal. Gondolatok a táncművészképzésről
(*Összeállította és a jegyzeteket írta: Bolvári-Takács Gábor*) (XVII/2/20–26)
- Nyári Tamás: Tanácsi és üzemi kultúrotthonok és kultúrtermek az ötvenes években (XVII/3/28–32)
- Pál Mónika: Közösségek és kultúra a Diósgyőr-vasgyári kolóniában, 1884–1945 (XVII/1/19–26)
- Székely András Bertalan: Vallás és hazafiság az erdélyi magyarörmények önazonosságában (XVII/4/24–31)
- Szekernyés János: Bánság, Közép-Európa pereme (XVII/3/5–15)
- Tóthpál József: Kodály Zoltán és a magyarság sorskérdései (XVII/2/5–12)
- Venczel Sándor: Színházi és filmgyári egypercesek, 1983–1989 (XVII/4/43–50)

Látómező

- Bíró Zsombor Aurél: Áloműző (XVII/2/63–65)
Deres Kornélia: Keserű szigetek (XVII/1/66)
Fodor Barbara: Fizika (XVII/4/75)
Fodor Barbara: Kitárulkozás (XVII/4/76)
Hajdú Ildikó: Kiállítások láncolata: a miskolci Téli Tárlat (XVII/1/46–54)
Hoppál Mihály: Utazás Shangrila-ba (Lijiang és vidéke, Kína) (XVII/3/46–54)
Horváth János Antal: ariel (XVII/3/71)
Horváth János Antal: őszi reggel (XVII/3/72)
Horváth János Antal: sirály (XVII/3/73)
Juhász Tibor: Sodródók (XVII/2/61–62)
Lapis József: Ártér (XVII/1/65)
Leskó Andrea: Az üveghegyen innen és túl (XVII/2/43–45)
Lukács Flóra: 8 júan (XVII/1/71)
Lukács Flóra: Kilencszer tizenöt (XVII/1/70)
Madarász Imre: A – mégis – boldog Tasso. Tusnády László életrajzi esszéregénye elé (XVII/2/73–74)
Mika Gabriella: Valami elveszett (XVII/3/76–79)
Mislai Attila: Kámea (XVII/1/75)
Mislai Attila: Napszállta előtt (XVII/1/74)
Nagy Balázs Péter: Aztán felhívtalak (XVII/1/72)
Nagy Balázs Péter: Rövid történet egy óráról és a mindig nagy melegről (XVII/1/73)
Nagy György András: Megtalálni (XVII/2/66–67)
Nyerges Gábor Ádám: A tavasz elmarad (*részlet a „Mire ez a nap véget ér” című, készülő regényből*) (XVII/2/68–72)
Nyírán Ferenc: Kentaur, a tanácstalan (XVII/3/66)
Nyírán Ferenc: Kentaur, az elmenő (XVII/3/67)
Papp Gréta: Funny-áram (XVII/4/73)
Papp Gréta: Keresztkérdés (XVII/4/74)
Papp Gréta: Semicolon-tetkő (XVII/4/72)
Ráday Zsófia: fekete film (XVII/3/64)
Ráday Zsófia: hiánypótló vers (XVII/3/65)
Ráday Zsófia: utánad (XVII/3/63)
Siska Péter: Majdnem kész (XVII/3/68)
Siska Péter: Nem az én esőm (XVII/3/70)
Siska Péter: Rácsos ablakok (XVII/3/69)
Somoskői Beáta: Gyöngyhalász fohásza (XVII/1/68–69)
Somoskői Beáta: Saját év (XVII/1/67)
Szénási Miklós: Emlékszel? (XVII/4/69)
Szénási Miklós: Nyomtatok magamnak (XVII/4/68)
Szénási Miklós: Rajtad is múlik (XVII/4/67)
Szendi Nóra: Ottfelejtett tárgy (*részlet a „Természetes lustaság” munkacímű regényből*) (XVII/4/77–83)
Télfy Ármin: Lehetséges intelmek (XVII/3/75)
Télfy Ármin: Új vidék (XVII/3/74)
Vámosi Katalin: Mazsaroff Miklós festőművész tájképei (XVII/4/51–56)

Vass Norbert: Birsillat (XVII/1/76–78)
Veres László: Gondolatok a sárospataki Rákóczi Múzeum üvegkiállításához (XVII/2/46–50)
Vörös Anna: Vadoma meglátogat (XVII/4/84–85)
Zala Eszter: Szemek útja (XVII/4/71)
Zala Eszter: Tériszony (XVII/4/70)

Látósög

Balassa M. Iván: Balassa Iván és a sárospataki Rákóczi Múzeum (XVII/3/85–86)
Bolvári-Takács Gábor: A képek szabadsága. Rekviem egy archívumért (XVII/2/83–85)
Bolvári-Takács Gábor: Memoár a második vonalból. Ifjabb Tömpe István emlékiratai (XVII/3/87–89)
Emlékezés. Hetvenöt éve jelent meg a kassai *Új Magyar Museum* folyóirat (*Közéleti és bevezette: Bolvári-Takács Gábor*) (XVII/2/86–91)
Fittler Katalin: El nem szálló gondolatok. Tallián Tibor zenetörténeti előadásai (XVII/2/80–82)
Halászi Aladár: A Jankó-tó (XVII/2/75–76)
Koncz Péter: Tanyavilág (XVII/2/77–79)
Losonczy Ágnes: Közösség és kórus (XVII/3/80–84)
Lukáts János: Rendezte: Zsurzs Éva (XVII/4/90–92)
Máriás József: Nemzet a csillagokban. Bertha Zoltán könyvének margójára (XVII/1/86–91)
Papp Dénes: Kultusztörténet és gyöngyhalászat. A Móricz-életmű prűgyi vonatkozásai (XVII/1/83–85)
Polcraaló – főszerkesztői könyvajánlók (XVII/1/96–100, XVII/2/92–96, XVII/3/93–96, XVII/4/93–97)
Rémi Tünde: A néptánckutató Maác László emlékezete (XVII/1/92–95)
Szemere Anna: A hatalom zenéje és a zene hatalma (XVII/4/86–89)
Tóth Attiláné: Egyén-csoport-társadalom. Megfontolások Rushkoff és Gladwell nyomán (XVII/1/79–82)
Zalán Vince: A cseh új hullámról (XVII/3/90–92)

Egyéb

A *Zempléni Műzsa* XVII. évfolyamának összesített tartalomjegyzéke. 2017. évi 1–4. (65–68.) számok (*Összeállította: Bolvári-Takács Gábor*) (XVII/4/ 98–100)
Számunk szerzői (XVII/1/101; XVII/2/97; XVII/3/97; XVII/4/101)

Illusztrációk

Hoppál Mihály etnográfus, sámánkutató fotógyűjteménye (XVII/3)
Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma (Sárospatak) üveggyűjteménye (XVII/2)
Mazsaroff Miklós festőművész (XVII/4)
Miskolci Téli Tárlat, 2016. (XVII/1)

(Az egyes tételek után zárójelben az évfolyamszám/lapszám/kezdő–záró oldalszám, az illusztrációknál az évfolyamszám/lapszám olvasható. A tartalomjegyzéket összeállította: Bolvári-Takács Gábor)

Számunk szerzői

Angelovics Helga 1989-ben született Miskolcon. Történész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának PhD-hallgatója.

Bolvári-Takács Gábor PhD 1967-ben született Sárospatakon. Történész, kulturális menedzser, jogász, a Magyar Táncművészeti Egyetem egyetemi tanára, rektorhelyettes, lapunk alapító főszerkesztője.

D. Molnár István DSc 1941-ben született Beregszászon. Irodalom- és művelődéstörténész, műfordító, lengyel filológus, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának ny. egyetemi tanára, volt tanszékvezető és intézetigazgató.

Deme Péter dr. univ. 1950-ben született Budapesten. Történelem–angol szakos középiskolai tanári végzettségű kultúráközvetítő, kulturális menedzser, a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület elnöke.

Fodor Barbara 1995-ben született Gyulán. Irodai asszisztens.

Lukáts János 1943-ban született Budapesten. Író, szerkesztő.

Papp Gréta 1997-ben született Nyíregyházán. A Debreceni Egyetem informatika-magyar szakos hallgatója.

Székelly András Bertalan dr. univ. 1952-ben született Budapesten. Szociológus, az Emberi Erőforrások Minisztériuma ny. főtanácsadója.

Szemere Anna PhD 1954-ben született Budapesten. Szociológus, tudományos kutató, a Közép-Európai Egyetem (CEU) és az Eötvös Loránd Tudományegyetem óraadó oktatója.

Szénási Miklós 1967-ben született Debrecenben. Író, költő; lapszerkesztő, újságíró.

Szendői Nóra 1988-ban született Budapesten. Író, szerkesztő, kritikus.

Vámosi Katalin 1966-ban született Miskolcon. A miskolci Herman Ottó Múzeum művészet-történész-muzeológusa.

Venczel Sándor dr. univ. 1954-ben született Nagykanizsán. Közgazdász, költségvetési főfelügyelő. A www.szinigazdasag.hu honlap alapító főszerkesztője.

Vörös Anna 1995-ben született Pécsen. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem pszichológia szakos hallgatója.

Zala Eszter 1997-ben született Budapesten. Az Universitát Wien hallgatója színház, film, média, valamint összehasonlító irodalomtudomány szakokon.

A BOROS

BORBÁR SÁROSPATAK

Sárospatak, Rákóczi u. 21.

Nyitvatartás:

hétfő–csütörtök 12.00–22.00

péntek–szombat 12.00–24.00

vasárnap 12.00–21.00

info@aboros.hu

Tel.: +36 47 658 200

SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM ALAPÍTVÁNY

Támogassa a Kollégiumot Alapítványunk közreműködésével!

Az Alapítvány folyamatosan nyújt támogatást:

- tanulmányi és szociális ösztöndíjakkal a gimnázium diákjai számára,
- pályázati lehetőségek révén a kollégium tanárainak a kiemelkedő munka elismeréseként,
- kulturális, sportprogramokhoz és iskolai rendezvényekhez.

Az Öregdiák-mozgalom vezetőjeként az Alapítvány:

- rendszeresen szervez továbbtanulást segítő mentornapot a gimnáziumban és vezetőképző hétvégét Sárospatakon,
- újra összehozza az egykori diákokat, ezért rendszeres tanévkezdő, tavaszköszöntő és évzáró találkozót szervez Budapesten,
- az Alapítvány tulajdonában álló Öregdiák Vendégházban (Bertalan – ház, 3950 Sárospatak, Kazinczy u. 40) találkozási és szálláslehetőséget biztosít,
- minden évben megrendezi a hagyományos Öregdiák Bált.

Kérjük, támogassa Ön is jövedelemadója 1%-ával és adományokkal a Sárospataki Református Kollégium Alapítványt.

A kuratórium elnöke: Bogdán Dániel.

Levelezési cím: 1154 Budapest, Tompa u. 70/A.

E-mail: info@patakidiak.hu. Honlap: www.patakidiak.hu.

Adószám: 19070520-1-05

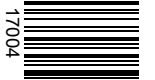
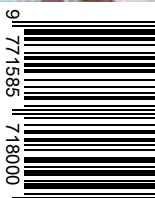
Számlaszám: K&H Bank 10409015-50485253-57531007

Cataniai-öböl

zemplanimuzsa.hu

400 Ft